

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1978. LET. XV, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

7-8

IZ VSEBINE

Božica Jogan: Zihertovi dnevi

Yvonne Klemenčič: Svobodna menjava dela

Božidar Osolinik: Cilji in pota uresničevanja nove mednarodne komunikacijske ureditve

Walter Bruk: Frommrov socialistični nazor

Zvezko Roter: (Ne)religioznost in družbenopolitično obnašanje

Jovana Pečar: Sredstva javnega obveščanja in družbena odgovornost

Walter Villig: Človekove pravice

Valterio Corroli: O strategiji KP Italije

186613
+

1978

TEORIJA IN PRAKSA

7-8

revija za družbena vprašanja, let. 15, št. 7—8, str. 701—884, julij—avgust 1978
UDK 3, YU ISSN ZZ40-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Silva Jereb, Maca Jogan, Marko Kerševan, Andrej Kirn, Vladimir Klemenčič, Vlado Klemenčič, Peter Klinar, Joco Klopčič, Stane Kranjc, Franc Kržan, Boris Majer, Boštjan Markič, Oto Norčič, Ernest Petrič, Franci Polak, Rudi Rizman, Janko Rupnik, Slavko Soršak, Gojko Stanič, Franc Šali, Ivo Tavčar, Franc Tetičkovič, Niko Toš, France Vreg

PRESEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Stane Kranjc

UREDNIŠKI ODBOR:

Ciril Baškovič, Adolf Bibič, Ivan Hvala, Maca Jogan, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Vlado Klemenčič, Joco Klopčič, Boštjan Markič, Albin Mahkovec, Tomo Martelanc, Ciril Ribičič

GLAVNI UREDNIK:

Adolf Bibič

ODGOVORNI UREDNIKI:

Maca Jogan, Joco Klopčič, Boštjan Markič

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 60 din, za druge individualne naročnike 120 din, za delovne organizacije 200 din, za tujino 300 din; v prosti prodaji je cena enojne številke 20 din in dvojne številke 40 din

TEKOČI RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50100-620-107-72140-000-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

CGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

P02613/1979

UVODNIK:

MACA JOGAN: Ziherlovi dnevi 703

ČLANKI, RAZPRAVE:

VLADO KLEMENČIČ: Svobodna menjava dela 707

BOGDAN OSOLNIK: Cilji in pota uresničevanja nove mednarodne komunikacijske ureditve 724

DRUŽBA IN PLANIRANJE:

STANE MOZINA, JOŽE FLORJANČIČ, TOMAŽ BANOVEC: Planiranje razvoja kadrov v združenem delu 738

RUDI JAKHEL: Odnos med tržno stihijo in planiranjem v samoupravljanju 748

MARIJA AMBROZIČ-POČKAR: Nekateri kriteriji optimalne velikosti mest (II) 753

DISKUSIJSKA TRIBUNA:

MACA JOGAN: Nekaj misli o racionalnosti in birokratični organizaciji M. Webra 772

ZNANOST IN DRUŽBA:

VLADO SRUK: Frommov socialistični nazor 776

JOVAN ĐORĐEVIČ: Vloga in pomen teorije in politične ustvarjalnosti 783

DRUŽBA IN RELIGIJA:

ZDENKO ROTER: (Ne)religioznost in družbenopolitično obnašanje 791

DRUŽBENA SAMOZAŠČITA:

JANEZ PEČAR: Sredstva javnega obveščanja in družbena samozaščita 803

MEDNARODNE ORGANIZACIJE:

MARIJA VILFAN: Človekove pravice 819
Rezolucija generalne skupščine ZN A/32/130 828

MEDNARODNO DELAVSKO GIBANJE:

UMBERTO CERRONI: O strategiji KP Italije 831

NERAZVITE DEZELE:

MIRAN KOMAC: Nosilci procesa socialne revolucije v deželah »tretjega sveta« 846

SODOBNI SVET:

JOHANNES RAU: Je treba spremeniti mišljenje v politiki? 859

PRIKAZI, RECENZIJE:

JOCO KLOPČIČ: J. B. Tito — Izbrana dela 866

JOŽE GORIČAR: Monografija o družbenih problemih odtujitve 868

MARJAN PAVČNIK: Teoretično primerjalna študija o ustavi 873

Med novimi knjigami 876

Iz domačih revij 878

Bibliografija knjig in člankov 880

Avtorski sinopsisi 883

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja,
let. 15, št. 7—8, str. 701—884
Ljubljana, julij—avgust 1978

CONTENTS

EDITORIAL:

MACA JOGAN: The Days of B. Zihelr 703

ARTICLES, DISCUSSIONS:

VLADO KLEMENČIČ: Free Exchange of Labour 707
BOGDAN OSOLNIK: Goals and Ways of the Realization of the New International Communications System 724

SOCIETY AND PLANNING:

STANE MOZINA, JOZE FLORJANČIČ, TOMAZ BANOVEC: The Development of Cadre-planning in Associated Labour 738
RUDI JAKHEL: The Relation Between the Blind Forces of the Market and Planning in Self-management 748
MARIJA AMBROZIČ-POČKAR: Some Criteria of the Optimal Size of Towns (II) 753

DISCUSSION TRIBUNE:

MACA JOGAN: Some thoughts Regarding M. Weber's Rationalism and Bureaucratic Organization 772

SCIENCE AND SOCIETY:

VLADO SRUK: Fromm's Socialist Ideology 776
JOVAN DJORDJEVIĆ: The Role and Significance of Theory and Political Creativity 783

SOCIETY AND RELIGION:

ZDENKO ROTER: (Non-)Religiosity and Socio-political Behaviour 791

SOCIAL SELF-DEFENCE:

JANEZ PEČAR: Mass Media and Social Self-Defence 803

INTERNATIONAL ORGANIZATIONS:

MARIJA VILFAN: Human Rights Resolutions of the UN General Assembly A/32/130 828

INTERNATIONAL WORKERS' MOVEMENT:

UMBERTO CERRONI: The Strategy of CPI 831

THE DEVELOPING COUNTRIES:

MIRAN KOMAC: Bearers of the Process of Social Revolution in Countries of the Third World 846

THE WORLD OF TO-DAY:

JOHANNES RAU: Should the Way of Thinking in Politics Be Changed? 859

NOTES, REVIEWS:

JOCO KLOPČIČ: J. V. Tito — Collected Edition 866
JOZE GORIČAR: Monography on Social Problems of Alienation 868
MARJAN PAVČNIK: A Theoretical Comparative Study of the Constitution 873
New Books 876
From Domestic Reviews 878
Bibliography of Books and Articles 880
Authors Synopses 883

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

МАЦА ЮГАН: Дни Зихерла 703

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

ВЛАДО КЛЕМЕНЧИЧ: Свободный обмен труда 707
БОГДАН ОСОЛНИК: Цели и пути осуществления нового международного порядка в коммуникации 724

ОБЩЕСТВО И ПЛАНИРОВАНИЕ:

СТАНЕ МОЖИНА, ЮЖЕ ФЛОРИАНЧИЧ, ТОМАЖ БАНОВЕЦ: Планирование развития кадров в объединенном труде 738
РУДИ ЯКХЕЛ: Соотношение между стихией и планированием в системе самоуправления 748
МАРИЯ АМБРОЖИЧ-ПОЧКАР: Некоторые критерии оптимальной величины городов (2-я часть) 753

ДИСКУССИОННАЯ ТРИБУНА:

МАЦА ЮГАН: Некоторые размышления по поводу рациональности и бюрократической организации М. Вебра 772

НАУКА И ОБЩЕСТВО:

ВЛАДО СРУК: Фроммовское социалистическое мировоззрение 776
ЮОВАН ДЖОРДЖЕВИЧ: Роль и значение теории и политического творчества 783

ОБЩЕСТВО И РЕЛИГИЯ:

ЗДЕНКО РОТЕР: (Не)религиозность и общественно-политическое поведение 791

ОБЩЕСТВЕННАЯ САМООБОРОНА:

ЯНЕЗ ПЕЧАР: Средства общественной коммуникации и общественная самооборона 803

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ:

МАРИЯ ВИЛЬФАН: Права человека Резолюция Генеральной ассамблеи ООН A/32/130 828

МЕЖДУНАРОДНОЕ РАБОЧЕЕ ДВИЖЕНИЕ:

УМБЕРТО ЧЕРРОНИ: О стратегии КП Италии 831

СЛАБОРАЗВИТЫЕ СТРАНЫ:

МИРАН КОМАЦ: Носители процесса социальной революции в странах третьего мира 846

СОВРЕМЕННЫЙ МИР:

ЮОАННЕС РАУ: Необходимо ли менять мнения в политике? 859

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

ЮОЦО КЛОПЧИЧ: И. Б. Тито — Избранные сочинения 866
ЮОЖЕ ГОРИЧАР: Монография о общественных проблемах отчуждения 868
МАРИАН ПАВЧНИК: Теоретическая сравнительная работа о Конституции 873
Среди новых книг 876
По страницам отечественных журналов 878
Библиография книг и статей 880
Авторские синопсисы 883

Ziherlovi dnevi

I

Slovensko družboslovje se je v zadnjih dveh desetletjih razvilo iz razmeroma skromnih organizacijskih, kadrovskih in institucionalnih začetkov v pomembno sestavino razvejanega družbenega življenja. To se izraža v širjenju in poglobljanju raziskovalne dejavnosti na tem področju, v publicistični dejavnosti — tako v ožjih, strokovnih okvirih kot v množičnih občilih — v uveljavljanju družboslovja v vzgojnoizobraževalnih ustanovah, v stalnem naraščanju števila strokovnjakov s tega področja, idr. Dosežena stopnja postavlja vedno bolj očitno zahteve po novih prijemih, pa tudi novih organizacijskih oblikah za strokovno osveščanje, za vrednotenje prehojene poti, za preverjanje dosedanjega celovitega položaja družboslovja v naši družbeni resničnosti, za odkrivanje ustrežnejših načinov povezovanja znanosti z družbeno prakso in podobno.

Iz takih ugotovitev in spoznanj se je že pred časom začela na fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo, ki združuje tri pomembne družboslovne discipline, pojavljati potreba po sistematičnih in intenzivnih stikih z javnostjo, stikih, ki jih ne more v celoti vsrkati niti revija Teorija in praksa, niti sodelovanje delavcev fakultete v različnih organih zunaj fakultete, niti občasni simpoziji, posveti ali kaj podobnega. Prišlo je do zamisli, da bi — glede na vedno obsežnejše delovne naloge, ki jih uresničujejo delavci fakultete in glede na vedno bolj očitno potrebo po združevanju naših dosežkov v raziskovalni in pedagoški dejavnosti z uporabniki ter v skladu s težnjami po podružbljanju znanstvenoraziskovalnega dela in demokratizaciji naših vsakdanjih odnosov — enkrat letno delavci poglobljeno in celovito podali pregled doseženih delovnih uspehov in izmenjali svoja stališča s tistimi, ki so v takšnem ali drugačnem stiku s temeljno dejavnostjo fakultete. To obliko povezovanja bi fakultetni delavci lahko opravili v okviru posebnih »Ziherlovih dnevov«, katerih namen je zlasti,

— da bi delavci FSPN na različne načine (razprave, razstave, itd.) predstavili javnosti svoje delo zlasti na področjih, ki so temeljnega pomena za razvoj marksistične družboslovne teorije, socialističnega samoupravljanja, sodobnega socializma, naprednih tokov v mednarodnih odnosih ipd;

— da bi posebej predstavili rezultate dolgoročno zastavljenega znanstveno-raziskovalnega dela;

— da bi se skupaj z zunanji udeleženci lotevali najbolj aktualnih in perečih družbenih problemov na »okroglih mizah« in v drugih primernih oblikah;

— da bi razgrinjali rezultate publicistične dejavnosti FSPN in njenih delavcev in prispevali k pritegotovanju novih sodelavcev, itd.

Na zadnji seji sveta fakultete pred počitnicami je bila ta zamisel sprejeta in deležna podpore zlasti še s strani delegatov uporabnikov fakultete.

V okviru teh dni bo posebna pozornost namenjena tudi stikom delavcev FSPN z vsemi tistimi, ki delujejo na področju družboslovja, temeljna družboslovna znanja pa so pridobili na FSPN. Tako bi ohranjali nujno povezanost med matično ustanovo in med delujočimi v praksi, ki se večkrat — tudi zaradi neizoblikovanosti poklicnih vzorcev — soočajo z zahtevo, da morajo orati ledino. Stik z javnostjo in prakso — v času, ko je več sto diplomantov fakultete zaposlenih na različnih področjih dela v naši družbi — pomeni torej tudi možnost za pretresanje mnogih vprašanj, ki zadevajo množično uporabo znanj, ovrednotenje raziskovalne in pedagoške usmeritve fakultete ter odkrivanje strateških točk njenega nadaljnjega razvoja.

II

Gotovo ni treba širše utemeljevati, zakaj naj bi se ti dnevi intenzivnih stikov FSPN z javnostjo imenovali po profesorju Borisu Zihlerlu. Kljub temu naj omenimo samo nekaj najznačilnejših potez v delovanju B. Zihlerla, ki so bistveno prispevale k tej naši odločitvi.

Vsem je znana vloga, ki jo je imel B. Zihlerl pri začetnih prizadevanjih, da bi razvijali raziskovalno dejavnost na družboslovnem področju ter da bi sistematično izobraževali strokovnjake, ki delujejo na področju sociologije in politologije. Zihlerl je bil ustanovitelj sociološkega oddelka na Filozofski fakulteti v Ljubljani, ki je leta 1960. začel izobraževati prve samostojne sociologe; ta oddelek je tudi vodil, dokler ni prenesel svojega delovanja na takratno visoko šolo za politične vede. Na tej ustanovi, ki je postopno prerasla v matično ustanovo za področja sociologije, politologije in novinarstva, je B. Zihlerl vrsto let deloval kot nosilec nekaterih temeljnih predmetov (kot sta zgodovina marksizma, sociologija kulture) in kot predstojnik Marksološkega centra.

Tudi v siceršnji bogati dejavnosti B. Zihlerla in v njegovem osebnem liku je vrsta značilnosti, ki bi jih morali navesti, če bi hoteli popolneje oceniti njegov pomen v sedanosti in zlasti v času, ko je lahko še sam zastavil svojo besedo — žal večkrat tudi preslišano. Če se omejimo samo na nekatere, potem gotovo ne moremo mimo tistih, ki so neločljivo vpete v Zihlerlovo izročilo in ki jih zlahka razkrijemo tako v

njegovem temeljnem teoretičnem delu kot v njegovem pedagoškem in publicističnem delovanju.

Skupna oznaka različnih sestavin Ziherlove dejavnosti je, da je bil dosleden in prepričan marksist, ki se nikoli ni predajal nestvarnim iluzijam o socializmu ali nekritičnim enostranskim gledanjem na prehodno dobo socializma. Zanj je bila to doba polna tragičnih konfliktov — »ne le tragičnih konfliktov med starim, odhajajočim, ter novim prihajajočim, marveč tudi med iluzijo o socializmu in trdo stvarnostjo socialistične graditve«. ¹ Zato tudi ni zapadal v brezplodno nezagodovinsko teoretiziranje ali v utopično zanikanje vsega obstoječega v imenu nečesa popolnega. Njegovo temeljno spoznavno in idejno usmerjenost v družboslovju izraža docela odkrito misel, da »marksizem stoji in pade z brezobzirno iskrenim odnosom do objektivnega sveta, z nepremagljivo težnjo, dojeti stvari in ljudi, kakršni so, brez privzetih dogem. Samo tako je mogoča zmaga v boju, ki mu je cilj dejanska osvoboditev človeka«. ²

S teh jasnih znanstveno spoznavnih in socialistično humanističnih izhodišč se je kot znanstvenik boril zoper samozadostnost znanosti, zoper trganje formalne od vsebinskih plati posameznih pojavov, zoper odtujenost filozofov in sociologov v naši družbi, zoper dokaj razširjeno trganje in cefranje marksizma ter poudarjanje eshatološkosti v marksizmu.

Ziherlova prizadevanja imajo trajno vrednost in so lahko nenehna spodbuda za razvoj novih izvirnih iskanj na področju družbenih ved in opora za izbirno in kritično sprejemanje spoznanj sodobnega nemarksističnega družboslovja.

Različna Ziherlova dela kažejo izjemno sposobnost in hotenje, analizirati konkretne tokove v — zlasti prelomnem — dogajanju na Slovenskem. Teh dogajanj se je loteval v svoji analizi brezobzirno, hkrati pa je sproti rušil toge disciplinarne meje in pojmovne sheme. Takšna spoznavna usmerjenost je temeljila na njegovem doslednem marksističnem znanstvenem izhodišču, povezovala pa se je z moralnim imperativom: »Ni nam treba, da si ustvarjamo neke moralne ideale, da na to temo iščemo etične katekizme, ampak je važno, da vidimo, kaj je v tej naši stvarnosti novega, kako se to novo tudi na področju moralnih odnosov uveljavlja in da to novo postavljamo kot vzgled, predvsem pa, da kot komunisti nastopamo kot predstavniki tega novega.« ³ Da so Ziherlove analize zakoreninjene v kompleksni stvarnosti, kaže ne nazadnje tudi njegov jezik, ki ne potrebuje baročno ozaljšanih pročelij, da bi prekril praznino v spoznavanju ali pa čisto zdravo razumskost in banalnost. S poglavitnimi marksističnimi pojmi razkriva protislovnosti, jih pojasnjuje in analizira, nikoli pa ne moralizira. Tudi po tej — nemoralistični — usmerjenosti lahko vidimo v Ziherlovih delih bistveno prednost v primerjavi z nekaterimi modnimi tokovi v svetovnem in našem družbo-

¹ Ivan Cankar in naš čas, CZ, Ljubljana 1976, str. 14.

² Ibidem, str. 10.

³ Diskusija o moralnih problemih, VSPV, str. 40.

slovju. Zasidran na trdnih tleh zgodovinske in spremenljive realnosti družbe, ki na starih temeljih gradi prehodno socialistično družbo, se je zanimal za temeljna vprašanja samoupravljanja kot tistega epohalnega procesa, ki postopno oblikuje objektivne temelje za dezalienacijo in za polnejši razvoj vsakega posameznika. Ni tedaj naključje, če ga je pritegnila tudi tista kulturna dediščina slovenskega naroda, ki je odločilno vplivala na revolucionarno osveščanje in korenito preobrazbo zlasti med NOB; v tem okviru so zlasti dragocene njegove analize Cankarja in njegove dejanske socialistične usmerjenosti.

Podobno kot Cankarjevim junakom, ki so se borili zoper gnulobo meščanskega domoljubja, je bila tudi Ziherlu tuja hinavščina in breznačelnost ter navzkrižje med moralnimi načeli in prakso. Takšna naravnost je še posebej pomembna za vsakogar, ki nastopa ob raziskovalni dejavnosti tudi kot pedagog, torej tudi kot vzgojni dejavnik bodočih družboslovcev. Pri tem velja posebej omeniti, da se profesor B. Ziherl nikoli ni zapiral samo v ozko akademsko delo, temveč je svoje znanje povezoval z aktivnim družbenopolitičnim delom v okviru Zveze komunistov. Tako mu pogosto ni bilo žal mnogih ur, ki jih je posvetil tudi izobraževanju članov ZK v raznih izobraževalnih tečajih, političnih šolah, na pogovorih, itd. Prav tako je odigral pomembno vlogo pri začetnem delovanju Marksističnega centra pri CK ZKS.

Ze bežen oris nekaterih značilnih potez v delovanju prof. B. Ziherla prepričljivo potrjuje upravičenost odločitve, da bodo dnevi intenzivnih stikov FSPN z javnostjo nosili njegovo ime. S tem se bomo lahko vsaj skromno oddolžili spominu prof. Ziherla, učitelja, spodbudnika, tovariša in sodelavca. Sprejem njegovega imena pa nas tudi obvezuje, da bomo v nadaljnjem snovanju dosledno šli po poti, ki jo nakazuje Ziherlovo izročilo.

Predvideno je, da bi splošni del prvega srečanja posvetili temi »Boris Ziherl kot marksistični mislec«. Pri tem bodo sodelovali delavci FSPN, Filozofske fakultete in nekateri drugi, ki bodo z vnaprej pripravljenimi prispevki celoviteje osvetlili pomen dela B. Ziherla za slovensko filozofsko misel in družboslovje.

VLADO KLEMENČIČ

Svobodna menjava dela

Samoupravni družbenoekonomski odnosi med delavci v družbenih dejavnostih ter uporabniki njihovih storitev¹

Nekatere značilnosti proizvodnje in storitev družbenih dejavnosti

Svobodna menjava dela je ena od zvrsti menjave v razvojnem procesu prehoda od tržne blagovne menjave ter državnega urejanja ponudbe in povpraševanja k višjim zvrstem menjave. V povezavi s tem je to tudi oblika pridobivanja dohodka. Predvideno je, da s svobodno menjavo dela oziroma na načelih te menjave pridobivajo dohodek delavci v izobraževalnih, zdravstvenih in drugih organizacijah družbenih dejavnosti, nadalje delavci v delovnih skupnostih, ki opravljajo administrativna, strokovna, vzdrževalna in podobna dela skupnega pomena za organizacije združenega dela ter končno lahko na teh načelih snujejo menjavo, ko gre za odnose med delavci v nekaterih gospodarskih dejavnostih (elektrika, železnica, PTT zveze itd.) in uporabniki njihovih storitev. Ne glede na sorodnost in skupne elemente so v nadaljevanju predmet obravnave le odnosi svobodne menjave dela, ki jih ustvarjajo delavci v organizacijah raziskovalne, izobraževalne, zdravstvene, kulturne, socialno-skrbstvene in drugih družbenih dejavnosti ter uporabniki njihovih storitev.

Svobodna menjava dela je družbenoekonomska kategorija samoupravnega socializma. Družbenoekonomske osnove svobodne menjave dela so sestavina družbenoekonomskih osnov dohodkovnih odnosov. Gre za splet odnosov, ki se opirajo na nekatera skupna načela, splošno veljavna za samoupravne družbenoekonomske odnose, hkrati pa imajo posebne značilnosti, v katerih se razlikujejo od drugih segmentov teh odnosov. Tudi na te odnose vpliva splošen razvoj družbe oziroma odnosi v tem delu reprodukcije so pod vplivom vrste istih silnic, ki vplivajo na celotno družbeno reprodukcijo.

Virov teh posebnosti je več. Povezani so z značilnostmi produkcije oziroma procesa dela teh storitev ter njihove ponudbe. Te razlike v teh-

¹ Pričujoče besedilo je dopolnjena in v nekaterih vidikih spremenjena inačica besedila, objavljena v Socializmu št. 5/1978.

nologiji storitev družbenih dejavnosti se odražajo v ravnanju ljudi in tako so materialne, stvarne razlike podlaga za različne družbene procese proizvodnje posameznih skupin dobrin. Tako postajajo razlike v snovi, v stvarih vzrok za razlike v družbenih procesih. Po drugi strani vplivajo značilnosti storitev, pomen, ki ga imajo za zadovoljevanje posameznih človekovih potreb, tudi na odnose oziroma sisteme odnosov, v katerih jih zadovoljujejo. Posebnosti v produkciji in ponudbi teh dobrin je več, niso pa pri vseh teh storitvah enako zastopane. Nekatere od teh značilnosti lahko v določeni meri opazimo v produkciji drugih dejavnosti, vendar so te značilnosti le redko med seboj tako povezane.

Za ustvarjanje teh dobrin je pogosto značilno, da terjajo osredotočenje visoko izobraženih kadrov — zdravnikov, profesorjev, raziskovalcev, umetnikov. Oblikovanje takšnih kadrov pa poteka počasi, s čimer so tudi omejene možnosti prilagajanja ponudbe povpraševanju po teh storitvah. Če želimo obdržati kvaliteto v visokošolskih, zdravstvenih, raziskovalnih in podobnih institucijah, potem obsega ustvarjanja njihovih dobrin ne moremo v kratkem roku pomembno povečati ali občutno zmanjšati. Kadrovske zmogljivosti, kot omejitveni dejavnik tega prilagajanja, se pri drugih profilih ne pojavljajo v tako zaostreni luči, bodisi, da jih je več bodisi da jih je lažje izobraziti. V povojnem obdobju se ta značilnost v razvitih deželah sveta ne kaže več tako izrazito. V nekaterih družbenih dejavnostih se je zelo povečala premičnost kadrov, zlasti pretok kadrov iz manj razvitih v gospodarsko razvite dežele pa tudi v okviru posameznih dežel. Vendar je še vedno v celi vrsti gospodarskih strok ta zmožnost prilagajanja ponudbe povpraševanju znatno večja. Ne samo, da je pot oblikovanja drugih profilov hitrejša, da jih je številčno več. V vrsti primerov je možna svojevrstna nadomestitev teh kadrov z nabavo tujega know-howa, patenta, z novo tehnologijo, ki terja manj takšnih kadrov, z graditvijo novih objektov na ključ itd.

S tem smo že načeli drugo značilnost v produkciji družbenih dejavnosti, ki povzroča v povezavi s prvo vrsto nadaljnjih posledic. Ne gre samo za počasno oblikovanje kadrov, ki opravljajo v družbenih dejavnostih osnovno dejavnost, ampak tudi za dejstvo, da v vrsti teh dejavnosti ni prišlo do takšnega tehnično tehnološkega razvoja, ki bi omogočil nadomeščanje tega močno kvalitetnega dela. Skratka, na enoto storitve v številnih družbenih dejavnostih je zdaj potrebna enaka — včasih pa tudi večja količina — živega dela kot pred desetletji. Sodobna tehnična sredstva zdaj le v manjši meri nadomeščajo to zelo kvalitetno delo, pri čemer ta proces ne poteka v vseh družbenih dejavnostih enako. Včasih je tega dela potrebno celo več, vendar ne zato, ker bi se bila zmanjšala storilnost, ampak zato, ker se je z razvojem kakovost storitve izboljšala, oziroma izoblikovali so nove storitve, ki jih nekdanje dejavnosti niso bile sposobne nuditi (npr. v zdravstvu). Rastoči obseg živega dela, stopnja njegove sestavljenosti ter uporabljena tehnična sredstva vplivajo tako na

obseg stroškov, ki jih te dejavnosti povzročajo v nacionalnem gospodarstvu. Temu se pridružuje stalno naraščanje potreb zaradi demografskih razlogov, dviga življenjskega standarda in prosvetljenosti ljudi.

Upoštevati moramo tudi pravice, ki si jih je pridobilo izobraženstvo z razvojem v procesu proizvodnje. Ne glede na razlike, ki so glede tega med posameznimi družbenimi sistemi in tudi razlike med posameznimi deli intelektualnih kadrov, so njihove pravice ter načini varovanja lastnih interesov takšni, da jim dajejo pogosto prednost pred drugimi kategorijami zaposlenih. Vzrok za to je lahko med drugim sorazmerno pomanjkanje teh kadrov. Vendar moramo upoštevati, da je teh kadrov lahko celo absolutno preveč ter se zaposlujejo v drugih poklicih, ker niso pripravljene zapustiti mestnih središč ter se zaposliti na deželi, v manj razvitih območjih ali hribovitih krajih. Objektivno dane večje možnosti izbire zaposlitve ter pridobljene pravice tako v nekaterih vidikih otežujejo prilagajanje proizvodnje, v katero so vključeni takšni kadri, spremembam v povpraševanju. Tudi zmanjševanje obsega produkcije je v drugih dejavnostih pogosto lažje izvedljivo ali pa ima manj negativnih posledic.

Zaradi vsega tega dobiva načrtovanje razvoja v teh dejavnostih poseben pomen. Tako postaja načrtovanje nujna sestavina v odnosih med uporabniki in izvajalci.

Naslednja značilnost je nedostopnost teh dobrin za uporabnike. Za številne izdelke in storitve je značilno, da jih skušajo preko trgovine ali drugače približati uporabnikom. Kraj ustvarjanja dobrin se tako ločuje od kraja, kjer so dostopni uporabnikom ali pa mrežo produkcije približajo posameznim uporabnikom itd. Uporaba storitev družbenih dejavnosti v zdravstvu, izobraževanju, otroškem varstvu, nekaterih kulturnih dejavnostih pa terjajo, da se uporabniki približujejo kraju ustvarjanja teh dobrin. Ker te organizacije pogosto zajemajo precej široko območje, se s tem povezuje še druga značilnost — monopolnost ponudbe. Ta monopol je relativen, pri nekaterih storitvah bolj izražen, pri drugih manj. Lahko ga spremlja presežek zmogljivosti v ponudbi. Samo načelno lahko trdimo, da imajo uporabniki pravico pošiljati otroke v katerikoli otroški vrtec, se zdraviti v katerikoli bolnišnici v deželi, prisostvovati dramskim predstavam v kateremkoli mestu v državi. Dodatni stroški ter druge težave in problemi, ki so s tem povezani, praviloma omejujejo uporabnika na zadovoljevanje teh potreb v bližnjih institucijah družbenih dejavnosti. Slabe posledice teh značilnosti lahko vsaj v nekaterih dejavnostih omejimo z aktivno družbeno politiko. Ponekod preprečujejo osredotočenje uporabe teh dobrin le za elito v nekaterih središčih tako, da npr. kulturne institucije gostujejo v manjših krajih.

Pomembne so tudi značilnosti, ki jih imajo te storitve za zadovoljevanje potreb uporabnikov. Pri tem je najbolj pomembno to, da gre za

* Širše o tem glej: dr. Mara Bošter »Specifičen trg svobodne menjave dela«, Teorija in praksa, štev. 5—6, 1976, stran 350.

dve vrsti uporabe. Del teh dobrin ima značaj medfaznih storitev.² Te storitve neposredno povečujejo proizvodno silo dela oziroma so v funkciji produkcije. Z njimi dosegamo ustrezno zdravstveno raven delavcev, izobrazbo zaposlenih, vključenost raziskovalnega dela v produkcijo. Nekatere druge storitve družbenih dejavnosti imajo veliko bolj posreden vpliv na storilnost delavcev ter na uspehe v proizvodnem procesu na sploh. Za nekatere kulturne, izobraževalne, socialno-skrbstvene storitve pa je sploh težko ugotoviti kakršnokoli medsebojno zvezo med njimi in uspehi v produkciji. Te storitve povečujejo standard prebivalstva in so splošen pogoj razvoja družbe, odražajo splošno stopnjo družbenega razvoja ter njene civilizacije. Razmejitev med storitvami, ki so v funkciji produkcije, ter tistih, ki povečujejo standard zaposlenih in njihovih družin, v praksi ni preprosta. Mnoge storitve imajo namreč dvojni pomen: so v funkciji produkcije (npr. zdravstvo), hkrati pa zvišujejo življenjski standard prebivalstva. S tem je pogosto povezano vprašanje financiranja, katere storitve naj plačuje zase in za svojo družino posameznik iz svojih dohodkov ter katere naj vštevamo v stroške produkcije ter plačamo iz dohodkov podjetij ter drugih skupnih virov. To vprašanje je konec koncev predmet družbenega sporazuma, ki pa je različen — odvisen od dosežene stopnje razvitosti in prevladujoče politične usmeritve v deželi. To vprašanje torej ni samo pomembno ekonomsko vprašanje, pri čemer želimo zagotoviti gospodarno uporabo teh storitev, ampak tudi interesno ter idejno-politično vprašanje. Različni pogledi pa niso povezani samo s tem vprašanjem. Še pomembnejše je širše vprašanje, tj., ali je potrebno vse ali del storitev družbenih dejavnosti zagotoviti vsem v družbi, ki jih potrebujejo, ali pa samo tistim, ki jih lahko plačajo. To vprašanje ima več vidikov. Po eni strani je v ozadju spoznanje, da gre za tako življenjske potrebe vsakega človeka, da je potrebno določene zdravstvene in druge storitve zagotoviti vsakemu članu družbe, ki jih potrebuje, ne glede na to, da vsi sami tega ne bi mogli plačati. Po drugi strani gre za interes družbe, da se nekatere skupine prebivalstva pojavijo kot uporabniki določenih storitev, čeprav so posamezniki mlačni do uporabe teh storitev ali jih celo odklanjajo. Oba vidika se lahko prepletata, iz enega kot drugega pa izhaja zahteva po družbenem usmerjanju povpraševanja po teh storitvah ter usmerjanja njihove proizvodnje. Človeku tako ni dano na prosto izbiro, ali se bo šolal ali ne, ampak je v številnih deželah določeno izobraževanje obvezno in hkrati brezplačno. Takšne rešitve v sistemu zadovoljevanja teh potreb izhajajo iz družbenega pomena, ki smo ga z razvojem začeli pripisovati tem storitvam. V to se vključuje spoznanje o nujnosti človekovega razvoja kot vsestranske osebnosti ter njegove večje humanizacije in oblikovanje spoznanja, da so to pravzaprav skupne potrebe ljudi. Njihovo zadovoljevanje ni samo stvar posameznika, ampak oblikujejo ljudje kot uporabniki pri njihovem zagotavljanju, financiranju, odločanju o tem, kaj se bo proizvajalo, različne medsebojne odnose, z vzajemnostjo in solidarnostjo vred. Z vsem tem so potem pove-

zani različni sistemi zadovoljevanja vseh oziroma dela teh potreb ter vrste družbenega vpliva na njihovo ustvarjanje.

Storitve družbenih dejavnosti, ki imajo vpliv na storilnost delavcev oziroma na ustvarjanje, se med seboj nadalje razlikujejo po tem, kako se ti učinki časovno odražajo na produkcijo. Le manjši del teh storitev je takšne vrste, da njihovi učinki vplivajo takoj in naenkrat na rezultate produkcije. Učinki nekaterih — kot npr. uporaba uspehov raziskovalnega dela — se pokažejo takoj, vendar ta vpliv navadno traja daljše časovno obdobje. Pri nekaterih pa se njihovi učinki na uspehe ustvarjanja pokažejo šele čez čas in se nato nanj prenašajo. Tako je npr. — z izjemo izobraževanja ob delu — z vrsto izobraževalnih storitev. Ne glede na omenjene razlike med temi storitvami pri učinkovanju na proizvodne uspehe je v tem očitna razlika glede na velik del drugih materialov, pol-proizvodov in storitev, ki vstopajo kot input v proizvodni proces. Iz tega izvira del težav pri merjenju teh učinkov oziroma težave pri vrednotenju dela delavcev v družbenih dejavnostih. Zdaj lahko samo za nekatera dela te vrste izmerimo vpliv njihovih učinkov na proizvodne rezultate pri uporabnikih. Del težav v merjenju pa izhaja iz dejstva, da je vrednotenje, kot bi ga opravil trg na podlagi delovanja blagovnih zakonitosti, pogosto družbeno nesprejemljivo. Se pravi, avtomatizem vrednotenja, ki bi izhajal iz tržnega delovanja, je treba nadomestiti z drugačnimi družbenimi mehanizmi. Praviloma spremljajo še večje težave vrednotenja dela v teh dejavnostih, ko gre za končne dobrine, ki odražajo splošno stopnjo družbenega razvoja oziroma včasih višje stopnje civilizacije družbe. Gre za vrednotenje vrhunskih umetniških, kulturnih in drugih stvaritev, pri katerih je denarno nadomestilo pogosto le ena oblika vrednotenja.

Nadaljnja značilnost teh storitev je svojevrstna prožnost povpraševanja. V tem primeru se ta izraz ne ujema docela s sprejeto vsebinsko opredelitvijo, vendar dobro odraža dogajanje v življenju. Zlasti pri nekaterih storitvah je vidna ta prožnost povpraševanja, ki se oblikuje na določeni ravni, neodvisno od dogajanja na strani ponudbe. Tako je npr. s povpraševanjem po izobraževalnih storitvah, ki je tako rekoč trdno opredeljeno z veličino generacij mladine, ki prihaja v šole, ali s povpraševanjem po vrsti zdravstvenih storitev. To povpraševanje se po lastni logiki oblikuje na določeni ravni. Ta neprožnost ima več vzrokov, med drugim je povezana z dejstvom, da dela teh storitev preprosto ne moremo nadomestiti z drugim.

Ta dejstva vplivajo tako tudi na razlike v sistemih zadovoljevanja teh potreb glede na sisteme, v katere so vključeni različni izdelki in storitve gospodarskih panog. Nanje vplivajo poleg omenjenih še druge značilnosti in zahteve, ki jih družba terja za te storitve. Na primer zahteva, da zagotovimo enako raven izobraževalnih storitev na vseh šolah določene stopnje v deželi ipd.

Razumljivo je, da v Jugoslaviji kot socialistični deželi po vojni ni bilo sprejemljivo, da bi usklajevanje razvoja družbenih dejavnosti ter ponudbe in povpraševanja po teh storitvah, potekalo po zakonitostih kapitalistične ali druge oblike blagovne proizvodnje. Trg kot usklajevalec povpraševanja po teh storitvah, kot dejavnik razporejanja teh dobrin med člane družbe, kot dejavnik razmeščanja produkcijskih zmogljivosti v prostoru, dejavnik spodbujanja in dolgoročnega usmerjanja razvoja teh dejavnosti, mehanizem za vrednotenje oziroma določanje menjalne vrednosti teh storitev, mehanizem povezovanja različnih segmentov družbenega dela, ki so se z delitvijo dela ločili, opravlja te in druge funkcije v procesu družbene reprodukcije tako, da ne omogoča uresničevanja številnih ciljev socialističnega razvoja. Pomanjkljivosti v delovanju trga ter z njim povezanih zakonitosti v teh dejavnostih pa niso ugotovljene oziroma ocenjene kot nesprejemljive samo v socialističnih deželah. Tudi v deželah z drugačno družbeno ureditvijo so njegovo delovanje ponekod sploh opustili ali pa ga popravili. Konec koncev se tudi v srednjeveški zgodovini evropskih narodov te dejavnosti v večini primerov niso razvijale le na podlagi delovanja trga. Njegov pomen je pravzaprav narastel pozneje, še posebej v 19. stoletju, ko je tržno gospodarjenje nasploh doživelo poln razmah. Za razvoj nekaterih od teh dejavnosti je bilo pred tem pomembno mecenstvo, ko so premožni mecenji iz takšnih ali drugačnih razlogov skrbeli za pospeševanje pesništva, slikarstva, znanosti idr. Nekatero dejavnosti so se začele razvijati v okviru različnih verskih organizacij, samostanov, ki so svoje dohodke iz drugih dejavnosti preusmerjali za te potrebe.

Ni se potrebno širše spuščati v obravnavo neskladij med načeli, ki se uresničujejo na podlagi delovanja blagovnih zakonitosti v teh dejavnostih, ter načeli, iz katerih izhaja socializem skupno z vsemi spoznanji in dosežki, ki so nastali v prejšnjih obdobjih družbenega razvoja. Socializem ne izhaja iz načela, da naj se te in druge potrebe posameznika krijejo vsakomur po njegovih potrebah, vendar zanj tudi ni sprejemljivo načelo, ki se uresničuje s tržnim delovanjem, tj. da si te potrebe lahko privoščijo samo tisti, ki jih lahko plačajo. Tudi tedaj, če so razlike v dohodkih posameznikov ali gospodinjstev manjše, bi to načelo pomenilo podpiranje elitizma v kulturi, izobraževanju pa bolj ali manj tudi v drugih dejavnostih. S tem je povezana tudi t. i. komercializacija posameznih dejavnosti, ko se npr. razvoj nekaterih zvrsti tiska prilagaja povpraševanju oziroma usmerja tako, da to očitno kvarno vpliva na mladino. Skratka, v tržnih razmerah bi se dejansko povpraševanje po storitvah družbenih dejavnosti v marsičem oblikovalo drugače ter z drugačnimi posledicami. To je hkrati nesprejemljivo s stališča razvoja socializma, pa tudi drugih družbenih ureditev. Drugačno učinkovito povpraševanje ter drugi vplivi delovanja trga bi se prav tako izrazili v produkciji teh de-

javnosti — posamezne storitve bi bile drugače obremenjene s stroški, njihova kakovost bi se oblikovala pod drugačnimi vplivi itd. Vse to bi povratno vplivalo na povpraševanje. Vendar dejstvo, da v povojni Jugoslaviji delovanje trga ni bilo sprejeto kot podlaga za urejanje teh odnosov, ne izhaja le iz prepričanj in ocen o njegovih negativnih učinkih v teh dejavnostih. Niso torej le razmere v teh dejavnostih vplivale na zavračanje trga in s tem povezanih blagovnih zakonitosti pri razvoju družbenih dejavnosti. Nasploh je bila — tudi v gospodarstvu — negativno ocenjena stihija tržnega delovanja ter je takoj po vojni prevladovalo mnenje, da je potrebno in možno z drugimi mehanizmi nadomestiti delovanje trga. Podlaga za to naj bi bila državna lastnina produkcijskih sredstev ter sistem vseobsegajočega državnega načrtovanja. Tako so državni organi vrsto let imeli vlogo urejevalca bistvenih vprašanj razvoja teh dejavnosti ter oblikovanja efektivnega povpraševanja. Na nižji stopnji razvoja, ko je število teh storitev in potreb manjše, ko je očitno komaj možno zadovoljiti najnujnejše take potrebe, so lahko ti organi uspešni v tej vlogi. Njihovo prizadevanje ter uporaba moči, ki jo imajo, da se čimprej organizira enotna zdravstvena služba za osnovne potrebe prebivalstva, šolstvo itd., v bistvu ne moreta biti napačna, ker v hitro se razvijajoči družbi manjkajo vse te storitve. Veliko težje je, da sorazmerno malo ljudi v teh organih odloča o usmerjanju razvoja teh dejavnosti, porazdeljevanju dobrin po posameznih območjih itd., ko je družba gmotno sposobna zadovoljiti veliko več teh potreb ter so tudi same potrebe veliko bolj različne med posameznimi skupinami prebivalstva in posameznimi območji. V teh razmerah so državni organi čedalje bolj izpostavljeni kritiki tako izvajalcev v družbenih dejavnostih, kot tudi upravnikov storitev. Izvajalci zatrjujejo, da njihovo delo v družbi ni ustrezno ovrednoteno, da za razvoj teh dejavnosti ne zagotavljajo zadostnih sredstev, da državni organi ne poznajo dovolj razvojnih tokov v teh dejavnostih, ki bi jim nujno morali slediti, če ne želimo ostati na repu družbenega razvoja. Hkrati so ti organi izpostavljeni kritiki tistih, ki prispevajo sredstva za razvoj teh dejavnosti in uporabnikov storitev. V takšnem »državnem« sistemu zadovoljevanja tem potrebam je stvarni uporabnik ločen od plačnika storitev. Plačnik storitev je država oziroma njen proračun, v katerega po določenem sistemu prispevajo sredstva davkoplačevalci, glede na to, ali so ali bodo tudi uporabniki storitev, ki jih s temi sredstvi proizvajajo. Zato so kot uporabniki kritični glede kakovosti storitev, njihove dostopnosti itd., ker premalo vplivajo na tisto, kar jim nudijo. Hkrati so nezadovoljni zaradi čedalje večjih dajatev, ki jih terja vzdrževanje družbenih dejavnosti, kar je posledica že omenjenih značilnosti ustvarjanja teh dobrin.

Tako so državni organi, kot posrednik v teh odnosih, izpostavljeni kritiki z več strani. S tem hkrati izgubljajo zaupanje akterjev, da so sposobni reševati zapletena družbena vprašanja na tem področju. To nadalje povzroča, da so čedalje manj zmožni vplivati na dogajanje. Ti organi, ki so imeli v prejšnjem obdobju veliko moč in vpliv, zdaj ne morejo več

učinkovito preusmerjati nekaterih pomembnih družbenih procesov na tem področju. Ker tudi uporabniki v tem sistemu ne morejo vplivati na razvoj družbenih dejavnosti, se te začenjajo v številnih vidikih razvijati čedalje bolj avtonomno.

Podobno kot ob uvajanju države kot odločilnega dejavnika pri urejanju družbenih vprašanj na tem področju, tudi njen postopen umik oziroma spremenjena vloga ni le posledica dogajanj ter problemov v sistemu zadovoljevanja teh potreb ter razvoju družbenih dejavnosti. Spremembe v tem sistemu pa so pogojene prav tako s splošnimi težnjami v razvoju jugoslovanske družbe — z uvajanjem samoupravljanja ter s procesi deatizacije in decentralizacije. Torej s procesi, v katerih so državni organi izgubili vrsto pooblastil, ki so jih začeli urejati na samoupravnih načelih delovni ljudje v gospodarskih in drugih organizacijah ter skupnostih in ko je del pristojnosti prešel z zveznih na republiške in občinske državne organe. Izhodišče za snovanje sistema odnosov na tem področju je bilo v tem, da naj medsebojna razmerja urejajo sami izvajalci v družbenih dejavnostih ter uporabniki njihovih storitev, ki hkrati zagotavljajo sredstva za razvoj teh dejavnosti. Posredniška vloga države kot glavnega sodelavca v teh odnosih, se v osnovi odpravlja, čeprav to ne zanika njene posredniške vloge ter vloge pri zakonskem urejanju splošnih pogojev na tem področju. Prav tako dejstvo, da dobivajo izvajalci in uporabniki bistvene pravice in obveznosti pri določanju razvoja teh dejavnosti ter v sistemu zagotavljanja potreb, ne pomeni vrnitve na blagovno produkcijo teh storitev ter na tržno urejanje različnih vprašanj, povezanih s proizvodnjo in povpraševanjem. Odnosi, ki so se na tem območju začeli oblikovati, predstavljajo posebno družbeno kategorijo. Kot drugi družbeni pojavi so hkrati razvojna, ne statična kategorija. Državno urejanje bistvenih vprašanj proizvodnje in porabe teh storitev se je pojavilo na določeni razvojni stopnji kot odgovor na prejšnje sisteme kritja teh potreb s pretežno blagovnim značajem proizvodnje. Kot kritika državnega urejanja se oblikujejo osnove novih družbeno-ekonomskih odnosov, ki upoštevajo, da ni možna preprosta vrnitev na urejanje teh vprašanj po tržnih zakonitostih. Hkrati vpliva tržnih zakonitosti na te odnose ni moč zanikati ter se v nekaterih vidikih tudi ne kaže odpovedati njihovem vplivu.

Za urejanje teh odnosov med uporabniki in izvajalci je izoblikovana tudi posebna organizacijska oblika, v katero se vključujejo organizacije izvajalcev in organizacije uporabnikov (iz gospodarstva, drugih družbenih dejavnosti ter občani po kraju bivanja, organizirani v krajevnih skupnostih). To so t. i. samoupravne interesne skupnosti, ki so se — pod imenom interesne skupnosti — začele ustanavljati v začetku šestdesetih let. Te skupnosti pomenijo začetek uvajanja novega sistema zadovoljevanja skupnih potreb. Toda v prvem obdobju smo v proračunih še vedno namenjali pomembna sredstva za razvoj dela družbenih dejavnosti. To posebej velja za sredstva za razširitev dejavnosti oziroma nova vlaganja. Pri tem tudi proces izločanja sredstev za te dejavnosti iz proračunov ni tekel

enakomerno na vseh območjih. Razen tega so bili v teh skupnostih — njihovih skupščinah in drugih telesih — izvajalci bolj aktivni. Zaradi dokaj mlačnega odnosa uporabnikov do urejanja vprašanj v teh skupnostih ti niso dovolj vplivali na prilagajanje družbenih dejavnosti potrebam uporabnikov. Uporabniki so pogosto brez poglobljenega preučevanja programa dela družbenih dejavnosti pristajali na predložene prispevke za njihovo financiranje. Tako so se ti prispevki po svojem učinku tako rekoč izenačili z davki, s katerimi so se sredstva zagotavljala pred tem. Pomembno vlogo pri urejanju teh razmerij so dobile strokovne službe v skupnostih. Pravna podlaga za to je bila v tem, da je posamezna organizacija družbenih dejavnosti dobila sredstva šele potem, ko je podpisala pogodbo s samoupravno interesno skupnostjo. Tako so imele te skupnosti in službe v njih vlogo posrednika med izvajalci in uporabniki, namesto da bi bili mesto sporazumevanja udeležencev v menjavi.³ Prizadevanja, da bi sistem izpopolnili in odpravili pomanjkljivosti, pomenijo sprejem ustavnih amandmajev, ustave iz leta 1974 ter zakonodaje, ki je do neke mere razčlenila ustavna načela pri oblikovanju teh odnosov. Tako so bili ustvarjeni pravni temelji za razvoj odnosov, ki jih po ustavi iz leta 1974 označujemo z izrazom svobodna menjava dela.

Osnovna vsebinska obeležja svobodne menjave dela

Za opredeljevanje svobodne menjave dela⁴ so pomembne nekatere kategorije, ki imajo širši pomen v družbeni reprodukciji. Te kategorije imajo svojo vlogo tudi v svobodni menjavi dela oziroma se njihovo delovanje odraža tudi v odnosih svobodne menjave dela. Tako predstavljajo sestavino tega pojma. Pri tem so pomembne zlasti naslednje: samoupravljanje ter družbena lastnina sredstev, tržne zakonitosti, cene v svobodni menjavi dela, vzajemnost in solidarnost, načrtovanje, vloga države. Posebna tema s stališča razumevanja svobodne menjave dela so oblike te menjave. Poleg menjave, ki poteka neposredno, se razvija še menjava v okviru oziroma po samoupravnih interesnih skupnostih. V življenju je zlasti potrebno razširiti prostor prve oblike, ki postavlja v neposredno dohodkovno soodvisnost izvajalca in uporabnika. Vendar to ne pomeni, da se je moč pri vseh storitvah odreči menjavi v okviru oziroma po samoupravnih interesnih skupnostih. Nekateri veliki sistemi kritja skupnih potreb, ki so bili z leti oblikovani, so še potrebni zaradi vzajemnosti in solidarnosti, ki je v njih razvita.

Če družbeno lastnino sredstev pojmuje kot kategorijo, ki je abstraktni izraz določenih produkcijskih oziroma družbenih odnosov, potem jo je treba v tem okviru obravnavati skupaj s samoupravljanjem ter

³ N. Balog: »Načelo slobodne razmene rada i njegova primena«, *Socializem* 1/1977, Beograd, str. 79.

⁴ O samem izrazu, njegovem možnem izvoru je avtor pisal v prispevku, ki ga je imel na posvetovanju »TOZD in uspešneje gospodarjenje«, *Portorož* 17. in 18. 6. 1976.

samoupravnimi odnosi v materialni in nematerialni proizvodnji. Podlaga državnega urejanja razvoja družbenih dejavnosti in njihovih zvez z uporabniki so državno lastninski odnosi, svobodna menjava dela pa je sestavni del samoupravnih družbeno-ekonomskih odnosov, katerih temelj oziroma bolje vsebina je družbena lastnina produkcijskih sredstev. Za upravljanje z družbenimi sredstvi ter druge samoupravne odnose, ki jih izvajalci uveljavljajo v šolstvu, zdravstvu in drugih družbenih dejavnostih ter uporabniki njihovih storitev v gospodarstvu, drugih družbenih dejavnostih in drugi, veljajo ista načela, kot veljajo nasploh za samoupravne odnose. Odnosi svobodne menjave dela so segment samoupravnih družbeno-ekonomskih odnosov ter so njihove pravne, institucionalne osnove izpeljane iz istih izhodišč. Izvajalci in uporabniki so v teh odnosih enakopravni; pravico upravljati skupne zadeve imajo vsi delavci, ne samo lastniki sredstev ali za te funkcije posebej usposobljeni vodilni kadri; o skupnih zadevah kot so vrsta, kakovost in obseg storitev ter merila za zagotavljanje sredstev odločajo sporazumno; družbena sredstva, ki so predmet njihovih pravic ter medsebojnih obveznosti in odgovornosti, predstavljajo pri tem skupno materialno podlago za ohranitev in razvoj družbe ter ne sredstvo za podrejanje drugih ljudi itd. Enako velja za delegatski sistem in odnose. Ista načela, ki veljajo za delegatski sistem nasploh ter pravice in obveznosti delegatov, veljajo tudi za načine odločanja v svobodni menjavi dela. Razlike, ki glede tega obstajajo v primerjavi z drugimi področji reprodukcije, so odraz posebnih razmer, v katerih je treba uveljavljati samoupravljanje in družbeno lastnino v tem segmentu odnosov. Predpostavljamo, da razlike v konkretnih rešitvah — npr. med odločanjem v delavskem svetu podjetja ter odločanjem v svetu organizacij družbenih dejavnosti, v katerem sodelujejo tudi uporabniki, odločanje v skupščini samoupravne interesne skupnosti — zagotavlja enak položaj delavcev ter delovnih ljudi. Ne glede na razlike v rešitvah, naj bi ene kot druge zagotovile, da ne bi odtujevali dohodka od tistih, ki so ga ustvarili itd.

Z odnosi svobodne menjave dela, tj. uresničevanjem teh odnosov v življenju, je tudi odprta pot samoupravnemu združevanju obeh območij družbenega dela v združeno delo. Govoriti o samoupravnem združenem delu, ko opravlja vlogo povezovanja država, je nesmisel; to postaja smiselno šele, ko samoupravni nosilci v različnih dejavnostih prevzamejo vlogo združevanja dela, njegove menjave ter skupno skrb za njegov razvoj.

Kar zadeva dejansko uveljavljanje načel samoupravljanja ter družbene lastnine v življenju, bi lahko na to odgovorila šele analiza na podlagi ankete. Verjetno pa bi v grobem lahko ocenili, da je to v glavnem enako kot pri uveljavljanju samoupravljanja na drugih področjih družbenega življenja. Proces samoupravnega urejanja teh družbenih vprašanj se je v primerjavi z vrsto drugih začel pozneje. To opozarja, da se verjetno oblikujejo ti odnosi med izvajalci in uporabniki pod večjim vplivom

zastarelih pojmovanj o vlogi družbenih dejavnosti v družbi ter nekdanjih metod in poti urejanja teh družbenih vprašanj. Ne glede na to praksa prav zadnjega časa kaže, da se je začel dialog med izvajalci in uporabniki o tem, katere storitve družbenih dejavnosti so potrebne, katere objekte naj se prej gradi, kolikšna sredstva so za to potrebna. Očitno se krepi miselnost, da družbene dejavnosti ne zagotavljajo nekakšnih namišljenih družbenih interesov, ampak resnične življenjske interese uporabnikov. Ob tem tudi prodira spoznanje, da ni moč reševati problemov teh dejavnosti z državo, ampak da se je o tem potrebno sporazumeti z uporabniki. Prav tako se pri uporabnikih postopno umikajo stara pojmovanja, ki so nastala v času, ko niso videli nikakršne zveze med uporabo teh storitev ter sredstvi, ki so jih za te potrebe prispevali v državni proračun. Takrat se je utrjevalo mnenje, da so družbene dejavnosti le oblika porabe in ne sestavni del družbene reprodukcije z mnogimi učinki na materialno produkcijo.

Eno izmed zapletenih vprašanj je *vloga trga in vpliva tržnih zakonitosti na svobodno menjavo dela*.⁵ Predpostavljamo, da se svobodna menjava dela razvija tam, kjer tržne zakonitosti ne morejo biti edina podlaga za usklajevanje dela in potreb ter vrednotenje rezultatov dela. Tako ni izključen vpliv tržnih zakonitosti na to zvrst menjave. Gotovo je celo nekakšna sorodnost med svobodno menjavo dela in tržno, blagovno menjavo, saj gre v obeh primerih za menjavo. Ne samo to. Očitni so tudi vplivi z drugih področij, kjer tržne zakonitosti delujejo na odnose v svobodni menjavi dela. Vendar gre tudi za očitne razlike. Te izvirajo iz posebnosti v produkciji teh storitev ter pomena, ki jim ga pripisujejo v dani družbi ter končno iz materialnih možnosti družbe. S temi posebnostmi se povezuje sistem vzajemnosti in solidarnosti pri zadovoljevanju teh potreb, vloga načrtovanja, vpliv državnih organov itd., kar potem oddaljuje svobodno menjavo dela od tržne, blagovne menjave. Zato lahko označimo svobodno menjavo dela kot zvrst menjave v samoupravnem socializmu, ki je nastala na razvojni stopnji prehoda od tržne, blagovne menjave in državnega urejanja odnosov med obema območjema reprodukcije, k višjim oblikam menjave.

Ko primerjamo svobodno menjavo dela s tržno menjavo, moramo upoštevati, da ne gre za homogeni in statični kategoriji, kar še zlasti velja za slednjo. Tržna menjava je družbena kategorija in s tem je, kljub skupnim značilnostim, že podana tudi vsa raznolikost družbenih pojavov, ki jih uvrščamo pod to skupno ime. Eno je trg opreme, drugo trg živil ali celo svetovni trg nekega izdelka. Podobne raznolikosti so povezane s funkcijami cen v procesu reprodukcije, ki pogosto nastopajo kot posledica nekega dogajanja in hkrati kot vzrok nadaljnjega dogajanja. Prav tako je treba upoštevati razlike v funkcijah trga, ki izvirajo iz razlik v

⁵ Pri tem ne mislimo na primere, ko organizacije družbenih dejavnosti prodajajo storitve uporabnikom na načelih tržnega gospodarjenja. Ta oblika menjave je v primerjavi s svobodno menjavo dela po obsegu malo pomembna.

družbenih sistemih. Razlike med svobodno menjavo dela in tržno, blagovno menjavo, so še zlasti očitne, če prvo primerjamo s klasično kapitalistično tržno menjavo, se pravi s tržno menjavo, za katero velja med drugim t. i. perfektna konkurenca. Toda opazne so tudi v primerjavi s tržno menjavo, kot se razvija v jugoslovanskem gospodarstvu. Nedvomno se v reševanje družbenih vprašanj, ki jih sicer ureja trg, vključujejo pri nas še drugi družbeni mehanizmi. Pri tem gre bodisi za mehanizme, ki so nastali spontano na podlagi specifičnosti v prejšnjem družbenem razvoju, bodisi za mehanizme, ki jih na ravni družbe zavestno uvedemo z namenom, da bi popravili ali nadomestili tržno urejanje določenih vprašanj. Skratka: ravnanje ljudi, ki ustvarja te družbene zakonitosti, je v določenih vidikih drugačno kot v klasičnem tržnem modelu bodisi zaradi nagibov, ki se oblikujejo spontano bodisi zaradi zavestne družbene opredelitve, povezane z uvajanjem drugačnega družbenega reda, ideologije ter na tej podlagi konkretnih družbenih aktivnosti v zakonodaji, akciji družbenopolitičnih organizacij itd.

Svobodna menjava dela, ki poteka v okviru samoupravnih interesnih skupnosti že na ravni občine ter še bolj območja ter republike, združuje množice uporabnikov. Ti uporabniki torej ne nastopajo le kot posamezniki, ampak sklepajo pri zadovoljevanju teh potreb medsebojne odnose. Zato se te potrebe tudi imenujejo skupne potrebe. Za številne storitve družbenih dejavnosti se tako oblikujejo veliki sistemi, v katere so vključeni vsi uporabniki ter izvajalci v določenih medsebojnih odnosih. Skladno s temi odnosi lahko nastopajo kot uporabniki tudi osebe, ki niso »plačilno« sposobne in dejansko ne plačujejo storitev, ki jih uporabljajo. Drugi spet plačujejo le majhen del stroškov, ki jih povzročajo z uporabo storitev. Pri tem tudi na splošno ob uporabi teh storitev ne plačajo njihove dejanske cene, ker neposredni uporabnik ne plača ničesar (učenec, študent) ali pa le majhen del dejanske cene (vstopnica za gledališče npr. ne krije niti 10 % stroškov). Ne glede na najrazličnejše vplive instrumentov ekonomske politike, ekscese ter druge vplive, ki korigirajo delovanje tržne menjave, vendarle blagovna menjava vztraja na načelu, da je vsak uporabnik plačnik izdelkov ali storitev, ki jih je kupil. To je hkrati ena bistvenih razlik, po katerih se ločita obe menjavi.

Iz te bistvene razlike izvirajo še nekatere nadaljnje razlike med obema menjavama, ki so pogosto vidne oziroma se pokažejo na površini dogajanja. Tržna menjava v načelu ne pozna dvojnih cen — minimalnih, plačanih ob nakupu, ter dejanskih, za katere moramo sredstva posebej zbirati od dejanskih ali morebitnih uporabnikov.

Sestavina svobodne menjave dela je vzajemnost in solidarnost, s katero so med seboj povezani uporabniki v velike sisteme pri zadovoljevanju skupnih potreb v zdravstvu, otroškem varstvu, izobraževanju itd. Upabniki se tako povezujejo v odnose vzajemnosti, kjer na podlagi različnih meril zbirajo sredstva za družinske člane, uporabnike z nižjimi

dohodki, kmete itd. da bi lahko tudi te skupine krile svoje potrebe po teh storitvah.

Tržno načelo, da mora biti vsak kupec plačnik blaga, ki ga je dobil, grobo razmejuje možno uporabo od resničnega povpraševanja. Ker to načelo v svobodni menjavi dela ne deluje, se pojavlja problem oblikovanja drugih mehanizmov, ki naj zagotove rast ponudbe v skladu z družbeno priznanimi potrebami, omejenimi z materialnimi možnostmi družbe. V praksi se vendarle dogaja, da pogosto prihaja do preseganja načrtno opredeljenega obsega porabe.

Tudi na strani izvajalcev, se pravi ponudbe, se tržne zakonitosti ne uveljavljajo tako, kot velja za večji del gospodarstva. To se nanaša na konkurenco med proizvajalci ter s tem povezano izbiro kot eno od glavnih značilnosti tržnega gospodarjenja. Res je, da se pri nas konkurenca ter s tem povezana izbira ne izraža več z enakimi posledicami kot pri klasičnem kapitalističnem tržnem gospodarjenju. Torej podjetja, ki niso zdržala konkurence, ne propadejo v takšnem obsegu kot prej. Cene, kot sredstvo konkurenčnega boja, nimajo več tolikšnega pomena v tej funkciji. Toda tisti, ki so konkurenčno sposobnejši, imajo praviloma vendarle prednosti; omogočeni so jim hitrejši razmah produkcije, dolgoročnejša zagotovitev ugodnejšega položaja na trgu, višji osebni dohodki zaposlenih, ugled v okolju in drugo, kar ni značilno za podjetje, ki se v tej konkurenci ni izkazalo ter životari.

Čeprav ne gre enačiti vseh družbenih dejavnosti, je očitno, da konkurenca pri teh organizacijah ne nastopa v takšnem pomenu ter s takšnimi posledicami kot to velja za gospodarstvo. Če bi bila cena za vse organizacije v družbenih dejavnostih, ki nudijo določeno storitev, enaka, del teh organizacij ne bi bil sposoben obstati ekonomsko. Toda družbeno potrebne so tudi šole v odročnih, hribovitih krajih ter bolnišnice in ambulante, ki imajo sicer višje stroške od povprečnih. V družbenih dejavnostih se torej na specifičen način pojavlja fenomen mejnega proizvajalca, ki ima nadpovprečne stroške, vendar je njegovo delovanje potrebno. Z razliko od tržne se v svobodni menjavi dela ne prizna vsem proizvajalcem višina cene mejnega proizvajalca. Cena se oblikuje po povprečnih stroških za storitev oziroma skupino storitev (v šolstvu npr. učni oddelek). Organizacijam, ki ne morejo delovati po tej povprečni ceni, se po dodatnih kriterijih priznavajo večji stroški, kot skupek različnih objektivnih okolnosti, v katerih delujejo. S tem tudi za njih potemtakem v osnovi ni kršeno načelo delitve po delu.

Razlike pri oblikovanju cen med tržno menjavo in svobodno menjavo dela — kar se še posebej odraža v menjavi v okviru samoupravnih interesnih skupnosti in po samoupravnih interesnih skupnostih — se v marsičem zrcalijo v tem, kako tržne zakonitosti vplivajo na opravljanje različnih družbenih funkcij v odnosih svobodne menjave dela. Izhajajoč iz tega, kako se oblikujejo cene v svobodni menjavi dela — tako s stališča uporabnikov kot izvajalcev — je gotovo, da ne opravljajo takšnega vpliva

na usklajevanje ponudbe in povpraševanja kot ga opravljajo cene v tržni menjavi. Na usklajevanje ponudbe in povpraševanja imajo veliko pomembnejši vpliv drugi mehanizmi. Pri nekaterih storitvah je obseg povpraševanja zakonsko opredeljen (šolska obveznost) ter velja zanj vzajemnost in solidarnost med uporabniki. Pomembno vlogo pri tem opravljajo mehanizmi, s katerimi je ocenjena dohodkovna zmožnost uporabnikov različnih skupin ter se na tej podlagi ter oceni zmogljivosti načrtuje povpraševanje, ponudba ter obseg sredstev. Podobno je tudi glede funkcije, ki jo imajo cene in tržne zakonitosti pri razmeščanju produkcijskih zmogljivosti v prostoru. Način oblikovanja cen v svobodni menjavi dela ter dejstvo, da pogosto ne vsebujejo sredstev za razširjeno reprodukcijo, kaže, da z razliko od trga vplivajo druga merila in mehanizmi na odločitve o razmestitvi teh zmogljivosti v prostoru. Omenjena je že bila razlika pri oblikovanju cen izvajalcev v družbenih dejavnostih s posebnim položajem mejnih proizvajalcev. Ta razlika je podlaga za drugačno reševanje problematike spodbujanja produktivnosti dela, tehnološkega razvoja ter selekcije proizvajalcev v svobodni menjavi dela glede na tržno menjavo.

Že to kaže na očitne razlike pri opravljanju posameznih družbenih funkcij na podlagi delovanja trga oziroma svobodne menjave dela.

Odločitve, ki se oblikujejo v procesu tržne menjave glede povpraševanja, dodelitve, produkcijskih zmogljivosti, vrednotenja dela izvajalcev, se v svobodni menjavi dela v marsičem oblikujejo z drugačnimi mehanizmi ter merili. To ne pomeni, da se v odnosih svobodne menjave dela ne oblikujejo določene zakonitosti te menjave. Vendar so rezultati delovanja teh zakonitosti v marsičem različni kot so različna merila in mehanizmi, s katerimi se v eni oziroma drugi menjavi opravljajo posamezne družbene funkcije v reprodukciji. S tem prihaja do vsebinskih razlik pri oblikovanju teh zakonitosti. Spontani vpliv množice medsebojno nepovezanih proizvajalcev in porabnikov, ki se srečujejo v tržnih odnosih, je na oblikovanje tržnih zakonitosti veliko večji kot je vpliv tega dejavnika na zakonitosti v svobodni menjavi dela. Elementi zavestnega obvladovanja teh zakonitosti z načrtovanjem, medsebojnim sporazumevanjem in usklajevanjem interesov uporabnikov med seboj ter z izvajalci, imajo v svobodni menjavi dela veliko večjo in naraščajočo vlogo. Ta razvoj spremlja tudi proces oblikovanja normativov potreb, meril za pridobitev pravice uporabe storitev, meril za njihovo plačevanje, normativov ocenjevanja opravljenega dela in drugih mehanizmov kot je npr. sodelovanje uporabnikov v svetih organizacij izvajalcev, kar je veliko subtilnejši instrumentarij za opravljanje družbenih funkcij v teh odnosih kot so cene v tržni menjavi.

Ob pojmu svobodna menjava dela ter obravnavi sorodnosti in razlik v razmerju do tržne menjave je treba opozoriti še na vplive tržnih zakonitosti na to menjavo. Očiten je vpliv tržnih zakonitosti na celoto odnosov svobodne menjave dela. V ustvarjenem dohodku materialne produkcije

se izražajo tudi uspehi dela delavcev družbenih dejavnosti. Ker se dohodek materialne produkcije oblikuje na podlagi delovanja tržnih zakonitosti je tudi dohodek družbenih dejavnosti, gledano globalno, pod vplivom teh zakonitosti. Te zakonitosti so torej tudi okvir za svobodno menjavo dela, čeprav se njihovo delovanje v posameznih menjalnih aktih pomembno razlikuje od delovanja v tržni menjavi. Toda njihovo neupoštevanje lahko privede do resnih motenj v družbeni reprodukciji, inflacijskih pritiskov, nižje stopnje rasti itd. Razen tega vpliva na svobodno menjavo dela ter cene v njej delovanje tržnih zakonitosti v gospodarstvu še po drugih poteh. Organizacije združenega dela v družbenih dejavnostih kupujejo »na trgu« vrsto reprodukcijskih izdelkov in storitev od gospodarskih organizacij. V cenah nekaterih storitev družbenih dejavnosti so udeleženi takšni izdelki in storitve z več kot 50 %. Te cene in njihovo gibanje se tako neposredno odražajo na cene teh storitev. Podobno velja za objekte, ki jih grade v družbenih dejavnostih, ter nabavo osnovnih sredstev. Tudi ta element stroškov je pod vplivom delovanja tržnih zakonitosti in preko amortizacije vpliva na ceno storitev družbenih dejavnosti. Končno se vpliv delovanja tržnih zakonitosti do neke mere izraža pri tistih storitvah družbenih dejavnosti, pri katerih mora večina uporabnikov, da bi prišli do storitve, zanjo plačati ceno, ki krije del stroškov (del vzdrževalnine za vsakega otroka v otroških vrtcih, del stroškov za zdravljenje v bolnišnici). Njihov vpliv je še izrazitejši, ko gre za svobodno menjavo dela zunaj okvirov samoupravnih interesnih skupnosti, ko namreč poteka menjava neposredno med organizacijo — izvajalcem ter uporabniki. Tako je svobodna menjava dela različno vpletena v delovanje tržnih zakonitosti.

Dejstvo je tudi, da primerjamo gibanja osebnih dohodkov v družbenih dejavnostih z gibanji teh dohodkov v gospodarstvu, kar spet nekoliko zunanje vpliva na razmerja v svobodni menjavi. Ta gibanja sicer niso za vsako leto usklajena, vendar je, gledano dolgoročneje, takšno usklajevanje nujno, sicer nastajajo različne težave.

Značilnosti svobodne menjave dela se v veliki meri odražajo v funkcijah, strukturi in oblikah, ki jih imajo *nadomestila oziroma cene v svobodni menjavi dela*. Omenjeno je že bilo, da so te cene pravzaprav dvojne. Le za nekatere storitve in še za te navadno plača uporabnik le manjši del stroškov prek cene ob uporabi storitev. Dejanske cene storitev se oblikujejo za posamezno storitev ali skupino storitev, redkeje za dejavnost, na podlagi sporazuma med izvajalci in uporabniki. Ta cena zajema po strukturi elemente podobno kot cena v tržni menjavi. Pomembna razlika je pogosto le v tem, da ne vsebuje sredstev za razširjeno reprodukcijo družbenih dejavnosti. Možno je, da se izvajalci in uporabniki dogovore tudi za to, vendar vključuje navadno ceno enostavno reprodukcijo in del razširjene, ki izhaja iz potreb po modernizaciji. Graditev novih objektov je tako običajno predmet posebnih dogovorov. To je logična izpeljava predpostavke, da naj cene v svobodni

menjavi dela ne bodo faktor alokacije produkcijskih tvorcev, ker te družbene funkcije niso v stanju opraviti družbeno sprejemljivega. Tudi ob upoštevanju, da se funkcije cen v tržni menjavi postopno transformirajo, je očitno, da se le-te v vrsti funkcij razlikujejo od teh cen v svobodni menjavi dela. Njihov vpliv na usklajevanje ponudbe in povpraševanja, na razvoj proizvodnje itd., je drugačen. Pomembna je tudi razlika glede tega, kako se s cenami v svobodni menjavi dela valorizirajo rezultati dela delavcev v družbenih dejavnostih. Cene v tej menjavi prav tako izražajo družbeno priznanje za opravljeno delo. Toda gre za pomembno — uvidoma omenjeno — razliko glede tega, kako se izražajo in merijo učinki, ki jih imajo te storitve na dohodek gospodarskih organizacij ter drugih uporabnikov. Za te storitve predpostavljamo, da prispevajo k ustvarjanju nove vrednosti v materialni produkciji, k povečanju produktivnosti vsega družbenega dela ter k razvoju družbe kot celote. Znane so težave, ki nastanejo pri valorizaciji tega dela, ko gre za velike literarne, umetniške storitve, katerih pomen za družbeni razvoj se lahko pokaže mnogo let po tem, ko je bilo delo opravljeno in plačano. Ta primer prikazuje težave, ki pogosto nastajajo pri oblikovanju meril za vrednotenje dela delavcev v družbenih dejavnostih. Pri nekaterih storitvah, kot je npr. aplikativno raziskovalno delo, namenjeno proizvodnji, je merjenje učinkov na proizvodnjo lažje izvedljivo.

Sestavina svobodne menjave dela je tudi skupno *načrtovanje razvoja družbenih dejavnosti*. Zahtevna vprašanja medsebojnih odnosov skušajo izvajalci in uporabniki obvladati na daljši rok z načrtovanjem. Le tako je moč te velike segmente združenega dela povezati v enoten proces družbene reprodukcije. Pomen načrtovanja na tem področju izhaja iz težav pri prilagajanju ponudbe spremembam v povpraševanju ter hkrati iz svojevrstne neprožnosti povpraševanja. Izvajalci in uporabniki naj bi zato uskladili možnosti ponudbe z realnimi »dohodkovno kritimi« potrebami za srednjeročno obdobje. S tem skušajo obvladati gibanja dobrin tako, da se ta ne bi kazala kot sila nad njimi in neodvisna od njihovega vpliva in volje. Osnovni akt urejanja medsebojnih pravic in obveznosti je samoupravni sporazum o temeljnih načrta za določeno srednjeročno obdobje, podpisan bodisi v okviru posamezne interesne skupnosti bodisi neposredno med eno ali več organizacijami izvajalcev ter organizacijami in skupnostmi uporabnikov. Udeleženci sporazumevanja v njem opredelijo predvsem podroben program dela v dani družbeni dejavnosti (kakovost in obseg storitev, standarde storitev, pogoje, pod katerimi so dostopne uporabnikom itd.). Tak konkreten program je na podlagi skupno dogovorjenih meril ovrednoten ter v sporazumu so predvidena sredstva, ki jih morajo za izvedbo zagotoviti uporabniki. Vsebina programa kot tudi sredstva so nato predmet več faz horizontalnega in vertikalnega usklajevanja. Ti postopki so predvideni tako, da bi se v njih lahko povežalo planiranje v družbenih dejavnostih s planiranjem v gospodarskih organizacijah ter planiranjem razvoja območnih enot —

družbenopolitičnih skupnosti. Skladno s tem ne more biti sprejet načrt organizacije iz družbenih dejavnosti, če ni dosežen dogovor z uporabniki. V tem postopku usklajevanja programov ter bilanciranja sredstev z realnimi možnostmi družbe imajo pomembno vlogo tudi načrtovalni organi, ki so pooblaščen, da nudijo vsem nosilcem planiranja analitično-informacijsko gradivo. Na tej podlagi se oblikujejo načrti samoupravnih interesnih skupnosti ter načrti občin in drugih družbenopolitičnih skupnosti. Slednje v tem sporazumevanju za zdaj še z zakoni predpisujejo vire, osnove ter merila (dohodek temeljne organizacije, osebne dohodke idr.), po katerih uporabniki prispevajo sredstva za delovanje organizacij družbenih dejavnosti po stopnji, za katero pa so se sporazumeli v samoupravnem sporazumu o temeljnih načrta. Te, v kratkem navedene institucionalne osnove načrtovanja na tem področju, so bile izoblikovane šele nedavno. V postopkih sprejemanja sedanjega srednjeročnega načrta 1976—80 so bile zato le delno upoštewane oziroma izvedene.

Ne glede na to, da *državni organi* nimajo več vloge posrednika, ki odloča o bistvenih vprašanjih menjave med izvajalci in uporabniki, je njihova vloga predvidena tudi v svobodni menjavi dela. Z zakonskimi in drugimi predpisi opredeljujejo institucionalne osnove odnosov svobodne menjave dela oziroma ustvarjajo splošne pravne osnove za te odnose ter delovanje samoupravnih interesnih skupnosti. Nadalje imajo državni organi ustavne in zakonske naloge ter pooblastila pri planiranju skladnega razvoja na svojem območju. S tem je povezana tudi njihova posredovalna vloga v primerih, ko se samoupravni subjekti ne sporazumejo o bistvenih vprašanjih medsebojnih razmerij ali v primerih, ko nastanejo motnje v procesu reprodukcije.

Vsebinsko pojma svobodna menjava dela opredeljujejo še nekatere druge kategorije in elementi kot so npr. mehanizmi uravnavanja pritoka sredstev v te dejavnosti, s katerimi se želi preprečiti neenakomernosti, ki izhajajo iz nihanj v gospodarskih gibanjih, opredeljevanje zadev oziroma dejavnosti posebnega družbenega pomena, razvoj pojma solidarnosti v teh odnosih.

Cilji in pota uresničevanja nove mednarodne komunikacijske ureditve

Zamisel o novi mednarodni ureditvi na področju informacij in množičnega komuniciranja, se je porodila iz spoznanja, da ostanki kolonialne odvisnosti in tuje dominacije na tem področju močno zavirajo enako-pravno uveljavljanje mnogih dežel — zlasti neuvrščenih — v mednarodnih odnosih in njihov boj za politično, gospodarsko in kulturno osamosvojitvev.

Na 5. konferenci voditeljev držav in vlad neuvrščenih dežel v Colombu (leta 1976) so nujnost nove mednarodne informacijsko komunikacijske ureditve utemeljili v tekstu politične deklaracije takole:

»160. Nova mednarodna ureditev na področju informacij in množičnega komuniciranja ima prav tako življenjski pomen, kot ga ima nova svetovna gospodarska ureditev.

161. Neuvrščene države z zaskrbljenostjo opozarjajo na velik in čedalje širši prepad med možnostmi za obveščanje v neuvrščenih državah in v razvitih državah, kar je zapuščina njihove kolonialne preteklosti. To je ustvarilo razmerja odvisnosti in prevlade; stanje, ko je večina držav lahko le pasivni sprejemnik pristranskih, neustreznih in popačenih informacij. Popolnejše spoznavanje in potrditev njihovih narodnih in kulturnih lastnosti terja zato popravljanje tega neravnotežja in sprejetje nujnih ukrepov za hitrejši razvoj na tem novem področju vzajemnega sodelovanja.

162. Osamosvajanje in razvoj nacionalnih sredstev obveščanja sta sestavini splošnega boja za politično, gospodarsko in družbeno neodvisnost velike večine narodov sveta, ki jim ne gre spodbijati pravice, da obveščajo in da so obveščeni objektivno in točno. Opiranje na lastne sile pri virih obveščanja je prav tako pomembno kot opiranje na lastne sile v tehnologiji, saj odvisnost na področju obveščanja s svoje strani zavira politično in gospodarsko rast.

163. Neuvrščene države morajo doseči te cilje s svojimi prizadevanji in tudi z bolj dejavnim sodelovanjem na dvostranski, regionalni in medregionalni osnovi ter z usklajevanjem svojih dejavnosti v Združenih narodih in drugih mednarodnih forumih. Za neuvrščene države

je zlasti pomembno, da utrdijo svojo obstoječo infrastrukturo in da popolnoma izrabijo dosedanje znanstvene in tehnološke dosežke na tem področju.

To bi olajšalo popolnejše razširjanje objektivnih informacij v njihovi javnosti — in v svetu sploh — o razvoju neuvrščenih držav na družbenem, gospodarskem, kulturnem in drugih področjih in o njihovi vse večji vlogi v mednarodni skupnosti.«

V duhu sklepov v Colombu, neuvrščeni nadaljujejo svojo akcijo, tako glede izboljševanja medsebojnega informiranja — in zlasti izgradnje lastne infrastrukture za sprejem in razširjanje informacij — kot tudi na področju širšega mednarodnega sodelovanja in boja za enakopravno vključevanje v globalni sistem svetovnega komuniciranja. Svojo pozornost so posvetili predvsem razvoju in izboljševanju delovanja »poola« časopisnih agencij neuvrščenih držav, ki je začel delovati januarja 1975 in v katerem sedaj sodeluje že 44 agencij. V Sarajevu je bila od 27. do 30. oktobra 1977 konferenca o sodelovanju radio-televizijskih organizacij, ki je sprejela zelo izčrpen in obsežen program delovanja na tem področju. Na zasedanjih medvladinega sveta neuvrščenih za koordinacijo informacij v Tunisu (februarja 1977) in v Havani (aprila 1978) pa je bilo med drugim govora tudi o skupnem nastopu neuvrščenih v OZN, in še posebej v svetovni organizaciji za izobraževanje, znanost in kulturo ter o vlogi Unesca v uresničevanju ciljev nove mednarodne ureditve na področju informacij.

Zamisel o novi mednarodni ureditvi na področju informacij je sprožila različne odmeve v svetu; kakor tudi koncept nove svetovne ekonomske ureditve je naletela na številne odpore in nerazumevanja. Nekateri moti že sam termin: nova mednarodna ureditev. Morda termin res ni najustreznejši, ker ne gre enostavno za zamenjavo neke obstoječe mednarodne ureditve na področju informacij z novo. Mednarodni informacijsko-komunikacijski sistem šele nastaja. Tehnološke rešitve sicer že omogočajo sočasni prenos informacij po vsem svetu, tako da že deluje svetovni telekomunikacijski sistem, vendar prek njega še ni vzpostavljen tak pretok informacij in tak način izkoriščanja komunikacijskih možnosti, da bi lahko govorili o mednarodni informacijsko-komunikacijski ureditvi. Ta se šele oblikuje in pri tem nam gre predvsem za to, na kakšnih temeljih in v kakšni smeri se bo razvila in zlasti, kako bo premagano sedanje stanje razlik in neenakosti. Gre torej za proces graditve mednarodnega informacijsko-komunikacijskega sistema v svetovnem prostoru, ki bo omogočal večsmerno in večdimenzionalno, enakopravno mednarodno komuniciranje v interesu vseh narodov in vseh ljudi sveta. Termin »nova mednarodna informacijsko-komunikacijska ureditev« sprejemamo torej s temi pridržki in predvsem kot akcijsko geslo, ki je že dobilo svoj povsem določen politični pomen v programu boja za enakopravne mednarodne odnose. Pri tem ni bistven naziv, temveč to, kar se hoče z njim označiti. Gre za radikalno spre-

membo obstoječega stanja, v smislu odprave nepravičnih razlik, neenakopravnosti in tuje dominacije na področju informacij, torej za del boja za nove odnose med narodi. Zato je oznaka *nova* ureditev povsem upravičena. In res gre za novo *mednarodno ureditev*, ker je zaradi razvoja tehnologije komuniciranja — zlasti s pojavom satelitov, pa tudi zaradi splošne tesne medsebojne povezanosti in soodvisnosti sveta — postalo nujno, da se poiščejo rešitve v globalnih razsežnostih, v interesu vseh narodov sveta.

V nadaljevanju bomo poskusili — s teh izhodišč — podrobneje analizirati sedanje stanje in utemeljiti smeri nadaljnjega razvoja mednarodnih odnosov na področju informacij in množičnega komuniciranja.

Elementi za kritično oceno obstoječega stanja na področju informacij

Obstoječe stanje na področju informacij in množičnih komunikacij se je oblikovalo kot rezultat podedovanega neenakomernega razvoja človeštva in zlasti pod vplivom kolonialne preteklosti, ki je razdelila svet na gospodujoče in podložne narode in med njimi zarezala globok prepad glede možnosti razvoja. K tej delitvi je v razvoju sodobne družbe prispeval tudi tok ekonomskih in političnih procesov v obdobju industrializacije, katera je še povečala koncentracijo proizvodnih sil in bogastva v nekaterih maloštevilnih deželah, večji del sveta pa potisnila v še večjo gospodarsko odvisnost in zaostajanje. Tako v razmerah »laissezfaire«, kot tudi v dobi monopolističnega kapitalizma, so zakonitosti tržišča s svojo neizprosno logiko spodbujale napredek predvsem v smeri ekonomske racionalizacije in uresničevanja komercialnih interesov, s težnjo da se tej ekspanziji podredijo vsa druga področja človekovega življenja.

Tako tudi na področju razvoja tehnologije prenosa in razširjanja informacij niso bili osnovna gonilna sila vseh tehnoloških inovacij kriteriji kulturnih, vzgojnih in drugih družbenih interesov oziroma vrednot, temveč golo ustvarjanje dobička: bodisi neposredno, s samim opravljanjem določenih operacij, bodisi posredno, z reklamo in ustvarjanjem porabniških potreb.

Silna ekspanzija v razvoju komunikacij, ki smo ji priča zadnjih 50 let — nekateri govorijo celo o eksploziji komunikacij — se je razvila v okviru industrijske revolucije, preden se je človeštvo sploh zavedelo širšega pomena teh inovacij in vpliva, ki ga bodo nova sredstva za prenos informacij imela na življenje človeka in družbe ter s tem celo na mednarodne odnose. Tako smo dobili v roke silno orožje za vpliv na razvoj zavesti in medčloveških odnosov, ki se lahko uporabi za demokratično povezovanje ljudi, za njihovo osvobajanje, za vsestranski kulturni napredek in družbeni razvoj ter za miroljubno sodelovanje med narodi — ali pa prav v nasprotni smeri, za dehumanizacijo in podjarmljenje človeka in sejanje sovraštva med narodi. V kakšni

smeri se ta sredstva dejansko izkoriščajo, je odvisno od številnih dejavnikov in okoliščin. Zato se danes interes mnogih družbenih dejavnikov — ne le družboslovcev in ljudi, ki se profesionalno ukvarjajo z informacijami — še posebno obrača k tem medijem in k ugotavljanju njihovega družbenega vpliva, oziroma k ugotavljanju silnic, ki odredajo njihovo vlogo. Do kritičnih ocen sedanjega stanja so privedle obravnave v številnih parlamentih, političnih, verskih in drugih okoljih; zlasti resna pa so že vrsto let opozorila znanstvenikov — komunikologov — pa tudi sociologov, politologov, psihologov — in drugih, ki proučujejo družbeno vlogo informacij, kot najznačilnejši fenomen razvoja človeštva v drugi polovici XX. stoletja.

Unescu je gotovo treba priznati zaslugo, da je sprožil vrsto vprašanj v zvezi z razvojem informacij in njihovim pomenom za kulturni in tudi celotni družbeni razvoj. Zlasti zadnjih 10 let se je v Unescu — predvsem pod vplivom v njem zastopanih neuvrščenih držav — oblikovala vrsta kritičnih spoznanj in prepričanje, da je v interesu mirnega, skladnejšega razvoja in novih odnosov med narodi, tudi na tem področju nujno marsikaj spremeniti.

Pri tem prihaja zlasti do naslednjih kritičnih ugotovitev:

1. Kljub izrednemu napredku tehnologije za prenos informacij velik del sveta zaostaja glede razvitosti sredstev za sprejem in posredovanje informacij in idej. Pregled o razvitosti množičnih komunikacij, ki ga je Unesco objavil v knjigi »Svetovne komunikacije« je opozoril na »neravnotežje glede pretoka informacij med deželami in glede vsebine tega kar se pretaka«. Tok informacij je zvečine usmerjen od malega števila tehnološko razvitih in visoko industrializiranih dežel k ostalemu svetu.

V veliki meri se pretok vesti, zabavnih in drugih vsebin, kakor tudi nabava tehnične opreme in materialov, odvija kot rezultat mednarodnih komercialnih dejavnosti, v katerih imajo dominanten položaj nekatere države in transnacionalne družbe.

Številne države v razvoju nimajo razvite osnovne infrastrukture za sprejem in oddajanje informacij. Tako npr. 40 dežel, članic OZN še vedno nima niti svoje časopisne agencije; dve tretjini že obstoječih agencij nima najnujnejše opreme, da bi svoje informacije posredovale v druge dežele. Na tržišču vesti prevladuje pet velikih svetovnih agencij; v proizvodnji filmov in drugih zabavnih programov pa nekaj velikih komercialnih družb ZDA in zahodne Evrope. Večina neuvrščenih dežel ima občutek, da nimajo možnosti vpliva na mednarodni pretok informacij v tem smislu, da bi svetovno javnot objektivno seznanjale s svojimi problemi in težnjami in da bi enakopravno dajale svoj prispevek splošni človeški kulturi. Nasprotno, čutijo, da njihova odvisnost od tujih virov informacij in zabave ogroža njihovo kulturno identiteto in sistem vrednot. To zaskrbljenost še posebno pogloblja bližnja perspektiva neposrednega prenosa informacij in programov prek satelitov.

Študija Unesca »Moving Toward Change« je ugotovila:¹

»Delujoč v svetovnih razsežnostih so si nekatere informacijske agencije — večina ima svoja središča v kateri izmed industrijskih držav — zaradi svoje opreme in kapitala pridobile moč, ki jim zagotavlja možnost, da ne le nudijo boljše usluge, ampak tudi da širijo enosmerne informacije, ki izražajo stališča teh držav; in da v tej meri dominirajo na tržišču vesti, tako, da to že meji na kulturno agresijo. Samo nekaj močnih dežel — in, kar je še resnejše — samo nekaj transnacionalnih družb ima možnost kontrolirati tako proizvodnjo infrastrukture kot posredovanje programov. Ta »de facto« monopol se upira vzpostavitvi nove mednarodne gospodarske ureditve . . .«

Na konferenci o infrastrukturi za razširjanje in sprejem informacij, ki je bila organizirana na pobudo Unesca v Stockholmu (aprila 1978), smo slišali za očitne primere, kako novo osvobojene dežele v razvoju obremenjuje podedovano stanje. Mnoge izmed njih so še vedno prisiljene komunicirati s svetom — in celo med seboj — prek nekdanjih kolonialnih metropol. Poštne tarife so še vedno take, da je ceneje pošiljati vesti iz razvitih dežel v nerazvite kot obratno. Skoraj 80% vesti, ki krožijo po svetu, prihaja iz velikih transnacionalnih družb, vendar je le 20—30 % teh vesti posvečeno deželam v razvoju, v katerih živi skoraj $\frac{2}{3}$ človeštva.

Blizu 70 % vse založniške dejavnosti je skoncentrirano v razvitih deželah.

Na področju radia in televizije se nevzdržnost sedanjega stanja kaže predvsem v razdelitvi elektromagnetnega prostora, ki zagotavlja velikim industrijskim deželam kar 90 % razpoložljivih frekvenc in prepušča le 10 % vsemu ostalemu svetu.

Prihranili si bomo nadaljnje naštevanje podatkov, saj je neravnovesje v pogledu razvitosti komunikacijskih sredstev in možnosti za njihovo uporabo tako očitno, da si ga le malokdo še drzne zanikati.

2. Vendar nam kazalci o zaostajanju razvitosti komunikacijskih medijev v večjem delu sveta in to, kar imenujemo neravnovesje pretoka informacij, še zdaleč ne odkrivajo celotne globine problema, ki ga v vsej njegovi teži občutijo dežele v razvoju. Ne gre namreč le za njihovo tehnološko odvisnost, temveč tudi za še občutljivejšo odvisnost glede vsebine sporočil in njihovega vpliva na oblikovanje miselnosti in družbeno-kulturnih vrednot, v najširšem pomenu te besede.

Čeprav ne gre poenostavljati teh vprašanj — zelo težko je namreč ugotoviti direktne posledice vplivov tujih množičnih medijev in jih ločiti od drugih dejavnikov, ki prav tako vplivajo na oblikovanje miselnosti in družbenih vrednot — je vendar dovolj utemeljena ugotovitev, da se odvisnost od tujih informacijskih tokov negativno odraža na zavest ljudi v deželah v razvoju in da se v njej skrivajo izvori tako imenovanega »duhovnega kolonializma«.

¹ UNESCO, Paris 1976, stran 91.

Dejstvo, da imajo v mednarodnem komuniciranju prevladujočo vlogo mediji nekaj razvitejših držav, zlasti pa transnacionalnih družb, odločilno vpliva tudi na značaj, na vsebinsko in vrednostno naravnost sporočil, ki se prek teh medijev pretakajo. Ne gre za to, da bi tem medijem in ljudem, ki v njih delajo, očitali zavestno pristranskost, zlonamernost in tendencioznost, saj gre predvsem za določene stvarne družbeno-ekonomske vplive, ki opredeljujejo položaj medijev in merila, po katerih se v njih vrši oblikovanje in izbira informacij, kulturnih ali zabavnih programov.

Vrednote in vplivi porabniške civilizacije, ki se prenašajo iz bogatih dežel prek množičnih medijev, pogosto prihajajo v navzkrižje z osnovnimi interesi in vrednotami držav, ki so šele na začetku svojega razvoja. Ne le da rušijo tradicionalne oblike kulturnega življenja in identitete, ampak izzivajo vse globlji spopad med revščino in bogastvom, med željami in možnostmi; povzročajo vse ostrejšo razločevanje med množicami in maloštevilno elito, katera prevzema miselnost in način življenja, ki se ji ponuja prek televizije in filma oziroma z drugimi tujimi vzori.

Medtem ko je nerazvitim deželam potrebna mobilizacija za uspešno nacionalno politiko, za razvijanje tistih vrednot, ki so pogoj splošnega napredka, predvsem pa za mobilizacijo vseh ustvarjalnih sil in spodbujanje solidarnosti, se jim prek množičnih medijev ponujajo vsebine, ki so nastale v funkciji reklame porabništva; vsebine, ki poudarjajo egoistični individualizem, etiko denarja in nasilja, avanturizem in »sladko« življenje. Mnogi takšni programi s svojimi narkotizirajočimi učinki, namesto k aktivnosti, vodijo v beg pred resničnostjo. Končni stvarni učinek vsiljevanja takšnih vrednot in miselnosti prek množičnih medijev prihaja v nasprotje ne le z nacionalno kulturno in družbeno stvarnostjo, temveč tudi z interesom teh dežel po ohranitvi lastne identitete in po hitrejšem vsestranskem razvoju. Merila razvoja ne morejo biti zajeta samo v količinah porabe, kakor tudi ne samo v količinah proizvodnje, ampak se izražajo v tem, kako se človeku odpirajo možnosti, da kot družbeno bitje razvije svoje ustvarjalne sile in zadovolji materialne in duhovne interese svoje človeške narave. V mednarodnem sodelovanju je še posebno pomembno zagotoviti, da narodi ne bodo prisiljeni svoj ekonomski napredek plačevati z žrtvovanjem svoje družbene in kulturne identitete in samostojnosti.

Konflikte s porabniško kulturo, ki se vsiljuje prek množičnih medijev, doživljajo tudi ljudje v razvitih državah, vendar se tukaj nameoma omejujemo na problem držav v razvoju, ki to nasprotje še zlasti težko občutijo zaradi svojega posebnega položaja v mednarodni skupnosti.

Različen pristop glede opredeljevanja vloge informacij v življenju družbe se kaže na vseh področjih množičnega komuniciranja. Na seminarju o časopisnih agencijah v Stockholmu so nekateri udeleženci iz držav v razvoju opozorili, da se že v samem pojmu kaj je »novica«

(»vest«) skrivajo globoke razlike, ki so pogojene z različnim družbenim okoljem. Za nekatere — to spet ni odvisno samo od ljudi, ki delajo v časopisnih agencijah — je novica ali vest predvsem to, kar je nenavadno, izjemno, alarmantno ali senzacionalno — vse kar se bolje prodaja na »tržišču novic«. Po teh kriterijih iz dežel v razvoju prevzemajo najpogosteje le poročila o tem, kar je izjemno ali dramatično: o spopadih, različnih kriznih situacijah ali o tistem, kar je pomembno v zvezi z izkoriščanjem njihovega bogastva — da ne govorimo o neobjektivnih in tendencioznih poročilih, ki so izraz določenih tujih interesov ali ostanek kolonialne miselnosti. Tako mnoge dežele nimajo možnosti, da bi bil svet objektivno obveščen tudi o njihovih naporih in dosežkih, o njihovih stremljenjih in težavah, o dramatičnem boju, ki ga vodijo za svoj napredek in obstoj.

Razlika v pogledu vsebinske orientacije množičnih medijev prihaja še bolj do izraza v časopisih, radiu in televiziji. V sodobni industrijsko-potrošniški družbi ti mediji svoj obstoj opirajo predvsem na reklame in oglase. Zlasti televizija, za katero ugotavlja I. K. Galbraith, da je najpomembnejši ameriški trgovec — (»Number One Salesman«) — se prilagaja tej vlogi. Notranja logika delovanja sodobne komercialne televizije je podrejena zahtevam naročnikov programa, ki ta program plačujejo, da bi prek njega posredovali svojo reklamo občinstvu. Program je torej v osnovi vaba za občinstvo; in temu je podrejena tudi njegova sestava, ki si prizadeva po že preverjenih receptih, — opirajo se tudi na rezultate številnih strokovnih raziskav — poiskati učinke, ki bodo pritegnili čim večje število ljudi k spremljanju programa.

Kako močno je dejavnost komunikacij, zlasti radija, televizije, filma in celotnega tako imenovanega zabavno-industrijskega kompleksa vpeta v proces komercializacije, se še posebno jasno kaže v dejstvu, da so te dejavnosti postale del rednega poslovanja velikih industrijskih aglomeratov, in zlasti transnacionalnih družb.²

Poslovanje teh družb je usmerjeno predvsem k ustvarjanju komercialnih rezultatov in se vrši — ne po kriterijih kulturnih, estetskih, vzgojnih in drugih vrednot, in še manj potreb posameznih držav, v katere

² Na primer: RCA (Radio Corporation of America) sodi med 20 največjih korporacij na svetu. Zaposluje več kot 80.000 ljudi v ZDA in 34.000 v drugih državah. RCA je lastnik celotnega radijskega in televizijskega omrežja NBC (National Broadcasting Corporation of America), založniškega združenja Randon House Publishers, RCA Victor proizvodnje plošč itd. Poleg tega je udeležena v vrsti največjih bank in podjetij, ki posegajo na področje elektronike in računalništva, in se prepleta tudi z družbo ITT (International Telephone and Telegraph Comp.), ki je bila med vsemi transnacionalnimi družbami l. 1971 na 7. mestu s prometom 7.345 milijonov dolarjev — od tega je 47 % realiziralo v tujini — in s 398.000 zaposlenih.

Tudi ameriška filmska proizvodnja je bila s posredovanjem velikih bank, ki imajo svoje delnice v filmskih družbah, vključena v industrijske aglomerate in v združenja, ki se bavijo z izvozom ameriške filmske proizvodnje in osvajanjem svetovnega tržišča.

Na področju uporabe komunikacijskih satelitov prihaja še toliko bolj do izraza monopolni položaj velikih družb — kot je npr. COMSAT (Communications Satellite Comparison), ki stremijo še k povezavi z drugimi velikani na področju telekomunikacij in računalništva, in si tako praktično zagotavljajo položaj brez konkurence.

prodira — temveč predvsem po kriterijih organizirane in dobičkonosne, centralno vodene in monopolistično orientirane poslovne politike.

Odprtost svetovnega tržišča je za te gigante predpogoj, da bi lahko uveljavljali svojo tehnološko in finančno superiornost — oziroma monopol — v čim širšem prostoru.

Bilo bi seveda netočno in enostransko, če ne bi priznali, da se tudi v deželah s tržnim gospodarstvom uveljavljajo nekomercialne oblike kulturne in informativne dejavnosti, vendar se razviti svet — na žalost — manj predstavlja deželam v razvoju s takimi oblikami in bolj s tem, kar se širi po logiki komercialne ekspanzije. Tako se dežele v razvoju v mednarodnem sodelovanju na področju informacij in komuniciranja srečujejo ne le s težavami, ki so posledica njihove gospodarske in tehnološke odvisnosti, ampak tudi s problemi, ki jih v njihovo življenje vnaša vsebinska, idejna in kulturna ekspanzija interesov in vrednot industrijsko-komercialne, porabniške družbe.

Ta ugotovitev nam pomaga razumeti zakaj za številne države načelo svobodnega pretoka informacij — ki so ga vrsto let po II. svetovni vojni razglašali v Unescu kot temeljno načelo na tem področju — ni bilo sprejemljivo: V njem so videli nevarnost, da bodo še bolj izpostavljeni tuji idejni, politični in kulturni dominaciji.

Prav tako nam navedeno pomaga razumeti, zakaj se dežele v razvoju v obrambi svoje suverenosti in kulturne integritete zatekajo k različnim zaščitnim ukrepom, zlasti k intervenciji države.

Seveda njeni posegi lahko ustvarijo tudi nevarnost druge vrste: zapiranje, kulturni izolacionizem, monopol birokracije, kakovostne omejitve in druge nedemokratske tendence. Vendar ne gre a priori — v imenu abstraktnega pojmovanja načela svobode informacij — zanikati pravice držav, da tudi na tem področju uveljavljajo svojo suverenost in da ščitijo svojo kulturo in družbeni razvoj pred vsemi oblikami hotenega ali nehotenega vmešavanja od zunaj.

Ena prvih potreb nerazvitih držav in zlasti tistih držav, ki so si šele nedavno priborile neodvisnost, je ustanovitev lastne nacionalne infrastrukture za sprejem in razširjanje informacij. Pri tem se poslužujejo različnih institucionalnih oblik, ki ustrezajo njihovim tradicijam, potrebam in možnostim. Tako nastajajo razni novi informacijsko-komunikacijski modeli, oprti predvsem na javni sektor. Dežele v razvoju, ki se srečujejo z enakimi problemi, poskušajo svoj položaj v odnosu do razvitega sveta okrepiti tudi prek medsebojnega sodelovanja in povezo-⁴vanja svojih informativnih ustanov, časopisnih agencij, radijskotelevizijskih sistemov, znanstveno-informacijske mreže itd. Vendar je očitno, da sedanje neenakosti na področju informacij ni mogoče odpraviti brez sodelovanja vseh dežel, razvitih in nerazvitih, in brez globljih sprememb v mednarodnih političnih in ekonomskih odnosih nasploh. S tem pa že prihajamo do vprašanja načel in smeri razvoja nove mednarodne ureditve na področju informacij.

Iz kritičnega ovrednotenja sedanjega stanja lahko povzamemo tudi sklepe o načelih, na katerih bi bilo treba graditi novo mednarodno ureditev na področju informacij in množičnega komuniciranja in o poteh za njeno uresničenje.

1. Predvsem moramo ugotoviti, da je vzpostavitev novih, enako-pravnih odnosov na področju informacij najtesneje povezana in pogojena z uresničevanjem ciljev nove mednarodne gospodarske ureditve. Samo z daljnosežnimi spremembami na področju mednarodnih gospodarskih odnosov je mogoče zagotoviti deželam v razvoju tudi materialne in tehnične pogoje za razvoj njihovih lastnih informacijskih in komunikacijskih sistemov. To je dolgoročna in težka naloga, v kateri imajo sredstva informacij izredno pomembno vlogo, da tudi sama prispevajo k boju za preoblikovanje mednarodnih odnosov v smeri Sever—Jug, in k ustvarjanju za to potrebne svetovne zavesti, k premagovanju nerazumevanja in odporov.

Še posebno odgovorno nalogo imajo v tem pogledu občila razvitih dežel, ki bi morala podpirati spoznanje nujnosti, da industrijske dežele več prispevajo k skladnemu razvoju vsega človeštva, ker se en del sveta ne more razvijati na račun drugega in ker je usoda vseh ljudi vse bolj povezana in soodvisna. Kakor na drugih področjih, tako morajo tudi na področju informacij razvite dežele spoznati, da je bodočnost le v enakopravnem sodelovanju in da bo prav na takih, novih osnovah mogoče uresničiti veliko več, v interesu vseh narodov sveta.

2. Ker imajo javna občila velik vpliv na javno mnenje in tudi na odnose med narodi in ker zlasti uporaba nove tehnologije komuniciranja močno posega v mednarodne odnose, se vse bolj kaže potreba po sprejemu nekih splošno veljavnih pravil mednarodnega obnašanja na področju komunikacij. To je sicer izredno težko in občutljivo vprašanje, ker nekateri — v imenu svobode informacij — a priori odrekajo možnost kakršnegakoli posega v to področje. Dosego nekega univerzalnega sporazuma tudi sicer otežujejo ideološke in druge razlike med državami. Po drugi strani pa prav zaradi razdeljenosti sodobnega sveta, zaradi nevarnosti za mir in obstanek človeštva, dozoreva spoznanje, da je mogoče miroljubno koeksistenco in skupni napredek vsega človeštva zagotoviti le tako, da se tudi na področju mednarodnega komuniciranja uveljavijo načela, ki bodo ščasoma postala del mednarodnega prava — ali vsaj nezapisanih norm v mednarodnih odnosih — in profesionalne etike vseh, ki delujejo na tem področju. Na žalost je bilo to področje popolnoma zanemarjeno, ker se je koncept svobode informacij in svobodnega mednarodnega pretoka uveljavljal v tako absolutnem smislu, da je bila a priori onemogočena vsaka razprava o odgovornosti v mednarodnem komuniciranju.

Unesco je dal že pred leti pobudo za urejanje nekaterih mednarodnih vprašanj na področju informacij, ki nastajajo ob komuniciranju prek

satelitov in bodo zlasti aktualna, ko bo mogoč direkten sprejem televizijskih programov emitiranih prek satelitov.

V »Deklaraciji o vodilnih načelih za satelitsko komuniciranje« — sprejeta je bila l. 1972 — je poudarjeno:

»Pri emitiranju programa prek satelitov je treba spoštovati suverenost in enakost vseh držav... cilj emitiranja programa prek satelitov je zagotoviti najširši pretok vesti med vsemi narodi sveta iz vseh držav, tako razvitih kot teh v razvoju... Kulturni programi, ki naj pospešujejo bogatenje vseh kultur, morajo spoštovati poseben značaj, vrednote in dostojanstvo vsake od njih in pravico vseh dežel in narodov, da ohranijo svojo kulturo kot skupno dediščino človeštva«.

Deklaracija o vodilnih načelih za komuniciranje prek satelitov je eden prvih mednarodnih dokumentov o komuniciranju, ki je vzpostavil ne le načelo svobodnega pretoka informacij, temveč tudi potrebo po spoštovanju določenih mednarodnih pravil obnašanja. Stališče, da je treba »doseči ali pospeševati predhodne sporazume glede direktnega emitiranja programov prebivalstvu drugih dežel, izven dežele, v kateri je poreklo oddaje« je bilo potrjeno tudi v Generalni skupščini OZN, novembra 1972, z deklaracijo, za katero so glasovale 102. države; proti je bila le ena, to je ZDA, ki je zelo ostro kritizirala vsebino te deklaracije.

Doktrina svobodnega pretoka informacij je bila v zadnjih letih v delovanju Unesca nekoliko dopolnjena s tem, da so začeli proglašati načelo »svobodnega in uravnovešenega pretoka informacij« (»free and balanced flow«).

Čeprav ta formulacija predstavlja korak naprej od načela neomejene svobode mednarodnega pretoka informacij — le to je vodilo v pretežno enosmerni tok in druge posledice, o katerih smo govorili — se zastavlja vprašanje ali je z njo zajeto bistvo odnosov v mednarodnem komuniciranju.

Mnogi menijo, da je besedilo »svobodni in uravnovešeni pretok« pomanjkljivo iz več razlogov. Predvsem ni dovolj jasno. Kaj pomeni kvalifikacija »uravnovešeni« pretok? Kakšni so pri tem kriteriji, in zlasti: kako naj se doseže uravnovešenost, s kakšnimi ukrepi in kdo naj posreduje, kadar dane razmere same po sebi ne omogočajo uravnovešenosti?

Pomanjkljivost te formulacije je očitna, zlasti če upoštevamo sedanje stvarno stanje v svetu. Razvoj mednarodnega komuniciranja zahteva bolj razčlenjeno in vsestransko opredelitev načel, ki naj bi vodila delovanje javnih občil in še posebej, preprečevala njihovo zlorabo.

Katere elemente bi morali vgraditi v definicijo načel za mednarodno komuniciranje? Osnovo za to nam daje mednarodno pravni red — vzpostavljen na načelih OZN — in vloga, ki naj bi jo komuniciranje imelo v funkciji pospeševanja miroljubnega sodelovanja, demokratičnega razvoja in vsestranskega napredka človeštva.

Zato bi morali poudariti zlasti naslednja načela in cilje:

1. Spoštovanje enakopravnosti vseh narodov in vseh kultur; uresničevanje enakih možnosti za njihovo uveljavljanje v mednarodnem komuniciranju, v mnogosmernem in večdimenzionalnem pretoku informacij;

2. priznavanje pluralizma vrednot in interesov, nujnost spoštovanja njihove različnosti kot realnosti sodobnega sveta;

3. priznavanje odgovornosti vseh subjektov, ki kakorkoli sodelujejo v mednarodnem komuniciranju, za uresničevanje načel Združenih narodov — zlasti miroljubne koeksistence, spoštovanja suverene enakosti narodov in njihove pravice do samoodločbe, nevmešavanja v notranji razvoj drugih dežel itd.

4. spoštovanje pravice vsake države, da zaščiti svojo suverenost in neodvisnost tudi z določanjem politike na področju kulture in informiranja ter njena odgovornost, da se pri tem vzdrži postopkov, ki so v nasprotju z načeli ustavne listine OZN in mednarodnega prava.

Na osnovi teh načel bi morali zgraditi celoten sistem odnosov na področju mednarodnega komuniciranja, oziroma kodeks obnašanja vseh udeležencev v tem procesu. Tu gre zlasti za same institucije, ki se ukvarjajo z mednarodnim komuniciranjem, za ljudi, ki v njih delajo in njihove profesionalne asociacije. Svojemu delu odgovornosti se ne morejo izogniti tudi države, ki posredno ali neposredno — nekje bolj, nekje manj — posegajo na področje komuniciranja, ne le s svojo splošno politiko, temveč tudi z direktno udeležbo v delovanju raznih služb in agencij — zlasti tistih, ki se bavijo z obveščanjem tujine. Nesprejemljiva je trditev, da države ne morejo sprejeti nikakršnih obveznosti na področju informacij, češ da na tem področju nimajo nikakršnega vpliva.

To stališče ustreza predvsem tistim, ki so monopolizirali to »svobodo« za svoje komercialne in finančne, pa tudi politične interese. V resnici rešitev ni v tem, da se občilom poskuša vsiliti nekakšna kontrola države ali cenzura, ampak gre za razne oblike družbenih dogovorov in drugih ukrepov s ciljem, da se pri vseh, ki delujejo v javnih občilih, spodbuja občutek odgovornosti pred domačo in mednarodno javnostjo. Odgovornost se namreč ne izraža le v odnosu do države in zakonov, temveč predvsem v stopnji zavesti o družbenih in drugih posledicah javne besede. Zato je prav tako enostranska in nesprejemljiva tudi doktrina, ki delovanje komunikacijskih sredstev podreja monopolu države oziroma njene administracije, ki ukinja vsak pluralizem, možnost da se človek informira iz raznih virov in svobodno izbira med njimi, da preverja objektivnost informacij in da se sam tudi aktivno vključuje v komunikacijski proces.

UNESCO bi torej moral prispevati k oblikovanju nove doktrine oziroma temeljnih načel za mednarodno komuniciranje, ki bi postala osnova nove mednarodne ureditve na področju informacij. Tega ni mogoče storiti samo s prizadevanjem za »svobodni in uravnoteženi pretok«, niti z *lansiranjem* nekega podobnega gesla.

Treba bo bolj vsestransko in izčrpno obdelati vse vidike informacijsko-komunikacijskih procesov v sodobnih mednarodnih odnosih, da bi dokončno presegle nekatera omejena pojmovanja iz dobe »laisser-faire«, ki so celo na področju gospodarskih odnosov že zdavnaj presežena.

Problemi demokratizacije odnosov na področju informacij

Prav tako kakor v smeri Sever—Jug, so za oblikovanje nove mednarodne ureditve potrebne spremembe tudi v notranjih odnosih med udeleženci komunikacijskih procesov, ki so predpogoj za demokratizacijo celotnega sistema komuniciranja.

Nova komunikacijska tehnologija vodi k nastajanju vse večjih sistemov, k njihovi koncentraciji in centralizaciji. To ima za posledico vse večje odtujevanje teh sredstev od človeka. Sociologi opozarjajo na dejstvo, da o delovanju sredstev, ki imajo vse večji vpliv na življenje človeka, odloča vedno manjše število ljudi. Že pred 10 leti (septembra 1968) smo na simpoziju v Ljubljani ugotovili, da je sistem manipuliranja z ljudskim mišljenjem izpopolnjen do te mere, da postaja sodobni človek v svoji »svobodi« — ne da bi se tega zavedal — ujetnik tujih predstav o svetu, katerim je sistematično izpostavljen.³

In vendar naj bi informativna sredstva služila demokratizaciji družbenega življenja, spreminjanju sveta in razreševanju tistih problemov, ki ogrožajo napredek in morda celo obstoj človeštva. To je ena izmed velikih dilem našega časa. Čeprav je položaj sredstev informiranja in komuniciranja v različnih državah in družbenih sistemih dokaj različen, se zastavlja splošno vprašanje, kako uskladiti strukturo in delovanje množičnih medijev s potrebami demokratizacije družbenega življenja, z uveljavljanjem človekovih pravic in njegovo aktivno vlogo v procesu odločanja?

V Unescu se v zadnjih letih vse več pozornosti posveča prav temu vprašanju. Na osnovi ugotovitve o posebnem pomenu informacij za uvažanje ljudi v aktivno družbeno življenje, za njihovo usmeritev v uresničevanju državljanskih pravic in svoboščin, se je v Unescu izoblikovala ideja o pravici do informacije. Ker pa ne gre samo za sprejemanje informacij, temveč tudi za aktivno vlogo človeka v procesu komuniciranja, je bil logičen nadaljnji korak razglasitev splošne pravice do komuniciranja.

O pravici do komuniciranja se zdaj razpravlja kot o nekem novem konceptu, ki je za graditev mednarodnega sistema informacij osnovnega pomena. Ta koncept se po svoji vsebini uveljavlja na različnih ravneh glede na to, kdo so subjekti teh pravic. Gre predvsem za splet individualnih državljanskih pravic ali za pravice ljudi, ki se profesionalno bavijo s posredovanjem informacij javnosti, pa tudi za pravice ožje in

³ Glej. Bogdan Osolnik: Nekaj vprašanj ... Referati posvetovanja ... »Množično komuniciranje in mednarodno razumevanje«, Ljubljana, 1968.

širše človeške skupnosti, vključno pravice narodov in držav v mednarodnem komuniciranju.

Koncept pravice do komuniciranja je za zdaj še dokaj nejasen in neizdelan. Predvsem bi bilo potrebno precizneje definirati materialno vsebino te pravice s stališča subjektov, ki se pojavljajo kot njeni nosilci. Pri tem bi se vsekakor pokazalo, da gre za cel sistem pravic na področju informacij in množičnega komuniciranja, ki jih je težko označiti z enim samim pojmom. Vsekakor bi se morali izogniti temu, da bi v bistvu samo zamenjali nekdanje načelo svobode informacij z nekim novim formalno-demokratskim geslom brez prave družbene vsebine oziroma stvarnega pomena.

Zato se zavzemamo, da se koncept »pravice do komuniciranja« razdela v širši, razčlenjen sistem pravic na področju informacij in javnega komuniciranja. Oblikovanje in obseg teh pravic sta seveda odvisna predvsem od političnih, kulturnih, gospodarskih, pravnih in drugih značilnosti okolja, v katerem se uresničujejo. Vendar bi morali stremeti za tem, da se ugotovijo in opredelijo tudi določena splošno veljavna načela in cilji, ki bi ustrezali sodobnim naprednim in demokratičnim težnjam človeštva.

Kot pravice državljanov s področja informacij in javnega komuniciranja se običajno navajajo naslednje pravice, ki jih upošteva tudi zakonodaja Jugoslavije:

Svoboda mišljenja in izražanja, pravica biti obveščen o javnih zadevah, pravica dostopa do komunikacijskih sredstev, zaščita osebnega življenja, pravica na odgovor v primeru žalitve ali neutemeljenega napada na osebni ugled, pravica združevanja v cilju ustanavljanja časopisov in drugih sredstev obveščanja itd. Ta seznam pravic vsekakor še ni popoln. Z demokratizacijo družbenih odnosov se bodo uveljavljale nove in nove pravice in njihove nove vsebine. Tako je na primer samoupravljanje prineslo državljanom Jugoslavije pravico, da so obveščeni o vseh vprašanjih, pomembnih za njihovo življenje in delo, in posebej za poslovanje delovne organizacije, kjer so zaposleni, bodisi da gre za vprašanja gospodarstva, zdravstvene ali socialne zaščite, za kulturo, prosveto ali kakšno drugo področje dela, da bi lahko kompetentno sodelovali v odločanju. To velja tudi za vsa druga področja družbenega življenja kjer je informiranost pogoj kvalificiranega samoupravnega odločanja.

Logično je, da se je moral tem zahtevam prilagoditi tudi celoten sistem javnega obveščanja oziroma komuniciranja in tudi odnosom, ki v njem vladajo, zlasti v smislu upravljanja informativnih ustanov, položaja ljudi, ki v njih delajo in uresničevanja njihove odgovornosti pred javnostjo.

Zlasti občutljivo je vprašanje pravic in odgovornosti medijev, ki se ukvarjajo z javnim komuniciranjem in ljudi, ki v njih profesionalno opravljajo svoje delo. Prav gotovo je, da mora biti svoboda povezana

tudi z odgovornostjo, vendar je treba tako svobodo kot odgovornost točno opredeliti, da se izognemo restriktivnemu tolmačenju in zlorabam v eni ali drugi smeri. To je eno najbolj zapletenih, pa tudi najbolj pomembnih vprašanj koncepta informiranja. Vendar je tudi v Paktih o državljskih pravicah — poleg svobode — izrecno poudarjena odgovornost oziroma načelo, da se svoboda ne sme zlorabiti. Seveda se odgovornost ne izraža le v odnosu do države oziroma njene administracije, temveč ima prav na tem področju pomembnost vlogo profesionalna etika novinarjev, delovanje profesionalnih organizacij; pomembna je tudi vloga organizacij, ki izražajo javno mnenje in bi morale imeti možnost močnejšega vplivanja na javno komuniciranje. V Unescu je bila svoj čas podana pobuda, da se sestavi mednarodni kodeks novinarske etike, ki na žalost ni bila uresničena, pač pa so podobne kodekse sprejele številne nacionalne organizacije novinarjev.

Osnovnega pomena za našo temo je tudi opredelitev pravic na področju komuniciranja v primerih, ko je subjekt ožja ali širša skupnost, narod ali država. Tu je zlasti potrebno poudariti pravice, ki izhajajo iz načela samoodločbe narodov, pravice, ki naj zagotavljajo njihovo enakopravnost v procesu komuniciranja in ki naj preprečujejo vsako obliko nacionalne, rasne, verske ali kakršne koli druge diskriminacije.

Omenili smo že, da postajajo države v vedno večji meri subjekt pravic in odgovornosti na tem področju. To pa ne pomeni, da je strukturo informativnih ustanov ali celo sam proces informiranja treba prepustiti državi in njenim uradnikom. V praksi so se že izoblikovale različne rešitve, ki tudi v različnih lastninsko-statusnih razmerah množičnih medijev vodijo h krepitvi samostojnosti novinarjev, k večjemu pristopu javnosti, k različnim oblikam vključevanja predstavnikov javnega mnenja, strokovnih in političnih organizacij v njihovo upravljanje in splošno usmerjanje. Ustanavljajo se sveti za tisk, uvajajo različne oblike participacije novinarjev in tudi samoupravljanja. Skoraj ni dežele, kjer se ne bi na tem področju uveljavljale tudi nove rešitve.

V razvitih industrijskih državah, kjer je koncentracija lastništva nad sredstvi obveščanja dosegla izredno visoko stopnjo, se še posebno pojavlja problem decentralizacije in demonopolizacije. Vse to kaže, da je problem demokratizacije odnosov na področju informacij in njihovega podružbljanja univerzalnega pomena. Graditev nove mednarodne ureditve na tem področju zato zahteva, da se ta vprašanja proučujejo in rešujejo v globalni razsežnosti in ne samo kot problem dežel v razvoju.

Zaradi vse zapletenosti in občutljivosti teh vprašanj naj na koncu na kratko ugotovimo, da nove svetovne informacijsko-komunikacijske ureditve ni mogoče enostavno predpisati, oktroirati. Nova ureditev se lahko razvije samo organsko, kot del splošnih družbenih in mednarodnih procesov, kot bistveni element in del boja za demokratizacijo mednarodnih odnosov in za uresničevanje človekovih pravic.

STANE MOŽINA, JOŽE FLORJANČIČ, TOMAŽ BANOVEC

Planiranje razvoja kadrov v združenem delu

Sestavni del družbenega planiranja so poleg drugih planov tudi kadrovske projekcije in plani razvoja kadrov v TOZD, občinah, SIS, gospodarskih panogah in regijah.

Osnova planiranja kadrov in njihovega razvoja ter usmerjenega izobraževanja so delovni (proizvodni) načrti organizacij združenega dela. Čim več podatkov o tem bi imeli (sedanjih, preteklih in predvidevanj za prihodnost), toliko lažje bi napravili ustrezne globalne projekcije kadrov in podrobnejše plane kadrov v vsaki TOZD.

Lahko tudi rečemo, da je osnovni pogoj za preobrazbo vzgojno izobraževalnega sistema nenehno usklajevanje strukture in obsega usmerjenega izobraževanja z razvojem in potrebami združenega dela. Planiranje kratkoročnih, srednjeročnih in dolgoročnih kadrovskih potreb mora biti v skladu z razvojnimi načrti organizacij združenega dela. Logična posledica tega je potem tudi plan potrebnih pedagoških kadrov in potrebne mreže izobraževalnih institucij. Usklajevanje je dinamično srečevanje trenutnih izobraževalnih potreb in realiziranje predvidene strukture (nastajajočih razlik glede kadrov) z ustreznimi ukrepi.

Razpolovna doba znanja, kot jo danes merimo: z leti, v katerih se količina potrebnega znanja razpolovi in jo je treba zamenjati z novim znanjem (polovico), se vse bolj krajša. Zlasti nekatera tehnična področja (fizika, elektrotehnika, organska kemija in podobne nove tehnologije)¹ imajo razpolovno dobo že 5 in manj let. To povzroča velike težave in večinoma tudi zaostanke v razvoju za tiste, ki tega niso pravilno zaznali, se pravilno organizirali in ukrepali s svojimi novimi strategijami in pravilno postavili svoje dolgoročne cilje, zlasti pa nove poti do njih.

Zlasti pomembno je, da zaradi naše socialistične usmeritve med temeljne predpostavke uvrščamo polno zaposlenost, oziroma veliko solidarnost do delavcev, ki trenutno niso zaposleni. To pomeni pridobiti delo za vse nove generacije in delo za tiste, ki se še niso zaposlili

¹ V letu 1970 so znanstveniki vsega sveta predvidevali 100 najbolj pomembnih novitet, ki jih bodo realizirali do konca stoletja. Tretjina, zlasti s področja tehnike, je že realizirana v letu 1977.

(aktivno, vendar nezaposleno prebivalstvo). Delo bo zahtevalo veliko znanja, vendar bo potrebno specifično ravnanje pri tem, četudi imamo Slovenci in tudi Jugoslovani svojo novo demografsko projekcijo in nekaj drugih projekcij, celo projekcijo poselitve in drugih predvidevanj.²

Zakon o temeljih sistema družbenega planiranja med drugim zahteva, da vsi udeleženci v planiranju ob začetku planiranja ali v fazah kontinuiranega planiranja pripravljajo svoje elemente, ki jih usklajujejo z dogovori o temeljih družbenih planov in dogovori o temeljih samoupravnih planov OZD v občinskih skupščinah ali pa z drugimi oblikami skupnega interesa in povezovanja; zlasti morajo upoštevati različne oblike lastne in družbene reprodukcije. Pri kadrovskih projekcijah gre prav gotovo za mešane strukture in zlasti za pomembne oblike svobodne menjave dela, za kar imamo tudi že dogovorjene in veljavne sheme in načine planiranja in dogovarjanja. To so lahko npr.: samoupravni sporazumi o temeljih plana izobraževalne skupnosti Slovenije, usklajeni z ustreznim sporazumom o temeljih plana posebne izobraževalne skupnosti, vse skupaj usklajeno z dogovori in sporazumi o temeljih planov in s samimi plani v TOZD in OZD.³

V tej zelo zahtevni delovni shemi se srečujemo še z možnostmi in potrebami v drugih oblikah družbene reprodukcije. Vendar je najpomembnejše, da so elementi, ki jih pri planiranju usklajujejo in medsebojno izmenjujejo udeleženci v planiranju, pripravljeni dovolj natančno, izraženi dovolj formalno in seveda z vso pripravljenostjo za usklajevanje.

Kadrovska reprodukcija in način vzgoje kadrov prav gotovo segata čez obdobje petih let, ki ga plani navadno določajo. Tako se elementi strategije tu poudarjajo pomembneje kot kratkoročne taktične naloge. Zato je treba za posamezna področja pripraviti ustrezne projekcije, ki tudi časovno pokrivajo cel cikel. Teh projekcij seveda ne moremo uzakonjati s plani, vendar se v planskem obdobju (npr. 5 let) kot elementi uporabijo nekatera določila in projekcije, da bi kvalitativno in kvantitativno, na videz etapno, določali poti do dolgoročneje oblikovanih ciljev. Kadrovske projekcije in plani TOZD so nujna podlaga za pripravo elementov družbenega planiranja in za usklajevanje. Treba jih je sproti obnavljati in dopolnjevati, saj se z razvojem družbe spreminjajo vsi elementi, vhodni podatki in tudi razmere za realizacijo.

Noben plan razvoja ne more biti sprejet, prav tako pa tudi ne more biti uspešen, če ne opredeljuje razvoja bistvenega in integralnega dela, to je plana razvoja kadrov. S tem v zvezi pa tudi plan kadrov ne sme biti namenjen samemu sebi, pač pa mora biti usklajen z materialnimi možnostmi in desežki tehničnega progressa in interesi razvoja človeka.

² Demografska projekcija do leta 2000 za SR Slovenijo je v dokumentu: Sinteza gradiv za pripravo prostorskih planov, Ljubljana, oktober 1977.

³ Uradni list SFRJ, Beograd 1976, št. 6 (zakon o temeljih sistema družbenega planiranja in o družbenem planu Jugoslavije).

Pri sprejemanju plana družbeno-ekonomskega razvoja — kot nujni zakonitosti v samoupravnih odnosih — moramo izhajati iz usklajenih parametrov rasti kadrovskih in ekonomskih dejavnikov. Usklajen razvoj vseh dejavnikov je imperativ dobe in družbe, v katerih živimo, vendar usklajenosti ne moremo pričakovati samo od futuroloških spoznanj in znanstvenih projekcij, ampak tudi od konkretnih akcij. Prvi pogoj je seveda, da spoznanja prerastejo v družbene plane vseh struktur in organizacijskih ravni na osnovi srečujočega se samoupravnega ekonomskega razvoja, kjer moramo poleg ekonomskih in kadrovskih komponent načrtovati tudi samoupravni razvoj. Plan zahteva namreč tudi plansko obnašanje vseh subjektov — udeležencev v planiranju.

Prav kakor je rast gospodarstva odvisna od razvoja potrebnih kadrov, tako je tudi rast kadrov odvisna od stopnje rasti ekonomskih parametrov. Pomembno merilo medsebojne povezanosti med razvojem gospodarstva in kadri je stopnja rasti družbenega proizvoda. Poleg tega lahko temelji projekcija razvoja kadrov na povezanosti rasti družbenega proizvoda z izobrazbeno ravnijo kadrov, osnovnimi sredstvi, kot tudi na povezanosti med rastjo investicij in zaposlenostjo.

Poleg nekaterih metod napovedovanja razvoja družbe in takemu razvoju ustreznih kvalitativnih sprememb lahko uporabimo tudi nekatere sociometrične in ekonometrične metode, ki temelje na opisanih medsebojnih korelacijskih povezavah in so v glavnem ekstrapolacijske. Indeksno-korelacijska metoda kot kombinacija socioekonometričnih metod ne more odgovoriti na vse tisto, kar v SR Sloveniji v prihodnosti pričakujemo; predvsem pa glede na strukturne spremembe, dogovorjene s srednjeročnim planom republike in z drugimi planskimi dokumenti. Med najpomembnejša določila, ki jih tu velja uporabiti kot razlog za iskanje drugačnih numeričnih in kvalitativnih metod napovedovanja, je pomembno zlasti opozoriti na planske predpostavke, da bomo v SR Sloveniji postopoma zmanjševali materialni input pri delu v materialni sferi proizvodnje, povečali pa vložek znanja, delež avtomatizacije in podobno. To bistveno vpliva na strukturo in strokovnost kadrov, saj so kadri nosilci tega razvoja. Torej lahko ugotovimo, da same numerične metode zaradi nezveznosti ne morejo odgovoriti na vse te zadeve.

Lahko namreč predvidevamo in tudi realiziramo predvideno kvalitativno strukturo kadrov, toda ne bo pravih rezultatov, če teh kadrov ne bomo ustrezno razvrstili, izkoristili in vrednostno orientirali. Že danes lahko ugotavljamo, da je veliko število kadrov na neustreznih »delovnih mestih«, da je vsak dan večje število strokovnjakov, ki pa zaostajajo glede na predvideni *output*, prispevek (k večji produktivnosti).

Dosedanji prijemi pri planiranju in razvoju kadrov

Poleg parcialnih prijemov in zasnov sta bili v zadnjem času opravljeni dve nalogi, in sicer:

— projekcija razvoja kadrov SR Slovenije za srednjeročno obdobje;

— metodologija za določanje potreb po kadrih v organizacijah združenega dela.

Projekcija razvoja kadrov SR Slovenije za srednjeročno obdobje je izdelana po indeksno-korelacijski metodi⁴ in temelji na tehle parametrih:

a) v planskem obdobju bo družbeni proizvod v družbenem sektorju naraščal v poprečju za okoli 7 % na leto;

b) korelacijska povezanost med družbenim proizvodom in izobrazbeno ravnijo kadrov je 0,598;

c) koeficient vlaganja družbenega proizvoda v investicije za osnovna sredstva znaša 0,18;

d) korelacijska povezanost med družbenim proizvodom in osnovnimi sredstvi je 0,861;

e) korelacija med investicijami v osnovna sredstva in zaposlovanjem je 0,618;

f) število delavcev v družbenem sektorju SR Slovenije je leta 1974 znašalo 650.303.

Projekcija razvoja kadrov v SR Sloveniji predvideva, da se bo število zaposlenih v razdobju 1976—1980 povečalo za 126.127 oseb ali povprečno 21.021 na leto, in sicer izhajajoč iz razširjene kadrovske reprodukcije. Predvideva se močno povišanje izobrazbene ravni kadrov v vseh gospodarskih in družbenih dejavnostih.

Projekcija razvoja kadrov SR Sloveniji do leta 1980 po kvalifikacijah, in sicer skupno za gospodarstvo in družbene dejavnosti, je taka:

Izobrazba	1974		Projekcija 1980		Indeks 1980/74	Stopnja rasti v %
	štev.	struk. v %	štev.	struk. v %		
Visoka	22.209	3,4	30.870	4,0	139	5,6
Višja	24.690	3,8	30.500	3,9	123	3,5
Srednja	90.820	14,0	125.250	16,1	138	5,5
Nižja	46.314	7,1	42.100	5,4	91	1,6
VKV	26.572	4,1	30.780	4,0	116	2,5
KV	170.251	27,6	224.200	28,9	125	3,8
PKV	123.224	18,9	175.000	22,5	142	6,0
NKV	137.224	21,1	117.730	15,2	86	2,5

Iz tabele lahko razberemo določeno strukturo kadrov, ki je v planskem obdobju v upadanju tako v relativnem kot tudi v absolutnem številu. Tako je bilo v letu 1974 skupaj v SR Sloveniji 137.224 ali 21,1 % nekvalificiranih delavcev, tj. delavcev brez poklica. Predvideva se zmanj-

⁴ Skupina avtorjev, »Projekcija razvoja kadrov SR Slovenije za srednjeročno obdobje«, Moderna organizacija, Kranj 1977.

šanje števila teh delavcev v letu 1980 na skupno 117.730 ali 15,2 % od vseh zaposlenih. Predvidena stopnja rasti zaposlenih pri nekvalificiranih delavcih je v upadanju in znaša 2,5 %. Prav tako je v upadanju stopnja rasti zaposlenih pri nižji izobrazbi in znaša 1,6 %; predvidevamo torej, da se bo do leta 1980 zmanjšalo število delavcev z nižjo izobrazbo za 4.214. V SR Sloveniji bomo v prihodnje potrebovali vse manj kadra te vrste, kar je povsem razumljivo glede na vedno večjo modernizacijo in tehnični progres, predviden tudi s strukturnimi spremembami. Dokaj visoka stopnja rasti je pri višji in srednji izobrazbi, kar pomeni, da se bo v naslednjem planskem razdobju povečalo število zaposlenih z višjo izobrazbo v absolutnem znesku za 8.661 in s srednjo izobrazbo za 34.430, glede na skupno povečanje, ki znaša 126.127.

Kakšen je proporc razvoj kadrov v negospodarstvu SR Slovenije do leta 1980, nam prikazuje tale tabela:

Izobrazba	1974		Projekcija 1980		Indeks 1980/74	Stopnja rasti v %
	štev.	struk. v %	štev.	struk. v %		
Visoka	14.385	13,8	17.000	14,4	118	2,8
Višja	12.897	12,4	15.900	13,5	123	3,5
Srednja	36.244	34,9	45.200	38,3	125	3,8
Nižja	13.145	12,6	11.600	9,8	88	2,1
VKV	1.480	1,4	1.480	1,3	100	0,0
KV	8.108	7,8	9.700	8,2	120	3,1
PKV	9.582	9,2	10.850	9,2	113	2,0
NKV	8.163	7,9	6.300	5,3	77	4,4

Prav tako kot v gospodarstvu, je tudi za negospodarstvo značilno, da je stopnja rasti pri strokovno-neusposobljenih delavcih v upadanju. Pač pa bo negospodarstvo po projekciji do leta 1980 potrebovalo skupno 14.026 novozaposlenega kadra s srednjo, višjo ali visoko izobrazbo. Povečanje števila kadrov se predvideva predvsem v zdravstveni in izobraževalni dejavnosti, medtem ko v drugih dejavnostih ne bi bile potrebne bistvene spremembe. Ker projekcija razvoja kadrov do leta 1980 ne more biti zadosti realen indikator razvoja šolstva — ne pomaga pri razreševanju problematike v zvezi z usmerjenim izobraževanjem, bi želeli poudariti, da so že popravljeni predlogi za izdelavo projekcije razvoja kadrov SR Slovenije do leta 1985 in do leta 1995.

Načelo srečujočega se planiranja so sicer upoštevali, toda ne po enotni metodologiji planiranja kadrov v organizacijah združenega dela, pač pa s pomočjo metodologije zavoda SR Slovenije za družbeno planiranje (minimum kazalcev). V primerjavi s projekcijo razvoja kadrov po metodi IK in minimuma kazalcev ni prišlo do pomembnih odstopanj glede števila zaposlenih v projektiranem obdobju, pač pa predvsem glede strukture kadra, boljše glede potreb po višjem in visokem strokovnem kadru, ki ga prikazujejo delovne organizacije znatno višje kot globalna

projekcija. Lahko trdimo, da je temu razkoraku vzrok predvsem obstoječa sistemizacija delovnih mest na eni strani in težko preoblikovanje v zvezi z razširjeno reprodukcijo na drugi strani.

Metodologija za določanje potreb po kadrih v organizacijah združenega dela⁵

Izhodišče planiranja kadrov po tej metodologiji naj bi bilo v proizvodnem programu oziroma v ciljih organizacije združenega dela oziroma v programu o nalogah organizacije za eno ali več let naprej. To izhodišče naj pove, koliko in kakšne kadre potrebujemo v prihodnosti. Seveda moramo v naslednji stopnji predvideno število in strukturo kadrov primerjati z obstoječim stanjem kadrov v organizaciji združenega dela. Pri tem so potrebni ustrezni popravki glede fluktuacije, absentizma, reorganizacije, inovacij, upokojitev, priučevanja itn., da ugotovimo, koliko kadrov nam primanjkuje oziroma jih je morda preveč za prihodnje planirano obdobje. Tako ugotovljene potrebe po kadrih so nam osnova za razne kadrovske akcije, s katerimi želimo realizirati postavljeni plan, kot na primer: načrt štipendiranja, izobraževanje, prekvalifikacija itn. In končno, plan kadrov je treba spremljati, posebno če je v postopku načrtovanja kadrov zajeto več služb, posameznikov in organov. Nekateri izmed njih morajo pripravljati analize, drugi biti informirani in dajati predloge, tretji odločati, spremljati itn. V tem smislu je tudi izdelana metodologija planiranja kadrov, ki obsega, kot smo že omenili, šest stopenj. Prvih pet stopenj A, B, C, D, in E opisuje potek planiranja kadrov od proizvodnih nalog oziroma ciljev OZD, prek posnetka obstoječega stanja in pregleda korektivnih faktorjev do izračunanih potreb po kadrih.

Naslednja stopnja F pa opisuje logično nadaljevanje planiranja kadrov, to je način zagotavljanja in spremljanja potreb po kadrih, po tej stopnji pa pride še pregled zadolžitev posameznih strokovnih služb, poslovodnih organov, samoupravnih organov, družbenopolitičnih organizacij, ki imajo na skrbi planiranje kadrov, kot tudi povezanost organizacije združenega dela s širšo družbeno skupnostjo na ravni občine oziroma republike.

Posamezne stopnje o metodologiji planiranja kadrov naj bi zajele te naloge:

Stopnja A: Cilj te stopnje je zagotoviti splošne pogoje za planiranje kadrov. To pa dosežemo tako, da osvestimo vse zaposlene o pomenu planiranja kadrov, da opredelimo kadrovsko politiko, očrtamo glavne cilje delovne organizacije, predvidimo točen program dela in investicij ter

⁵ Stane Možina — Jože Florjančič, »Planiranje in razvoj kadrov v organizacijah združenega dela«, Moderna organizacija, Kranj 1977.

sprememb v organizaciji dela, da sestavimo model poteka nalog, seznamimo vse zaposlene o času, vsebini in načinu poteka planiranja kadrov, sestavimo ustrezne obrazce ter določimo načrtovalce oziroma skupine za planiranje kadrov.

Stopnja B: S to stopnjo predvidimo število kadrov po organizacijskih enotah, delovnih mestih, poklicih, profilih poklicev in skupaj, za plansko obdobje, glede na prihodnji program proizvodnje, nalog storitev. Ta stopnja zajema tele naloge: določitev vrste in količine nalog, izračunavanje proizvodnega časa za posamezno nalogo, opredelitev organizacijskih enot, delovnih mest, poklicev in profilov poklicev ter izračunavanje potrebnega števila kadrov.

Stopnja C: Ta stopnja zajema posnetek obstoječega stanja kadrov po organizacijskih enotah, delovnih mestih, profilih poklicev in skupaj. Za ta posnetek moramo poznati ustrezne obrazce za snemanje, posneti podatke o obstoječem stanju, proučiti razlike in primerjati posnete podatke (dejanska in zahtevana izobrazba) ter vnesti podatke v standardne obrazce.

Stopnja D: Pregled, izračun korektivnih faktorjev po organizacijskih enotah, delovnih mestih in poklicih. Za ta namen moramo najprej ugotoviti korektivne faktorje, ki vplivajo na kadrovsko stanje, ter izdelati izračun teh faktorjev. Nato upoštevati obstoječe ali predvidene kadrovske in druge akcije, ki vplivajo na spremembe glede kadrov v organizaciji združenega dela.

Stopnja E: S to stopnjo ugotavljamo potrebe po kadrih po organizacijskih enotah, delovnih mestih, poklicih, profilih poklicev in skupno. Da pridemo do potreb po kadrih, moramo najprej stopnjo B — predvideno število kadrov — primerjati s stopnjo C — obstoječe stanje kadrov — ter nato upoštevati stopnjo D — korektivni faktorji.

Stopnja F: Cilj te stopnje je, da zagotovimo realizacijo in spremljanje planiranih potreb po kadrih. Te potrebe pa lahko realiziramo s svojimi lastnimi oziroma zunanjimi (drugimi) viri, nato s kadrovskega akcijami.

V skladu s tem je treba napraviti pregled zadolžitev, ki se pravzaprav prepleta med vsemi že naštetimi stopnjami in obravnava pregled pomembnejših nalog in zadolžitev posameznih strokovnih služb poslovnih organov, samoupravnih organov in družbenopolitičnih organizacij v organizaciji združenega dela, pa tudi povezanost z občino in republiko.

Menimo, da prikazana metodologija omogoča razmeroma enostaven, toda dovolj širok prijem za bolj točno ugotavljanje potreb po kadrih za neko določeno obdobje in daje priložnost, da s pomočjo virov in izračunov ugotovimo, koliko posameznih kadrov bomo dobili in od kod jih bomo dobili, kako jih bomo razvili, usposobili.

Z uvedbo enotne metodologije planiranja kadrov v organizacijah združenega dela in na osnovi projekcije bo usklajevanje potreb po

kadrih v organizacijah združenega dela, občinah, regijah, SIS, pa tudi v republikah znatno lažje, s tem pa bodo tudi rezultati natančnejši.

Projekcija razvoja kadrov SR Slovenije za srednjeročno obdobje je izdelana le do leta 1980. To pa pomeni, da je le deloma uporabna za sistem usmerjenega izobraževanja, prav tako pa nam omogoči tudi samo delen vpogled v to, kakšen vpis je potreben na posameznih šolah (predvsem za profil tehnika, inženirja in dipl. inženirja). Kljub temu menimo, da lahko rabi posameznim šolam pri opredeljevanju politike vpisov, saj projekcija nakazuje smer razvoja naše družbe, kot tudi zahtevo po zmanjševanju ožjih poklicnih profilov ter s tem skicira izobrazbeno raven zaposlenih. Menimo, da bi bil problem znatno bolje rešen, če bi projekcijo naredili do leta 1985, problem pa bo v celoti rešen, če se lotimo projekcije razvoja kadrov do leta 1995. Tako bi tudi uveljavili načelo, da srednjeročne projekcije temeljijo na dolgoročnih, razumljivo ob sprotnem spremljanju in korigiranju vseh odstopanj.

Delovne organizacije in SIS bi morale biti seznanjene s projekcijo razvoja kadrov SR Slovenije za srednjeročno obdobje, na osnovi teh spoznanj bi morale določiti svoj razvoj in skrbeti predvsem za intenzivno, ne pa ekstenzivno zaposlovanje kadra.

V skladu z doslej navedenim bi poudarili hipotetičen integralen model prijema pri prihodnjem planiranju in razvoju kadrov v okviru družbenega planiranja:

— Najprej bi bilo treba določiti cilje družbenega (ekonomskega, tehnološkega, prostorskega, demografskega, socialnega) razvoja za daljše in krajše obdobje, globalno in parcialno po področjih oziroma dejavnostih.

— Nadalje bi bilo treba z ustrezno projekcijo opredeliti število in strukturo kadrov, pri tem pa upoštevati obstoječe stanje ter predvidene spremembe.

— Na osnovi ciljev družbenega razvoja, obstoječega stanja in predvidenih sprememb v tehnologiji in na trgu naj bi planirale potrebe po kadrih TOZD (in druge organizacije združenega dela).

— Podobno naj bi opredeljevale projekcijo oziroma plan kadrov in njihov razvoj posamezne občine.

— Tudi šole, SIS in PIS bi na osnovi poznavanja potreb (ne zgolj svojih kapacitet) planirale število vpisa in diplomantov za posamezne poklice oziroma profile.

— Izobraževalne skupnosti, SIS, Gospodarska zbornica, podpisniki družbenega dogovora o nalogah pri oblikovanju in izvrševanju kadrovske politike, zavod SRS za družbeno planiranje, sekretariat za kadrovska vprašanja, skupščina SRS, SZDL, zveza sindikatov in drugi odgovorni organi ter institucije bi morali biti seznanjeni o projekcijah in kadrovskih planih, jih morebiti popravljati in usmerjati, skratka usklajevati svoje delo.

Grafično bi lahko prikazali npr. takole:

Iz zgornjega prijema, ki bi ga lahko imenovali tudi integralni model prijema pri planiranju kadrov v združenem delu, izhaja vsaj dvoje, kar bi veljalo poudariti:

prvič, napraviti moramo analize, raziskave, ki bodo pomagale s podatki za ustrezne kadrovske odločitve; te študije bi bile:

- analiza sedanjega in prihodnjega družbeno-ekonomskega razvoja (skupno in po področjih dela);
- projekcija kadrov, predvsem struktura kadrov po časovnih dobah in področjih dela;
- analiza planov kadrov TOZD (morda vzorec) za daljše in krajše obdobje (podrobna kadrovska struktura) po metodologiji planiranja potreb po kadrih v organizacijah združenega dela;
- analiza planov vpisov (outputa) šol;
- analiza planov kadrov (projekcij) občin;
- morebitne specifične analize (npr. nomenklatura, klasifikacijska lestvica in podobno);

drugič, dobljene podatke primerjati med seboj in jih uskladiti s pomočjo dogovorov med vsemi zadolženimi in zainteresiranimi institucijami (zavodi, občine, DPO, SIS, PIS, Gospodarska zbornica, TOZD); za to bi bilo treba predvideti ustrezne delovne oziroma strokovne skupine; iz dogovorov (sporazumov) bi izhajali tudi ustrezni ukrepi, ki bi zagotavljali predvideni družbeni in kadrovske razvoj.

Naj poudarimo, da so sleherne projekcije, plani kadrov, dogovori o potrebah po takem ali drugačnem razvoju kadrov, samo vir, osnova

za ustrezne akcije, ukrepe, ki zagotavljajo začrtani razvoj. To se pravi, da je poleg drugega potrebno tesno povezovanje načrtovalnega (strokovnega) dela z institucionalnim in operativnim delom.

Predlogi in sklepi

Na podlagi razprave na posvetovanju o planiranju (Portorož 1978) in na osnovi diskusije v ožji delovni skupini zavoda SRS za družbeno planiranje predlagamo, da bi vnesli v osnutek zakona o samoupravnem planiranju, ki je v pripravi, tole:

a) Planiranje razvoja kadrov mora izhajati iz potreb združenega dela ter mora biti usklajeno z razvojnimi programi posameznih temeljnih organizacij združenega dela.

b) Planiranje kadrov je treba opredeliti tudi na ravni občine, SIS, regij in republike.

c) Potrebno je opredeliti pomembne naloge oziroma stopnje, ki jih je treba upoštevati pri planiranju in realiziranju.

d) Planiranje kadrov mora biti usklajeno glede na posamezne ravni, področja in cilje ter interese.

e) Planiranje kadrov mora biti izhodišče, s tem pa tudi sestavni del planiranja izobraževalnih potreb.

f) Planiranje kadrov mora biti sestavni del celotnega samoupravnega planiranja razvoja republike za neko določeno obdobje, tj., sestavni del dohodkovnega, tehnološkega in metodološko-razvojnega planiranja.

Poudarili bi, da je planiranje kadrov, glede na svojo vsebino, predvsem dolgoročne in šele nato srednjeročne oziroma kratkoročne narave.

LITERATURA:

1. Zakon o temeljih sistema družbenega planiranja in o družbenem planu Jugoslavije, Uradni list SFRJ, Beograd, 1976 št. 6.
2. Kardelj Edvard, *O sistemu samoupravnog planiranja*, Radnička štampa, Beograd 1976.
3. Skupina avtorjev, *Projekcija razvoja kadrov SR Slovenije za srednjeročno obdobje*, Moderna organizacija, Kranj 1977.
4. Stane Možina — Jože Florjančič, *Planiranje in razvoj kadrov v organizacijah združenega dela*, Moderna organizacija, Kranj 1977.
5. *UNESCO-ova in druga dostignuća planiranja kadrova i obrazovanja*, Centar za kadrologiju i poslovodne kadrove, Zagreb 1977.
6. Revije: Organizacija in kadri, Kadrovi i rad, Naše teme, Posvetovanje o planiranju v organizacijah združenega dela v gospodarstvu, Ekonomska revija.

Odnos med tržno stihijo in planiranjem v samoupravljanju

Vprašanje odnosa med planom in trgom je osrednje vprašanje razvoja socializma in teorije planiranja nasploh, zato ga obravnavamo posebej. Ugotovili smo že, da »v smeri pojasnjevanja in utemeljevanja blagovne produkcije v socializmu še niso bili napravljene dokončni znanstveni napor«. ¹ To seveda ni samo jugoslovanski problem, temveč centralni problem socialistične graditve nasploh, ² ki pa ima pri nas nujno svoje specifičnosti glede na izgrajevanje sistema samoupravljanja.

Za oblikovanje enotne skupne metodologije in za določitev vsebine planov ter sistema planskih elementov je to vprašanje osrednjega pomena. Brez poznavanja možnosti obvladovanja stihije trga s politično voljo plana vsega tega ni mogoče opredeliti metode in vsebine planiranja ali pa se lahko opredeli le na nekih predpostavkah, ki so — bolj kot ne (kot je pokazala zgodovina planiranja) — napačne.

Portoroško posvetovanje o planiranju, bilo je v oktobru 1973, je precej prispevalo k diskusiji o teoriji planiranja, ki je po tem za nekaj časa zamrla — posebej s tem, da je na široko evidentiralo doslej spoznane negativne učinke, ki jih daje tržni mehanizem, ter da je evidentiralo vse doslej znane slabosti tržnega reševanja gospodarskih problemov. ³

Potrdilo je, da se je dogajalo prav tisto, na kar je že leta 1951 opozarjal Boris Kirič, kreator teorije plansko-tržnega mehanizma v socializmu, namreč da obstoj blagovne produkcije v socializmu nosi s seboj nevarnosti restavracije starih kapitalističnih odnosov; po njegovem bi te nevarnosti ne bile velike, če bi ne bili nanje pozabili. ⁴ Odločilno spoznanje pri tem je, da odprava privatne lastnine proizvodnih sredstev ne

¹ Viljem Merhar: Plansko tržni način razreševanja družbeno-ekonomskih problemov, *Ekonomska revija*, L. 24, št. 2—3/73, str. 114.

² Glej tu polemiko Bettelheim-Sweezy v *Monthly Review* (New York, 1964—69). Nemški prevod Peter Strotman (ed): *Zur Kritik der Sowjetökonomie, eine Diskussion marxistischer Ökonomen des Westens ueber die Wirtschaftsreform in den Laendern Osteuropas*, Rotbuch, Wegsbach Berlin, 1969.

³ Danijel Pučko: »Nekaj misli o vsebini gospodarskega planiranja na različnih družbenih ravneh«, *Teorija in praksa*, št. 9—10/1973.

⁴ Boris Kidrič: *O novom finansijskom i planskom sistemu*, Rad, Beograd 1951.

odpravlja pojma blaga kot fetiša, saj se ta fetiš formira šele v procesu cirkulacije, v procesu blagovne menjave.⁵ Tako smo se nedavno morali soočiti tudi s posebno obliko odtujevanja produkta v obliki odtujevanja presežnega dela v sistemu razširjene reprodukcije. Razgrajevanje planiranja kot sistema je tesno povezano z reševanjem tega problema.⁶

Dihotomija plana in trga, ki je in še vedno obvlada razvoj naše družbe, je tudi osnova za protislovno hkratno politično polarizacijo in politično enotnost samoupravljalcev,⁷ kakor tudi za hkratno in paralelno prevladovanje dveh nasprotujočih si pojmovanj in njunih zmesi. »Eno je podoba harmonične, že brezrazredne (samoupravne) družbe, v kateri vlada v naprej dana skladnost interesov. Težava je samo v tem, da se odkrije tehnološki optimum, ali pa da se popolnoma osvobodi učink ekonomskih zakonitosti, vsi interesi in tedaj bo njihova prosta igra, ki jo vodi z nevidno roko tržišče, pripeljala do spontanega usklajevanja. Pri drugi sliki pa kakor da vidimo samo senčno stran: konflikt brezupno nespravljivih interesov, ki jih je mogoče reševati izključno z dominacijo, s klasičnimi prisilnimi interesi v osebi države.«⁸ Ugotovljamo lahko, da se prav ti dve sliki (še vedno) zrcalita tudi v teoriji in praksi našega planskega in neplanskega družbenega razvoja.

Prav poglobljanja socialnih razlik, s katerimi smo se grobo soočali v bližnji preteklosti, nas opozarja, da naša družba ni družba socialnega miru in vsesplošne socialne harmonije. V vsebino planov bo nujno treba zajeti tudi konfliktnost — in boj proti njej kot eno izmed zakonitosti družbenega razvoja, kar je skladno s spoznanjem, da so samoupravni družbeni odnosi, kakršne gradimo v Jugoslaviji, le nova zgodovinska oblika razreševanja socialnih nasprotij, nikakor pa ne njihova zgodovinska rešitev.⁹

Prav gotovo je eksistenca trga izvir številnih oblik konfliktnosti, neenakosti in drugih oblik alienacije, kot je tudi razlog za vrsto težav v gospodarstvu. Gotovo je res, da je naš prihodnji razvoj bistveno odvisen od tega, kako bomo znali naš tržni sistem »dopolniti« s planskim sistemom,¹⁰ in da je treba dilemo plan-trg rešiti predvsem »praktično«.¹¹ Je pa tudi res, da se bomo pri tem spet zatekali k nekim zasilnim (slabim) rešitvam, če se ne bomo problema lotili z vso znanstveno resnotjo in politično prizadetostjo, plansko in dolgoročno.

⁵ Cf. Ranko Bon: »Zapis o blagovni produkciji in družbenem planiranju«, Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo, Ljubljana 13—14/1976, str. 215-11.

⁶ Jože Zakonjšek: »Planiranje, sistem in praksa«, Ekonomska revija, L. 24, št. 4/1973, str. 318.

⁷ Jovan Marjanović: *Samoupravna politična organizacija društva*, Beograd 1972, str. 65.

⁸ Miroslav Pečuljić: *Prihodnost, ki se je začela*, Komunist, Ljubljana 1969, str. 102.

⁹ Boris Majer: »S protislovji se moramo spopasti«, v zborniku *Socialno razlikovanje* (Tretja seja konference ZKS), Komunist, Ljubljana 1972, str. 42.

¹⁰ Oto Norčič: »Nekateri splošni problemi plansko-tržnega gospodarstva«, Ekonomska revija, L. 24, št. 2—3/1973, str. 111.

¹¹ Viljem Merhar: »Nekatere dileme planiranja«, Teorija in praksa, št. 9—10/1973, str. 897.

Tu ne gre samo za vprašanje gradiranja plana in trga¹² oz. razdelitve področij, ki naj se planirajo in ki naj bodo prepuščene stihiji trga,¹³ gre za načelno vprašanje, ali sta trg in plan lahko komplementarna in se dopolnjujeta.¹⁴ V tej komplementarnosti je lahko trg le sredstvo, uokvirjeno v plan. Torej je trg podrejen, ne pa komplementaren planu. Trg po svoji imanentni zakonitosti neprestano ruši planski okvir, ki ga je treba zavestno (plansko) vedno znova utrditi.¹⁵ Plan usmerja družbene akcije v enotno smer, podrejeno družbeni racionalnosti, medtem ko jih trg atomizira ustrezno partikularnim racionalnostim. Zavestno uporabljanje trga kot instrumenta implicira, da jemljemo njegove negativne učinke (v smislu uničenja okolja in ogrožanja socialne integracije) v zakup in se stalno borimo proti njim. Zavestno uporabljanje trga zahteva stalen zavesten boj proti njemu. Proces *uporabljanja* zahteva hkratni proces *odpravljanja*.¹⁶ Princip solidarnosti in princip konkurenčnosti sta v dialektičnem nasprotju in nista dva komplementarna pola, ki bi se dopolnjevala. Socialistična blagovna proizvodnja, socialistični trg je podobna institucija kot socialistična država in politika. Vse te institucije so toliko bolj socialistične, kolikor bolj iz sebe rojevajo elemente svoje lastne negacije.¹⁷

Planiranje, posebno kot sistem samoupravnega družbenega planiranja, trgu nikakor ni komplementarno. V bistvu skoz planiranje mobiliziramo vse faktorje negacije trga (in države) in ga odpravljamo, po-

¹² France Černe: *Teoretični problemi družbene in gospodarske ureditve*, 2. del, Mladinska knjiga, Ljubljana 1974, str. 284. »V tržni sistem le sistematsko in operativno vgrajujemo planske koordinativne elemente kot usmerjevalce ali pa kot preusmerjevalce, kot stimulatorje ali pa stabilizatorje.« Po Černetovem je vloga plana tem večja, bolj ko gre za dolgoročne in za celotni razvoj pomembne proporce, trg pa je toliko bolj pomemben, kolikor bolj gre za kratkoročne in parcialne proporce. Ibidem, str. 294.

¹³ Mara Bešter: »Planiranje in nova ustava«, *Ekonomski revija*, L. 24, št. 4/1973, str. 303. »Predmet planiranja in tako tudi dogovarjanja je treba jasno definirati in ga omejiti na tista ključna vprašanja, ki jih trg ne more reševati, in na tista, kjer se družbeni cilji ne skladajo z učinki, do katerih bi pripeljalo prosto delovanje tržnega mehanizma.«

Oto Norčič: »Materialna podlaga in obseg planiranja«, *Teorija in praksa*, št. 9—10/1973. Po avtorjevemu mnenju ne gre za hkratno delovanje obeh mehanizmov, temveč za nujno alternativno uporabo. Določiti je treba področja, kjer je možno uspešno planirati. Ibidem, str. 903.

Oto Norčič: »Nekateri problemi graditve politične ekonomije socializma«, *Anthropos*, št. 1—11/1976. Tu avtor predlaga, da bi se obenem morala dosedanja uporaba menjalne blagovne vrednosti, kjer je mogoče, zamenjati z uporabno vrednostjo. Vse kapacitete, usmerjene v končno potrošnjo, naj bi prepuščili trgu. Ibidem, str. 200, 201.

¹⁴ Ivan Lavrač: »Plan in trg, dve obdobji in kontinuiteta našega družbenoekonomskega razvoja«, *Ekonomski revija*, L. 24, 4/1973, str. 305.

¹⁵ V bistvu je to nasprotje med uporabno in menjalno vrednostjo. »Vrednost in planiranje sta nasprotna drug drugemu prav tako in to zaradi istih razlogov, kakor je socializem nasproten kapitalizmu« (Paul M. Sweezy: *Teorija kapitalističnega razvika*, Naprijed, Zagreb 1959, str. 65).

¹⁶ Odpravljanje pomeni postopno transformiranje trga. V razmerah socialističnega samoupravljanja ter usklajevanja in usmerjanja družbenega razvoja z družbenimi plani dobivamo t. i. »svobodni samoupravni trg«. Tak trg ni svoboden v smislu anarhičnosti proizvodnje, temveč v smislu svobode organizacij združenega dela od državnih intervencij. Cf. Edvard Kardelj: *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*, Komunist, Ljubljana 1977, str. 70.

¹⁷ Cf. Edvard Kardelj: *Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični praksi*, DZS, Ljubljana 1972, str. 65. — Cf. Boris Zihlerl: *O humanizmu in socializmu*, DZS, Ljubljana 1965, str. 22.

stopoma ustrezno razvoju proizvodjalnih sil, spoznanju o zakonitostih družbenega razvoja ter razvoju planske metodike. S planiranjem kot *instrumentom* postopoma vse bolj zavestno usmerjamo tok zgodovine v smeri brezrazredne družbe, ki bo temeljila na planiranju kot svojemu strukturnemu *principu*.¹⁸

Razmerja med trgom in planom ne moremo obravnavati, ne da bi obenem razpravljali o samoupravljanju. Tu pravzaprav ne gre za trikot trg-plan-samoupravljanje.¹⁹ Gre za odnos med državo in trgom na eni strani in samoupravljanjem na drugi. Klasična mehanizma družbene integracije in družbenega razvoja sta:

1. *trg* — s principom konkurenčnosti in stibičnosti ter anarhičnosti,
2. *država* — s principom prisile, planskosti ter avtoritarnosti. Relevantna mehanizma, ki naj bi ju pa nadomestila, sta:
3. *samoupravno sporazumevanje* — s principom solidarnosti, pluralizma in organiziranega boja interesov ter usklajevanja
4. *družbeno dogovarjanje* — s principom kompromisa, planskosti in prepričevanja.

Glede na to, da se tip principov konkurenčnosti in prisile in tip principov solidarnosti in kompromisa med seboj izključujeta, trg in država ne moreta biti trajni jamstvi za reprodukcijo samoupravnih odnosov. Uveljavljanje samoupravnih mehanizmov samo po sebi prinaša odmiranje mehanizmov trga in države. Hkratno delovanje teh dveh tipov mehanizmov bo, glede na to, da se nas še vedno drže »materinski znaki stare družbe« (Marx), in glede na to, da ima svetovni trg stalen in zato močan vpliv na naš družbeni razvoj — kar smo doslej premalo upoštevali — očitno še dolgo časa nujno. V imenu kar najhitrejšega materialnega tehnološkega napredka in povečanja materialne blaginje ju bomo morali uporabljati hkrati, pri čemer morajo samoupravni mehanizmi postopoma, ustrezno razvoju proizvodjalnih sil, napredovanju družbene zavesti in utečenosti in izdelanosti samoupravnih mehanizmov, oba klasična mehanizma vedno bolj kontrolirati, torej odpravljati njune negativne posledice za socialistični razvoj, ju postopoma izrivati iz vedno več področij družbenega življenja in ju tako odpravljati. Seveda se postavlja tu vprašanje hitrosti tega razvoja glede na človeški vek, kar pa tu puščamo odprto.

Princip prisile (države) lahko jamči začetne splošne pogoje za uveljavljanje principa solidarnosti (sporazumevanja) proti principu konkurenčnosti (trga), vendar mora tudi sam vedno bolj odstopati mesto principu prepričevanja in optimalnega družbenega kompromisa (dogovarjanju). Solidarnost znotraj okvirjev prisile ne more biti trajna (in pristna) in se lahko obrne proti tem okvirjem samim. Adekvatni okvir

¹⁸ Cf. Elmar Altvater: »Plan und Markt: oekonomische leitungsmechanismen und Gesellschaftliches Strukturprinzip«, Stadtbauwelt, Berlin, Heft 30/1971, str. 111—114, — V mislih imamo neko zgodovinsko mogoče prihodnje stanje.

¹⁹ Zakonjšek, op. cit., str. 317.

je le optimalni družbeni kompromis, ki usmerja posamične interese v splošno družbeno solidarnost.

Dokler imajo seveda posamični interesi možnost, da se uresničujejo prek konkurenčnosti (trga), ker se jim to bolj »splača«, se princip solidarnosti ne more uveljaviti kot prevladujoč. Tu ima sistem družbenega in samoupravnega planiranja, ki mobilizira tudi vse doslej neizkoriščene potenciale za družbeni razvoj,²⁰ zelo pomembno funkcijo. Odločilna je distinkcija na »družbeno« in »samoupravno« planiranje, ki ustreza distinkciji med splošnimi in posamičnimi interesi na različnih ravneh kompleksnosti ter distinkciji mehanizmov sporazumevanja in dogovarjanja — za usklajevanje teh interesov.²¹ »Družbeno« planiranje kot vseobsežni sistem družbenega dogovarjanja predstavlja pogoje, znotraj katerih se urejujejo medsebojni odnosi samoupravljalcev prek »samoupravnega« planiranja, ki predstavlja sistem pogojev za samoupravno sporazumevanje.

²⁰ Zdravko Mlinar, Niko Toš: *Neizkoriščeni potenciali za družbeni razvoj*, Komunist, Ljubljana 1971.

²¹ Cf. Kardelj, *Brionske diskusije*, op. cit., str. 51 in nasl.

Nekateri kriteriji optimalne velikosti mest (II)

Kot smo že prikazali v prvem delu tega prispevka, se ekonomski teoriji do zdaj ni posrečilo, da bi celostneje osvetlila vlogo in delež različnih dejavnikov v procesu pospešene rasti družbenih izdatkov za vzdrževanje javne administracije in komunalnih storitev, do katerih prihaja z rastjo mest, merjenih navadno z gibanjem števila prebivalcev v teh mestih. Velja pa, da se je dosedanjim raziskavam posrečilo poglobljeno osvetliti nekatere vidike te problematike vsaj z nekaterih zornih kotov, ker so izhajale tudi iz posebnih stanj v posameznih državah in iz različnih stopenj razvitosti v različnih področjih sveta. Raziskave so pokazale, da so odprti razvojni problemi velikih mest po državah specifični. Analize so še pokazale, da izkušenj ni upravičeno neposredno prenašati iz enega okolja v drugo, ampak da je treba upoštevati posebnosti te problematike in stanje v različnih državah.

Predvsem je treba ugotoviti, da bi morala biti razvoj mest in sploh stopnja urbanizacije prebivalstva zelo neposredno prilagojena doseženi stopnji razvitosti proizvodjalnih sil v posamezni državi, kar pa ne pomeni, da je tako skladnost med omenjenima gibanjima nujno tudi doseči v vsakem trenutku posebej. Obenem je treba poudariti, da je selektivna politika alokacije dejavnikov proizvodnje z opredelitvami za večjo ali manjšo koncentracijo teh dejavnikov v ožjih centrih, ali na širšem ozemlju, zelo neposredno povezana s pedološkimi, geografskimi in podobnimi značilnostmi posameznih držav, z reliefom pokrajine, z oddaljenostjo države od mednarodnih suhozemnih in pomorskih prometnih tokov in pod. Zelo pomemben je za razvoj mest v posamezni državi obseg finančnih sredstev, ki jih je mogoče v nekem trenutku nameniti za njihov razvoj in pod. To pa je samo najbolj splošna shema procesa nastajanja urbanih naselij z večjimi ali manjšimi razvojnimi ambicijami. V praksi velja, da so se mesta razvijala v preteklosti in da se delno še vedno razvijajo tudi pod vplivom raznih neekonomskih razvojnih dejavnikov, ki so se uveljavljali v vseh fazah razvoja mest. Temelji sedanjih velikih mest so nastajali predvsem v fazah, ko so se posamezne države oblikovale kot nacionalne formacije.

Izhodišče prostorsko koncentriranega razvoja v manjšem številu mest so bile prvotno, predvsem v fazi absolutističnih vladavin, pa tudi pozneje, administrativne in druge funkcije države, ki so bile v preteklosti navadno zelo centralizirane, nosilci teh funkcij pa prostorsko alocirani predvsem v glavnih mestih držav. Temu je treba dodati elemente nacionalnega prestiža, ki so silili državo v izvajanje preferencialnih sistemov podpiranja razvoja glavnih mest ali pa razvoja omejenega števila mest in pod. Podobno je delovala usmeritev državnih posegov v razvoj infrastrukture, predvsem v razvoj prometnih povezav med glavnimi urbanimi centri, v katerih so bili alocirani glavni organi oblasti in iz katerih so vojaško-administrativno in kako drugače obvladovali celotno državno ozemlje.

Visoko razvita infrastruktura, pa tudi navzočnost osrednjih državnih organov v glavnem mestu ali v manjšem številu velikih mest sta bili že od samega začetka nastajanja držav kot nacionalnih tvorb zelo intenziven dejavnik za pritegovanje tudi proizvodnih naložb v ta mesta ne samo v razmerah, ko so obstojali presežki predimenzioniranih in nezadostno izkoriščenih infrastrukturnih in drugih zmogljivosti v mestih zaradi intenzivne državne intervencije za njihov razvoj, ampak tudi v fazah, ko so bili omenjeni presežki zmogljivosti izčrpani. Proces kopičenja naložb v gospodarstvo velikih mest je terjal vedno večje in vedno bolj intenzivne naložbe v infrastrukturo, zaradi rasti državnega aparata in zaradi visokega priliva delovne sile v mesta pa tudi v objekte družbenega standarda. Ta proces se je odvijal tudi v razmerah, ko so bile komparativne prednosti v teh mestih že davno izčrpane in ko je nadaljnje kopičenje gospodarstva in prebivalstva terjalo naraščanje družbenih stroškov na prebivalca in na enoto proizvoda, proizvedenega v teh mestih, oziroma ko so se za vzdrževanje splošnih družbenih služb in objektov relativno in absolutno povečevale družbene izgube.

Omenjene negativne vidike razvoja mest velikega obsega zapletajo v manj razvitih državah dopolnilni problemi. Med njimi je izredno visok vpliv neekonomskih dejavnikov domačega in tujega izvira, vpliv, ki je relativno bolj intenziven, kot pa v razvitih državah v svetu. Ti dejavniki so v preteklosti povzročali, da je v nekaterih ožjih centrih v teh državah prihajalo predvsem do visoke stopnje centralizacije prebivalstva ne glede na značilnosti sredine, v kateri so centri nastajali, pa tudi ne glede na razvoj v širših območjih istih držav, pogosto pa v povezanosti s kolonialnimi metropolami v najbolj različnih predelih sveta.

Potem, ko se je urbanizacija prebivalstva v preteklosti v razvitih in manj razvitih državah v svetu že sprožila, se je nadaljevala, ali pa celo stopnjevala s svojim lastnim notranjim dinamizmom. Ta proces se nadaljuje in celo stopnjuje tudi danes v razvitih in v manj razvitih državah, če ni ustreznih posegov, ki naj bi ga omejevali. Dotok izredno velikega števila prebivalcev v večmilijonska mesta v manj razvitih državah je v najnovjšem času tudi posledica izredno nizke ravni gospodarske razvitosti podeželja teh držav, nekoliko večjih možnosti za zaposlitev v ve-

likih mestih, v katera se preliva praktično celoten prirastek prebivalstva, ki zapušča vas.

Zaskrbljujoče je, da število mest z večmilijonskim prebivalstvom hitreje narašča kakor število prebivalstva v mestih manjšega obsega, da število prebivalstva v velikih mestih veliko hitreje narašča kakor dinamika gospodarske rasti, tudi kakor dinamika rasti industrijske proizvodnje in da se s tem življenjske razmere v velikih mestih relativno in absolutno zelo hitro slabšajo, ali pa se celo že bližajo katastrofi.

Za manj razvite države so problemi pretirane urbanizacije še posebej težki, saj je po raziskavah OZN izmed 37 največjih urbanih aglomeracij v svetu kar 17 alocirano v omenjenih državah, kar izključuje vsakršno možnost, da bi te države z lastnimi močmi zmogle sanirati stanje v teh aglomeracijah in obenem zagotoviti decentralizacijo prebivalstva iz teh centrov v širša nacionalna območja. Razen tega, prav tako po analizah OZN, pričakujejo, da bi se utegnile že tako velike deformacije v prostorski alokaciji prebivalstva v posameznih manj razvitih državah v prihodnosti še veliko bolj poslabšati, saj pričakujejo, da se bo samo v Latinski Ameriki do konca tega desetletja število večmilijonskih mest povečalo na 16: Buenos Aires naj bi dosegel 9 milijonov prebivalcev, Sao Paolo 7 milijonov, Caracas 4 milijone itn.; v Afriki naj bi se uvrstila v to kategorijo mesta, kot so: Dakar, Accra, Dar-es-Salaam; v Aziji: Bombay in Calcutta, kjer pričakujejo, da se bo število prebivalstva povečalo do konca 70 let na 20—30 milijonov, in podobno.

OZN je opozorila na vso resnost te problematike v manj razvitih državah, ter namenila za reševanje tega problema oziroma za preusmeritev teh gibanj v teh državah v razvojni dekad 70 let 1 mlrd dolarjev (v nasprotju z razvojno dekad 60 let, ko so za ta namen namenili $\frac{1}{3}$ omenjenih sredstev). S tem pa so probleme urbanizacije v manj razvitih državah predvsem potrdili in načeli, še zdaleč pa niso zagotovili razreševanja odprtih problemov.

Isto v nekem smislu velja tudi za razreševanje odprtih problemov urbanizacije v razvitih državah v svetu; teh problemov še vedno niso zadostno raziskali in jih v konkretni praksi posameznih držav še vedno predvsem fragmentarno urejajo.

Za nekatere najbolj razvite države v svetu, ki so do sedaj dosegle največje rezultate na tem področju, je značilno, da se rešitve odprtih problemov razvoja njihovih mest zrcalijo predvsem v prizadevanjih za decentralizacijo gospodarstva in prebivalstva iz centrov visoke koncentracije, kjer so družbene dajatve za vzdrževanje in razvoj javnih objektov in sploh za javno uporabo že davno presegle vsako razumno ekonomsko mejo. V teh razmerah sta prostorska decentralizacija gospodarstva in na njeni podlagi tudi decentralizacija prebivalstva edini izhod iz izredno visokih družbenih izdatkov na prebivalca v velikih mestih, pa tudi iz neenakomernosti v prostorski usmeritvi razvojnih tokov.

Nujnost decentralizacije razvoja iz centrov visoke koncentracije ni sporna, z izjemo nekaterih prestižnih in podobnih špekulacij, ki jih spodbujajo nosilci domače in mednarodne ekonomske in finančne moči. Jasno je, da čim višja je stopnja koncentracije v nekaterih centrih posamezne države, tem zahtevnejši so finančni posegi, ki so potrebni, da bi preprečili proces nadaljnje koncentracije in da bi obenem prispevali k reševanju tega problema.

Graditev novih mest v Veliki Britaniji, s katero že od leta 1930 naprej skušajo zagotoviti decentralizacijo prebivalstva in gospodarstva iz centrov visoke koncentracije (predvsem iz Londona, pa tudi iz drugih mest) in temu prilagojenih oblik in vsebine planskih in drugih posegov, ki jih izvršujejo v Franciji, razvoj in graditev novih mest na območju Sibirije v Sovjetski zvezi in pod — so najbolj vidni primeri prizadevanj za prostorsko decentralizacijo prebivalstva in gospodarstva iz velikih mest in ožjih centrov v posameznih državah, ter za njihovo preusmeritev v območja, ki prvotno niso bila zajeta v razvojne procese.

Pri tem pa je treba upoštevati, da bo odpravljanje podedovanih strukturnih deformacij v razvoju mest dolgotrajen proces, ki ga bo mogoče uveljaviti šele v dolgotrajni perspektivi, v okviru programiranih razvojnih prizadevanj. Razreševanje te problematike bo razen tega zahtevalo poglobljene raziskave, ki bodo rabile za podlago za nadaljnje ukrepe na tem področju.

Problem je v tem, da rezultati dosedanjih raziskav še niso dali potrebnih odgovorov na vsa bistvena vprašanja, ki jih postavlja proces decentralizacije iz velikih mest. Zato so posamezna stališča, do katerih so se dokopali strokovnjaki, ki so proučevali to materijo, predmet intenzivnega preverjanja, poglobljenega proučevanja, pa tudi kritike.

Stališča o nekaterih fragmentarnih kazalcih optimalnega obsega mest

Kazalci o gibanju družbenih izdatkov na prebivalca za financiranje javnih izdatkov v mestih različnega obsega kot kriterij za optimalizacijo velikosti mest, kazalci, ki smo jih prikazali v I. delu tega prispevka, so nesporna kategorija, ki je v praksi sprejeta v vseh okoljih, v okviru posameznih držav in v mednarodnih organizacijah (predvsem v OZN), ki se neposredno ukvarjajo s to problematiko kot svetovnim procesom.

Izhajajoč iz omenjenih javnih izdatkov za vzdrževanje družbenih služb na prebivalca v mestih različnega obsega, večina ekonomistov v svetu danes zagovarja stališče, da je optimalna velikost mest 250.000 prebivalcev in da so torej perspektive razvoja mest v mestih manjšega obsega. Po sovjetskih teoretikih naj bi bila zgornja meja obsega mesta 500.000 prebivalcev, kar v praksi potrjuje tudi študija M. N. Hansena (na primeru ameriških mest v letu 1962, iz katere izhaja, da so bili javni izdatki na prebivalca v omenjenem letu v mestih ZDA od 100.000 do 500.000 prebivalcev praktično izenačeni. Z vsa resnostjo so sprejeli

omenjena opozorila glede optimalnosti procesa nadaljnje rasti največjih mest v OZN in so se na tej podlagi tudi odločili za neposredne posege za reševanje tega problema. Omenjena opozorila so sprejeli tudi v okviru nekaterih držav in pod. Vendar pa lahko trdimo, da ta opredelitev posameznih ekonomskih strokovnjakov glede optimalnega obsega mest, čeprav izredno pomembna, še ni zadovoljila njenih nosilcev, sprožila pa je obenem določene kritične ocene iz posebnih zornih kotov.

Glavna pripomba je, da javni izdatki na prebivalca v mestih velikega obsega še niso zadostno merilo za optimalizacijo obsega mest. Gre za pripombo, ki je ne bi smeli zanemariti, ki pa, po naši oceni, ne more odtehtati rezultatov prvih raziskav, ki izhajajo iz gibanja javnih izdatkov na prebivalca v odvisnosti od obsega mest.

Gibanje narodnega dohodka, osebnih prejemkov zaposlenih in javnih izdatkov na prebivalca v mestih različnega obsega v najbolj razvitih državah v svetu

Med ekonomisti, ki so se neposredno spoprijeli s stališči M. N. Hansena glede gibanja javnih izdatkov na prebivalca kot kriterija optimalnega obsega mest, je predvsem ameriški ekonomist W. Alonso. W. Alonso je omejil analizo na mesta ZDA z več kot 250.000 prebivalci, primerjal pa je gibanje dodatne vrednosti in osebnih prejemkov v teh mestih glede na stanje v letu 1963, na podlagi te tabele:¹

Število prebivalstva	Osebnih prejemki na zaposlenega	Dodajna vrednost na zaposlenega		Dodajna vrednost po odbitku osebnih prejemkov	Nove investicije na zaposlenega			
		ind.	ind.		ind.	ind.		
250.000— 500.000	0,994	100	0,970	100	0,943	100	0,967	100
500.000—1.000.000	1.029	104	1,047	108	1,099	117	1.028	106
1.000.000—5.000.000	1.061	108	1,046	108	1,029	109	0,925	96
nad 5.000.000	1.058	106	1,053	109	1,129	120	0,784	81

Podatki potrjujejo, da osebni prejemki, pa tudi dodatna vrednost na zaposlenega, postopno naraščajo v mestih nad 250.000 prebivalcev v razmerah zmanjšanih investicij v novi kapital na zaposlenega, kar je vse-

¹ W. Alonso, *The economics of urban size*, European Congress, London, 1970, Regional science association, Papers, Vol. XXVI, Department of regional science, Wharton School, University of Pennsylvania, USA, 1971, str. 75.

kakor pozitivna težnja. Vendar pa pri tem nista razčiščeni vsaj dve vprašanji:

a) v kolikšni meri se omenjeni osebni prejemki oblikujejo iz dohodka lokalnega gospodarstva, v kolikšni meri pa temeljijo na prelivanju dohodka z drugih območij, na podlagi davčnega sistema in drugih oblik koncentracije sredstev akumulacije, če ni na razpolago ustreznih ukrepov sistema, ki decentralizirajo ta gibanja;

b) da omenjeni podatki ne zanikajo rezultatov, ki jih je dal M. N. Hansen glede gibanja izdatkov lokalnih uprav na prebivalca v odvisnosti od števila mestnega prebivalstva, ki so se povečevali leta 1962 v mestih ZDA nad 250.000 prebivalcev znatno hitreje od dinamike rasti osebnih prejemkov, kot izhaja iz te tabele, v primerjavi s prejšnjo tabelo:

Število prebivalcev v mestih	Izdatki lokalnih uprav na prebiv. v mestih ZDA		Inv./preb. v dolarjih	Ostali izdatki lokalnih upr.		Ostali izdatki lokalnih upr. % inv. v skupnih izd. na preb.	
	dol.	indeks		v dol.	ind.		
	100.000— 300.000	124,12		100	30,36		100
300.000— 500.000	124,04	100	32,48	107	91,96	98	26,1
500.000—1.000.000	166,51	134	41,27	136	125,23	134	24,8
nad 1.000.000	219,12	177	46,80	154	172,32	184	21,4

Veliko pomembnejše je s tega stališča razmerje med gibanjem družbenega proizvoda in skupnimi javnimi izdatki na prebivalca, razmerje, ki ga je isti avtor prikazal glede na stanje v letu 1964 v ZR Nemčiji takole:²

Število prebivalcev v mestih	Družbeni proizvod na prebiv.	Javni izdatki na prebiv.	Javni izdatki v DP v %	Ostaneček družb. proiz- voda po odbitku javnih izdatkov
20.000— 50.000	100	100	9,5	100
50.000— 100.000	111	122	10,5	93
100.000— 200.000	109	118	10,2	108
200.000— 500.000	119			
500.000—1.000.000	139	144	10,4	131
nad 1.000.000	139			

Omenjeni podatki odstopajo od podatkov o gibanju javnih izdatkov na prebivalca v mestih različnega obsega, ki jih je za razmere ZDA prikazal ameriški ekonomist M. N. Hansen. Vendar pa tudi ta primerjava ne bi mogla ostati brez ustreznih pojasnil:

² W. Alonso, omenjeni vir, str. 73.

a) V ZR Nemčiji so že leta 1948 v ustavo vnesli zelo natančna določila glede usklajevanja razvojnih pogojev po območjih države in ta določila zelo dosledno uveljavljajo ob upoštevanju določenih kriterijev za alokacijo objektov infrastrukture in družbenega standarda glede na hierarhijo in obseg mestnih in drugih naselij, kriterijev, ki jih ni težko zaslediti tudi v omenjenih podatkih o razmerju med gibanjem družbenega proizvoda in javnih izdatkov na prebivalca po mestih različnega obsega.

b) V ZR Nemčiji namenjajo za financiranje izdatkov lokalnih uprav približno 10 % družbenega proizvoda na prebivalca ne glede na velikost mesta, absolutno pa se gibljejo ti izdatki prav tako na prebivalca v mestih različnega obsega v razmerju od 1 : 1,4 v odvisnosti od višine DP/preb.; gre za relativno velik delež izdatkov lokalnih uprav v ustvarjenem družbenem proizvodu, čeprav v ZR Nemčiji ni posebno akutnih problemov razvoja mest: izmed 40 mestnih naselij v ZR Nemčiji v letu 1968 z nad 100.000 prebivalcev sta samo 2 mesti imeli nad 1.000.000 prebivalcev (Hamburg 1.839.600 in München 1.242.200 preb.). V istem času je bilo v ZDA 20 mest (z okolico) z nad 1.000.000 prebivalcev: od tega Chicago 6.689.000 prebivalcev in New York 11.300.000 prebivalcev, lokalni izdatki pa so bili po približnih ocenah od 4 % DP/preb. v mestih manjšega obsega do 8 % v metropolah.

c) V mestih od 500.000 do 1.000.000 prebivalcev v ZR Nemčiji so javni izdatki in družbeni proizvod na prebivalca za približno 40 % nad ravnijo izdatkov v mestih od 20.000 do 50.000 prebivalcev, ostanek družbenega proizvoda po odbitku javnih izdatkov na prebivalca pa je za 30 % višji; v nasprotju s tem so osebni prejemki zaposlenih v mestih različnega obsega v ZDA skoraj izenačeni, saj razlike med najvišjimi in najnižjimi prejemki po mestih z različnim številom prebivalstva ne presegajo 10 %.

Vzroke za omenjene razlike v družbenem proizvodu in izdatkih lokalnih uprav na prebivalca v mestih ZDA in v mestih v ZR Nemčiji je treba iskati v usmerjeni politiki razvoja mest v ZRN, saj v velika mesta ZR Nemčije alocirajo tehnično in raziskovalno visoko zahtevne veje, v manjša mesta pa veje proizvodnje, ki lahko absorbirajo presežke strukturno raznovrstne, pa tudi neustrezno kvalificirane delovne sile, ki v velikih mestih ne bi mogla najti ustreznih zaposlitev.

Za našo raziskavo so še pomembni podatki, ki jih je objavil ameriški ekonomist W. Alonso o gibanju družbenega proizvoda in javnih izdatkov na prebivalca na Japonskem, izhajajoč iz gostote prebivalstva na km²; pri tem področja z najvišjo gostoto prebivalstva v praksi pokrivajo največja mestna naselja. V raziskavo je W. Alonso zajel 46 pokrajin, med njimi 32 z gostoto prebivalstva do 300 ljudi na km², 8 pokrajin z gostoto do 600 ljudi na km², medtem ko ostalih 6 pokrajin zajema področja z gostoto prebivalstva od 600 do več kot 3000 ljudi na km². V teh pokrajinah so se gibal leta 1965 družbeni proizvod in javni izdatki na prebivalca takole:

	Gostota na km ²	Družbeni proizvod na preb.	Skupni javni izdatki na preb. za vse namene	Skupne javne investicije na preb.	indeksne vrednosti			Vrednost javnih objektov na preb.
					1	2	(2 : 1)	
do 200	100	100	27,0	100	17,4	64,6	100	
200—300	105	92	23,6	83	13,8	58,5	91	
300—600	111	85	20,7	84	13,2	63,9	77	
600—1000	121	82	18,4	84	12,1	65,6	76	
1000—3000	149	106	19,2	123	14,5	75,4	67	
nad 3000	181	110	16,5	120	11,6	70,2	70	

Podatki v primerjavi s stanjem v ZR Nemčiji potrjujejo:

— da družbeni proizvod na prebivalca s povečanjem gostote prebivalstva relativno hitreje narašča kot družbeni proizvod na prebivalca v mestnih naseljih v ZR Nemčiji, absolutno pa je družbeni proizvod na prebivalca na Japonskem približno na ravni dveh tretjin poprečja v ZR Nemčiji;

— da je delež javnih investicij v družbenem proizvodu na prebivalca v najbolj redko naseljenih območjih na Japonskem za dvakrat večji od tega deleža v manjših mestih v ZR Nemčiji in da se ta delež s povečevanjem gostote prebivalstva na Japonskem zelo hitro zmanjšuje, tako da se pri gostoti 3000 oseb na km² približuje deležu javnih investicij na prebivalca v mestih nad 1.000.000 prebivalcev v ZR Nemčiji;

— da je vrednost objektov družbenega standarda v najmanj naseljenih območjih na prebivalca na Japonskem za približno 60 % večja od vrednosti objektov na prebivalca v najbolj gosto naseljenih območjih;

— da so javne investicije na prebivalca zastopane v skupnih izdatkih proizvodu na prebivalca na vseh področjih ne glede na gostoto prebivalstva, v zelo visokem odstotku (od 65 % do 75 %), pri tem pa pri višjih gostotah prebivalstva ti izdatki naraščajo relativno počasneje na prebivalca, kar se odraža na nekoliko nižji vrednosti javnih objektov na prebivalca v conah z največjo naseljenostjo; to bo sčasoma pripeljalo do proporcionalno relativno izenačenega deleža javnih investicij v družbenem proizvodu na prebivalca na vseh področjih ne glede na gostoto prebivalstva, kot kaže primer ZR Nemčije.

Vendar pa je treba opozoriti, da je omenjena razmerja med gibanjem družbenega proizvoda in javnih investicij v družbene objekte na prebivalca, predvsem pa razmerja med gibanjem skupnih javnih izdatkov in javnih investicij na prebivalca mogoče vzpostaviti šele pri določeni stopnji razvitosti države in pri visoki dinamiki gospodarske rasti, ki jo dosejajo na Japonskem, ali pa v razmerah usmerjenega razvoja mest kakor v ZR Nemčiji.

Gibanje izdatkov za graditev javnih objektov spremljajo in usmerjajo tudi v državah na nižji stopnji razvitosti z veliko pozornostjo, vendar pa na drugačnih izhodiščih kot razvite države. Podlaga izračunov te vrste v manj razvitih državah je celoten družbeni proizvod oziroma narodni dohodek, proizveden v mestih različnega obsega, in delež investicij v javne objekte v dohodku, ustvarjenem v teh mestih. Najbolj natančne podatke s tega zornega kota so izračunali v Indiji.

V analizo so zajeli mesta od 40.000 do 1,070.000 prebivalcev (prijem, ki je izključil iz raziskave stanja v hipertrofiranih mestih, kot so Delhi, Bombay in Calcutta z večmilijonskim prebivalstvom), izračune pa omejili na izdatke v javne objekte, ob upoštevanju morebitnih presežkov zmogljivosti v nekaterih mestih, stroškov za delovno silo in gradbeni material pri gradnji objektov, vse pa v mestih z različnim številom prebivalstva, ki je torej udeleženo v storitvah omenjenih javnih objektov glede na novo ustvarjeno vrednost v teh mestih.

Analize so pokazale,³ da se v indijskih mestih izdatki za investicije v javne objekte gibljejo v novo ustvarjeni vrednosti, realizirani v teh mestih, v poprečju na ravni 13 0/0; v okviru tega se javne investicije v mestih manjšega obsega gibljejo na nekoliko višji ravni kot pa v večjih mestih, kot je razvidno iz tehle podatkov: investicije v javne objekte znašajo v mestih z 48.000 prebivalcev 14,5 0/0, v mestih s 132.000 prebivalcev 13,3 0/0 in v mestih z 1,070.000 prebivalcev 12,8 0/0 novo ustvarjene vrednosti.

V teh izdatkih so investicije v družbene objekte (v stanovanjske, šolske, zdravstvene, telekomunikacije, gasilske, policijske objekte in pod.) zastopane s 75 0/0, ostalih 25 0/0 pa so javni izdatki v infrastrukturne objekte, neposredno povezane z razvojem gospodarstva (industrije).

Preseneča visok delež javnih investicij v družbene objekte v primerjavi z deležem javnih izdatkov v infrastrukturne objekte, neposredno povezane z razvojem gospodarstva: v to smer vsekakor delujejo zelo velike družbene potrebe te države po objektih te vrste, obenem pa tudi različne oblike mednarodne pomoči, ki jo usmerjajo namensko, predvsem za izboljšanje družbenega standarda.

Gre torej za usmeritve v mestih različnega obsega glede investicij za razvoj javnih objektov, ki jih v veliki meri določajo eksogeni dejavniki in ki jih zaradi tega ne bi mogli obravnavati kot kriterij za optimalizacijo obsega mest s stališča najnižjih javnih izdatkov za razvoj objektov družbenega standarda, ampak predvsem kot kriterij pri opredeljevanju deleža izdatkov v javne objekte v novi vrednosti, ustvarjeni v mestih z različnim številom prebivalstva v razmerah izrazito nizke stopnje razvitosti.

³ India case study, Cost of urban infrastructure for industry as related to city size in developing countries, Stanford research institute Calif., S. P. A. New Delhi, SIET Hyderabad, okt. 1968. Rezultate te raziskave je v delu z naslovom: »Regional economic development, the federal role« iz leta 1970 predstavil ameriški ekonomist G. O. Cameron.

Gibanje javnih izdatkov v družbene objekte in v infrastrukturo na prebivalca po občinah v državah na najvišji stopnji razvitosti

Ameriški ekonomist M. N. Hansen, ki je med prvimi opozoril na visoko rast izdatkov lokalnih uprav na prebivalca z rastjo števila prebivalcev v mestih, je v najnovjšem času naredil obširno raziskavo o značilnostih in strukturi javnih izdatkov na prebivalca na ravni manjših teritorialnih enot v razvitih državah. V raziskavi z naslovom: »The structure and determinants of local public investment expenditures«⁴ je Hansen ugotovil na konkretnem primeru 264 občin v okraju Gent v vzhodni belgijski Flandriji, kako se gibljejo izdatki lokalnih uprav na prebivalca za razvoj infrastrukture in objektov družbenega standarda v občinah do 50.000 prebivalcev.

Pri tem se je odločil za ločeno obravnavanje izdatkov iz lokalnih proračunov za financiranje družbenih objektov v ožjem pomenu (med katere je vključil šolske, policijske in gasilske objekte, investicije v objekte javne administracije, v bolnišnice, parke, športna igrišča, koncertne dvorane in pod.) in v infrastrukturo, ki je neposredneje povezana z razvojem gospodarstva (sem je vključil vzdrževanje in graditev prometnih objektov, proizvodnjo in distribucijo električne energije in plina, vodovodno, kanalizacijsko in drenažno mrežo, mostove, pristanišča in rečne transportne sisteme, irigacijske sisteme, graditev blagovnih hiš, klavnice in pod.). Izhajajoč iz omenjene kategorizacije področij investiranja lokalnih organov oblasti, je Hansen analiziral gibanje izdatkov za te namene v odvisnosti od nekoliko dejavnikov in ugotovil, da se ti izdatki na prebivalca gibljejo takole:

a) V odvisnosti od števila prebivalcev

Število prebivalcev v naseljih po občinah		Štev. občin	Prebivalstvo, zajeto v analizo, skupaj	Izd. iz občinskih proračunov na prebivalca				% izdatkov v družb. objekte v skupn. inves. iz lokalnih virov
				v družbene objekte		v infrastrukturne objekte, povezane z razvojem gospod.		
				abs.	ind.	abs.	ind.	
0	999	70	46.704	134	100	2294	100	5,5
1.000—	2.000	57	81.133	148	110	1292	56	10,3
2.000—	3.000	44	108.294	166	124	1386	60	10,7
3.000—	4.000	22	74.254	252	188	1409	61	15,2
4.000—	6.000	33	164.150	384	287	1932	84	16,6
6.000—	15.000	30	273.479	662	494	1603	70	29,2
15.000—	30.000	6	123.408	772	576	1850	81	29,4
30.000—	50.000	2	91.493	1541	1150	2225	97	41,0
(Gent, mesto)			160.000	2518	1879	2107	92	45,5

⁴ The Review of economics and statistics, Harvard University press, maj 1965.

Podatki potrjujejo:

— da z večanjem števila prebivalstva zelo hitro naraščajo v občinah izdatki za razvoj družbenih objektov na prebivalca;

— da pa se gibljejo naložbe v infrastrukturne objekte predvsem za potrebe gospodarstva relativno enakomerno in paralelno z rastjo števila prebivalstva;

— da znašajo stroški lokalnih uprav za razvoj družbenih objektov na prebivalca v občinah do 2000 prebivalcev samo okoli 10 % skupnih izdatkov na prebivalca, v občinah nad 30.000 prebivalcev pa že nad 40 % skupnih izdatkov istih uprav.

b) V odvisnosti od gostote prebivalstva na km²

Število prebivalcev na km ²	Štev. občin zajetih v analizo	Število prebiv. v obč., zajetih v analizo	Izdatki občinskih proračunov na preb.				
			v družbene objekte		v infrastrukturne objekte		% izdatkov v družb. objekte v skupnih investicij. izdatkih na preb.
			abs.	ind.	abs.	ind.	
0— 200	89	143.617	208	100	1850	100	10,1
200— 400	99	267.318	361	174	1378	74	20,8
400— 600	41	177.683	407	196	2087	113	16,3
600— 800	21	172.295	443	213	1405	76	24,0
800—1500	9	87.212	826	397	2034	110	28,9
1500—5500	5	114.790	1641	789	1999	108	45,1

Tudi analiza izdatkov v družbene objekte na prebivalca glede na gostoto prebivalstva na km² kaže na zelo hitro absolutno in relativno rast izdatkov te vrste v skupnih investicijah lokalnih uprav z večanjem gostote prebivalstva.

c) V odvisnosti od deleža kmečkega prebivalstva

Delež delovne sile v kmetijstvu v skupni zaposlenosti	Število občin, zajetih v analizo	Število prebivalstva	Občinski izdatki na prebivalca				
			v družbene objekte		v infrastrukturo		% izdatkov v družbene objekte v skupnih občinskih izdatkih
			abs.	ind.	abs.	ind.	
0— 20	44	412.938	909	100	1906	100	32,3
20— 40	38	168.690	276	30	1569	82	15,0
40— 60	59	169.962	382	42	1449	76	20,9
60— 80	65	155.649	245	27	1570	82	13,5
80—100	58	65.730	160	18	1692	89	8,6

Podatki potrjujejo, da se občinski izdatki v družbene objekte in v infrastrukturo na prebivalca absolutno in relativno zadržujejo približno v izenačenih proporcijah na območjih z od 20 % do 80 % zaposlenih v kmetijstvu, da so izdatki lokalnih uprav v infrastrukturo, še posebej pa v objekte družbenega standarda, absolutno in relativno največji na območjih, kjer delež zaposlitev v kmetijstvu ne presega 20 %, in da so izdatki v družbene objekte relativno in absolutno najnižji, izdatki v infrastrukturne objekte pa približno na ravni poprečja na območjih z 80 % do 100 % zaposlitev v kmetijstvu. Ta tendenca je v ostrem nasprotju s tendenco povečevanja deleža izdatkov v družbene objekte v skupnih investicijah lokalnih uprav v omenjenih belgijskih občinah v odvisnosti od gostote prebivalstva na km².

d) V odvisnosti od rasti stanovanjskega prostora na km²

Gostota stanov. prostora na km ² (% poveč.)	Štev. občin zajedt v analizo	Število prebivalstva zajetega v analizo	Občinski izdatki na prebivalca				
			v družbene objekte		v infrastrukturo		% izdatkov v družbene objekte v skupnih občinskih izdatkih
			abs.	ind.	abs.	ind.	
0—5	140	270.761	365	100	1909	100	16,1
5—10	62	255.285	443	121	1275	66	25,8
10—15	25	112.980	266	73	1486	77	15,2
15—20	17	115.955	405	111	1676	87	19,5
20—25	10	40.682	301	82	1892	99	13,7
25—30	3	32.420	296	81	2923	152	9,2
30—40	4	111.779	1447	396	2119	110	40,6
40—50	2	16.428	2338	641	2105	110	52,6
nad 50	1	6.625	3692	1012	929	48	79,9

Podatki potrjujejo, da se izdatki na prebivalca v analiziranih občinah v družbene objekte in v infrastrukturo gibljejo v odvisnosti od gostote stanovanjskega prostora, vendar pa relativno enakomerno do 30 % in da nad to gostoto stanovanjskega prostora izdatki na prebivalca v družbene objekte izredno hitro naraščajo tudi na škodo investicij v infrastrukturo. Pri gostoti stanovanjskega prostora od 5 % znašajo izdatki v družbene objekte 16,1 %, pri gostoti nad 50 % tega prostora pa 80,0 % skupnih občinskih investicij. Zanimivi so še podatki o občinskih izdatkih v družbene objekte in v infrastrukturo na prebivalca v odvisnosti od vrste dejavnosti, ki je prevladujoča v posamezni občini.

e) V odvisnosti od deleža zaposlenih v trgovinski dejavnosti

% zaposlenih v trgovini na 1000 prebivalcev	Štev. občin zajetih v analizo	Število prebivalcev	Občinski izdatki na prebivalca				% izdatkov v družbene objekte v skupnih občinskih izdatkih
			v družbene objekte		v infrastrukturo		
			abs.	ind.	abs.	ind.	
0—7	223	561.624	255	100	1635	100	13,5
7—14	28	191.628	584	229	1741	106	25,1
14—25	8	95.951	1034	405	1613	99	39,1
25—35	5	113.706	1592	624	2174	133	42,3

Podatki potrjujejo, da z večanjem deleža zaposlenih v trgovinskih dejavnostih izdatki lokalnih uprav na prebivalca v družbene objekte naraščajo izredno hitro, izdatki na prebivalca v infrastrukturo pa kažejo pospešeno dinamiko rasti šele pri deležu zaposlenih v trgovinskih dejavnostih v skupnem prebivalstvu nad 25 %, absolutno pa znašajo izdatki v družbene objekte pri deležu do 7 % zaposlenih v trgovini na 1000/preb. 13,5 %, pri 25—35 % pa 42,3 skupnih občinskih investicij.

f) V odvisnosti od zaposlenih v industrijskih dejavnostih na km²

Število zaposlenih v industriji na km ²	Število občin, zajetih v analizo	Število prebivalstva, zajetega v analizo	Izdatki občin na prebivalca				% družbenih izdat- kov v skupnih občinskih izdat.
			v družbene objekte		v infrastrukturo		
			abs.	ind.	abs.	ind.	
0—40	212	496.513	480	100	760	100	38,7
40—80	22	126.200	437	91	1748	230	20,0
80—120	15	136.631	440	91	2031	267	17,8
120—200	7	54.556	880	183	2352	309	27,2
nad 200	8	159.069	1460	304	1745	230	45,6

V nasprotju z občinami, kjer z večanjem deleža trgovinskih zaposlitev zelo hitro naraščajo izdatki v družbene objekte, v občinah z velikim deležem zaposlenih v industrijskih dejavnostih na km² izdatki na prebivalca v družbene objekte začinjajo zelo hitro naraščati šele pri gostoti zaposlenih v industriji nad 200 zaposlenih na km², v infrastrukturo pa že pri 40 zaposlenih v industriji na km². V skupnih investicijah lokalnih uprav znašajo izdatki v družbene objekte na prebivalca pri gostoti zaposlenih v industriji do 40 oseb na km² 38,7 %, pri gostoti 200 zaposlenih v industriji na km² 45,6 %, pri gostoti zaposlenih v industriji od 40 do 120 na km² pa samo 20,0 % oz. 17,8 %. Na podlagi ustreznih belgijskih

Okraji	Prebivalstvo		Javni izdatki na prebiv. v industr. in v ostalih conah						Izdatki na prebiv. v družb. objekte v ind. conah in v ostalih predelih	Izdatki na prebiv. v infrastrukturo v ind. conah in v ostalih predelih	Izdatki na prebiv. v družb. in infrastrukt. objekte v ind. conah v primerjavi s stanjem v ostalih conah	Izdatki na prebiv. v ind. conah v družb. objekte v izdatkih v infrastrukturo v ‰	Izdatki na prebiv. v neind. območjih v družbene objekte v izdatkih v infrastrukturo v ‰
			v družbene objekte		v infrastrukturo		v družbene objekte in v infrastrukturo skupaj						
	v ind. conah	ostalo prebivalstvo	v ind. conah	na neindustr. območj.	v ind. conah	na ostalem območju	indust. cone	ostalo ozemlj.					
1	2	3	4	5	6	7	8	3 : 4	5 : 6	7 : 8	3 : 5	4 : 6	
Eeklo	22.766	56.114	351	328	2066	1434	2417	1762	107	119	137	17	23
Ghent	50.601	154.939	254	269	2227	1751	2481	2020	94	127	123	11	42
St. Nicolas	87.129	95.357	1140	529	2375	1399	3515	1928	216	170	182	48	38
Oudenaarde	40.561	67.473	1089	119	1647	2021	2736	2140	915	81	128	66	59
Dendermonde	78.712	85.807	802	446	1810	1198	2612	1644	180	151	159	39	37
Aalst	88.301	135.155	1463	163	1723	1491	3186	1654	898	116	193	85	48

virov je N. M. Hansen izračunal tudi gibanje izdatkov v družbene in v infrastrukturne objekte na prebivalca v 12 industrijskih conah v primerjavi s stanjem na drugih neindustrijskih območjih. V analizo je zajel v tem primeru celotno pokrajino Vzhodno Flandrijo, primerjave pa delal na ravni okrajev.

Iz podatkov izhaja:

— da se gibljejo skupni izdatki na prebivalca v družbene objekte in v infrastrukturo v industrijskih conah v analiziranih okrajih Belgije približno za 30 % do 90 % nad ravni istih izdatkov v neindustrijskih območjih, kar kaže, da proces industrializacije spremlja absolutno rast izdatkov te vrste;

— da so izdatki v infrastrukturo na prebivalca skoraj v vseh omenjenih industrijskih conah višji od izdatkov v infrastrukturo na prebivalca v neindustrijskih predelih, toda največ do 70 %;

— da so javni izdatki na prebivalca v družbene objekte v večini analiziranih industrijskih con znatno nad stanjem v neindustrijskih območjih (v okrajih Aalst in Oudenaarde celo za 9-krat);

— da so razlike v razmerju javnih izdatkov na prebivalca v družbene objekte do javnih izdatkov na prebivalca v infrastrukturo znatno manjše v neindustrijskih conah (z deležem javnih izdatkov v družbene objekte od 23 % do 59 %) v primerjavi s stanjem v industrijskih conah, kjer se omenjeni deleži gibljejo od 17 % pa celo do 85 %.

Poprečni izdatki za investicije v družbene objekte in v infrastrukturo na prebivalca po okrajih v belgijski pokrajini Vzhodna Flandrija, ki smo jih prikazali, so znašali leta 1961 v industrijskih conah 7,2 % poprečnega družbenega proizvoda na prebivalca v isti pokrajini, v neindustrijskih območjih pa 4,6 %.⁵

Stopnja javnih investicij v okrajih Vzhodne Flandrije skupaj je bila leta 1961 relativno bolj skromno zastopana v realiziranem družbenem proizvodu kot pa v ZR Nemčiji, bila pa je na ravni stanja v ZDA, kar je predvsem odvisno od relativno skromne vloge državne intervencije v razvoju, ki je značilna za to državo. Značilno je še, da so bile leta 1961 skupne investicije v družbene objekte in v infrastrukturo na prebivalca po okrajih Vzhodne Flandrije relativno izenačene, vedno pa odvisne od tega, ali gre za industrijsko ali neindustrijsko območje. Odstopanja od poprečnih skupnih investicij v družbene objekte in v infrastrukturo na prebivalca so se gibala (leta 1961) po okrajih, v odnosu do pokrajinskega poprečja, takole:⁶

⁵ Razmerja v gibanju omenjenih družbenih izdatkov v DP in po območjih smo izračunali na podlagi tehle virov: N. M. Hansen, *The structure and determinants of local public investment expenditures. The review of economics and statistics*, maj 1965, Cambridge, Massachusetts, ZDA, str. 159; OECD, *Regional problems and policies*, Paris, 1976; Statistički godišnjak Jugoslavije, 1967; *Annuaire statistique de la Belgique*, 1967, str. 405 in 624.

⁶ Izračunano na podlagi podatkov v študiji N. M. Hansena v reviji *The review of economics and statistics*, maj 1965, str. 159.

Investicije v družbene objekte in v infrastrukturo na prebivalca v Vzhodni Flandriji v belg. fr.	Industrijske cone	Neindustrijska območja	
	2.947 = 100	1.857 = 100	63
Stanje po okrajih	1	2	2 : 1
Eeklo	82	95	73
Ghent	84	109	81
St. Nicolas	119	104	55
Oudenaarde	93	115	78
Dendermonde	89	89	63
Aalst	108	89	52

Ta stopnja investiranja v družbene objekte in v infrastrukturo na prebivalca po industrijskih conah in neindustrijskih conah v Vzhodni Flandriji, ki je bila prvotno na relativno nižji stopnji razvitosti (manj razviti od vzhodne in zahodne Flandrije sta bili prvotno v Belgiji samo pokrajini Limbourg in Luxembourg, katerih gospodarstvo je bilo prvotno skoraj izključno vezano na eksploatacijo premoga in na tekstilno industrijo v krizi), je zagotovila od šestdesetih let naprej hitrejšo dinamiko gospodarske rasti od povprečja države kot celote.

Na tej podlagi je ta pokrajina v večji meri izboljšala svoj relativni položaj glede na druge pokrajine te države, kar potrjuje, da so bile investicije v družbene objekte in v infrastrukturo tako postavljene, da so lahko pospešile razvoj investicij neposredno v proizvodnjo hitreje kot drugod. Iz razpoložljivih podatkov izhaja, da je Vzhodna Flandrija od 1961 do 1972 povečala svojo stopnjo razvitosti: od 84,6 % povprečja države in 64,5 % stopnje razvitosti Brabanta kot najbolj razvite pokrajine v državi v letu 1961, na 92,7 % povprečja in 75 % stanja v pokrajini Brabant v letu 1972.

Omenjene rezultate pri zmanjševanju regionalnih neenakomernosti je Belgija dosegla v pogojih najbolj liberalnega gospodarskega kapitalističnega sistema v Evropi, ki je pritegnil v Flandrijo izredno velike investicije skoraj izključno tujega porekla (predvsem ameriškega) in v razmerah nekoliko skromnejše letne stopnje gospodarske rasti, saj je znašala od 1960—1974 stopnja rasti družbenega proizvoda na prebivalca v Belgiji pri izredno nizki stopnji letne natalitete na ravni 0,5 %, 4,5 %. V istem času je bila letna stopnja natalitete v Jugoslaviji 1,0 %, stopnja rasti družbenega proizvoda na prebivalca v tekočih cenah in v dol. ZDA pa 4,9 %, na Nizozemskem letna stopnja natalitete 1,1 % in letna stopnja rasti DP/preb. 4,0 %, v Franciji so bili isti kazalci 1,0 % in 4,4 %, v ZR Nemčiji 0,8 % in 3,7 % itn.⁷

⁷ World bank Atlas, 1976, str. 16.

Iz analize podatkov o skupnih investicijah lokalnih uprav in o deležu javnih izdatkov za financiranje razvoja objektov družbenega standarda in infrastrukture v skupnih izdatkih omenjenih uprav v mestih različnega obsega, skupaj ali na prebivalca, izhaja:

a) Da različne države namenjajo za omenjene izdatke lokalnih uprav v mestih različnega obsega zelo različne deleže družbenega proizvoda, ki jih v državah na višji stopnji razvitosti ugotavljajo v odnosu do ustvarjenega družbenega proizvoda na prebivalca, v državah na najnižji stopnji razvitosti pa v odnosu do skupnega družbenega proizvoda oziroma narodnega dohodka, realiziranega v nekem mestu; omejeni deleži se gibljejo v mestih od najmanjšega do največjega obsega takole:

— v ZDA približno od 4 % do 8 % družbenega proizvoda na prebivalca, ki je v mestih ZDA ne glede na obseg v precejšnji meri izenačen;

— v ZR Nemčiji se gibljejo skupni izdatki lokalnih uprav v vseh mestih ne glede na obseg okoli 10 % družbenega proizvoda na prebivalca, toda pri tem je ta proizvod v največjih mestih za okoli 40 % večji kot pa v mestih najmanjšega obsega, zato so izdatki lokalnih uprav v mestih največjega obsega absolutno ustrezno večji;

— na Japonskem je v poprečju delež javnih izdatkov celo nad 20 % družbenega proizvoda na prebivalca, ustvarjenega na različnih območjih; pri tem pri gostoti prebivalstva 200 oseb na km² znaša 27 %, pri najvišjih gostotah prebivalstva nad 3000 oseb na km² pa 16,5 %, vendar pa v zadnjem primeru pri družbenem proizvodu na prebivalca absolutno za 80 % večjem kot pa v območjih z najnižjo gostoto prebivalstva.

Na opredelitve glede deležev družbenega proizvoda, ki jih namenjajo za financiranje investicij lokalnih uprav v mestih različnega obsega v posameznih državah vplivajo zelo različni dejavniki:

- akutnost razvojnih problemov v mestih različnega obsega;
- stopnja javne intervencije in planiranja razvoja v posamezni državi nasploh;
- dinamika rasti gospodarstva posamezne države, ki se najbolj neposredno kaže v možnosti zajemanja družbenega proizvoda za te namene ipd.

b) Da so investicije v objekte družbenega standarda in v infrastrukturo zelo različno zastopane v skupnih izdatkih lokalnih uprav v mestih različnega obsega posameznih držav:

— v mestih ZDA od 100.000 do 300.000 oseb je relativni delež investicij v omenjene objekte v skupnih izdatkih lokalnih uprav na prebivalca 24,5 %, v mestih z nad 1.000.000 prebivalci pa 21,4 %, vendar pa so te investicije na prebivalca absolutno za 54 % večje v drugem kot pa v prvem primeru, ker so skupni izdatki lokalnih uprav v največjih mestih absolutno za več kot 80 % nad ravnijo teh izdatkov v mestih manjšega obsega;

— v nasprotju s stanjem v ZDA se na Japonskem javne investicije v skupnih izdatkih lokalnih uprav na prebivalca gibljejo v vseh območjih ne glede na gostoto prebivalstva v izredno visokem deležu: pri gostoti prebivalstva do 200 oseb na km² znašajo javne investicije v skupnih izdatkih lokalnih uprav 64,6 %, pri gostoti nad 3.000 oseb na km² pa 70,2 % skupnih izdatkov lokalnih uprav na prebivalca, v družbenem proizvodu na prebivalca pa 17,4 % pri najnižji in 11,6 % pri najvišji gostoti prebivalstva na km².

c) Da se družbeni proizvod na prebivalca giblje v mestih različnega obsega v posameznih državah zelo neenakomerno: v mestih ZDA je DP/preb. ne glede na obseg skoraj izenačen; razpon DP/preb. v najmanjših in največjih mestih v ZR Nemčiji se giblje približno v razmerju 1 : 1,4 in na Japonskem pa 1 : 1,8.

d) Da razponi javnih investicij na prebivalca v mestih različnega obsega v celoti ne odsevajo absolutnih razlik v družbenem proizvodu na prebivalca, saj je razpon višine izdatkov za investicije za javne objekte na prebivalca v najmanjših in največjih mestih v ZDA 1 : 1,5, v ZR Nemčiji 1 : 1,4 in na Japonskem 1 : 1,2.

e) Da izdatki v objekte družbenega standarda v skupnih javnih investicijah na prebivalca in v skupnem družbenem proizvodu oz. narodnem dohodku zelo hitro naraščajo s povečevanjem gostote prebivalstva v prostoru praktično v vseh okoljih ne glede na stopnjo razvitosti in to na škodo relativnega deleža javnih investicij v infrastrukturo; na ta razmerja nas opozarjajo razmere tudi v državah na najbolj različnih stopnjah razvitosti: na primer v Indiji (kjer so investicije v objekte družbenega standarda zastopane s tri četrtine, ostalo pa so investicije v infrastrukturo, predvsem za potrebe razvoja gospodarstva), ali v občinah in okrajih v belgijski pokrajini Vzhodni Flandriji. Podatki, ki se nanašajo na 264 občin v belgijskem okraju Gent, kažejo, da relativni delež javnih izdatkov za graditev objektov družbenega standarda v skupnih investicijah lokalnih uprav pospešeno narašča z gostoto prebivalstva v prostoru nasploh. Delež teh izdatkov se še posebej povečuje: z rastjo števila prebivalstva v občinah, z večanjem gostote stanovanjskega prostora na km², s povečevanjem gostote prebivalstva na km², pa tudi z rastjo deleža zaposlenih v trgovinskih in industrijskih dejavnostih. Odstopanje od omenjenih gibanj imamo samo v okoljih z najvišjim deležem zaposlenih v kmetijstvu, kjer se delež javnih investicij v objekte družbenega standarda zelo hitro zmanjšuje z rastjo deleža zaposlenih v kmetijstvu, obenem pa se investicije v infrastrukturo, z rastjo zaposlenih v kmetijstvu, bistveno ne zmanjšujejo.

f) Da so javne investicije v objekte družbenega standarda in v infrastrukturo v industrijskih conah v konkretnem primeru Vzhodne Flandrije v Belgiji absolutno nad stanjem teh investicij v ostalih conah za približno eno tretjino, kar relativno enakomerno velja za vse industrijske in neindustrijske cone te pokrajine in da so v industrijskih conah investicije v

družbene objekte zastopane v skupnih investicijah javnih uprav na prebivalca veliko bolj neenakomerno kot pa v neindustrijskih conah.

Prikazani podatki še potrjujejo:

— da prostorska koncentracija prebivalstva v mestih večjega obsega, ali pa visoka poselitev na ožjih prostorih, nujno povzročata izredno visoko absolutno rast javnih investicij v infrastrukturo, še posebej pa v družbene objekte na prebivalca, ki jih lahko spremlja v gosto naseljenih območjih in velikih mestih absolutno višja raven družbenega proizvoda na prebivalca, kar pa vedno nujno ne velja, kot kaže stanje v ZDA v primerjavi s stanjem na Japonskem in v ZR Nemčiji;

— da je racionalizacija izdatkov lokalnih uprav nasploh in javnih investicij v objekte družbenega standarda in v infrastrukturo v mestih različnega obsega izredno zapleten problem, ki odseva mnoga posebna stanja v dinamiki razvoja posameznih držav in ki ga je treba reševati s pomočjo posebnih ukrepov sistema in planskih rešitev.

MACA JOGAN

Nekaj misli o racionalnosti in birokratični organizaciji M. Webra

Vsi sodobni družboslovci, ki se lotevajo obravnave birokratizacije in organizacije, se tako ali drugače naslanjajo na enega največjih in najvplivnejših klasikov sociologije M. Webra. Pogosto ga sprejemajo kot tistega teoretika, ki je dokončno prekinil z neznanstveno in spekulativno družbeno znanostjo predhodnikov in tako izoblikoval temelje novi, pravi, strogo racionalni znanstveni sociologiji: njegovo delo in njegove ugotovitve veljajo kot vzorec, ki ga je posebno in mogoče bolj ali manj dosledno upoštevati in dograjevati. Zlasti v zadnjem desetletju pa niso tako redki družboslovci, ki zahtevajo, da se Webrov opus kritično ovrednoti in da se razbistrijo nekatere doslej prevladujoče predstave o Webru kot nosilcu »wertfrei« (vrednostno nevtralne) znanosti. Te zahteve se vedno bolj izrazito pojavljajo po letu 1964, ko se je ob 100-letnici Webrovega rojstva na 15. letni skupščini nemških sociologov pojavil pravi vihar »nad Maxom Webrom«.¹ Ta »vihar« ne pojenjuje, temveč vrže na površje zdaj zagovornike Webra kot vzornika in najbolj pronicljivega analitika kapitalizma, zdaj tiste, ki poudarjajo njegove enostranskosti, nedoslednosti, zlasti pa usmerjenost njegove sociologije v utrjevanju obstoječega meščanskega reda. Velik del sodobnih razprav poteka okoli vprašanj odnosov med M. Webrom in K. Marxom.² Če se spomnimo na Millsovo oceno, da je Weber »najtemeljitejši revizionist Marxa«,³ potem niti ni tako nedoumljivo, čemu tako velika pozornost Webru v času, ko različne nove oblike nasprotij razjedajo kapitalistične sodobne družbe.

Tudi v jugoslovanski sociologiji ni enotnih mnenj o Webrovem prispevku znanosti. Z Webrom se sicer jugoslovanski sociologi niti niso mnogo ukvarjali;⁴ kljub temu srečamo skoraj povsem nasprotujoča mnenja o njem in njegovi vlogi v razvoju znanosti. Medtem ko je npr. za M.

¹ C. Cerny, »Storm over Max Weber«, Encounter, avgust 1964, str. 57—59.

² Širše o Webru in o tem odnosu glej v moji knjigi Sociologija reda. Maribor, Založba Obzorja, 1978, str. 57 do 71.

³ C. W. Mills: Klassik der Sociologie, Frankfurt am Main, S. Fischer Verlag, 1966, str. 15.

⁴ Več o tem npr. M. Janičijević, »Karl Marx i Max Weber danas«, Sociologija, Beograd, 1976, št. 3—4, str. 359—369.

Đurića »celotno Webrovo znanstveno delo gigantski poskus, da bi se poglobil in razširil analitični okvir Marxovega materialističnega pojmovanja«,⁵ je V. Milić⁶ opozoril na to, da je Weber predvsem kritičen do Marxa in da je poglavitno pozornost in težišče raziskovanja prenesel na duhovne dejavnike družbenega življenja, da bi dokazal njihovo večjo pomembnost, kot jim jo je dajala marksistična teorija.

Sam Webrov opus je dejansko pogosto protisloven, kar lahko ponazorimo že s tem, da je po eni strani zagovarjal načelo »vrednotne nevtralnosti« znanosti, po drugi pa je svoj položaj sam ocenjeval kot položaj »zavednega buržuja«. Protislovnost Webrovih trditev pa tudi enostransko in nezgodovinsko razumevanje njegovih pojmovanj nas spodbujata, da pozorno pretresemo nekatere temeljne kategorije ali pojmovanja, zlasti tista, ki so se že nekako zlila z njegovim imenom. V ta okvir sodi brez dvoma samo načelo o vrednotni nevtralnosti znanosti, pojmovanja racionalnosti in birokratične organizacije. Seveda ni mogoče, da bi se na tem mestu temeljiteje in poglobljeno ukvarjali z vsemi temi razsežnostmi njegovega delovanja in ugotovitev, ustavili se bomo le ob nekaterih vidikih, ki lahko najbolj jasno opozorijo na bistvene značilnosti Webrovih pojmovanj.

Neposredna spodbuda za te misli so nekatere navedbe, ki jih vsebuje prispevek J. Šmidovnika v zadnji številki naše revije o Koreninah birokracije. Avtor prispevka se je namreč naslonil na razmeroma enostransko interpretacijo Webrove razlage birokratske organizacije, zato gotovo ne bo odveč, če v nekaj točkah dopolnimo njegove navedbe in jih postavimo v nekoliko širše teoretični in družbeni okvir.

Najprej bi se zaustavili pri navedbi, da je bil izraz »birokratska« za Webra »vrednotno nevtralen«. To bomo soočili z Webrowim pojmovanjem vloge sociologije in z njegovo razlago idealnih tipov.

Nasprotja v spoznavni usmerjenosti med pozitivizmom in historicizmom je Weber razrešil bolj v prid pozitivizma, čeprav je upošteval tudi historicizem. V tem okviru je sociologijo opredelil kot instrumentalno, torej kot disciplino, ki ne sprašuje po smotru družbenih procesov samih, ki ne sme vrednotiti, temveč le raziskovati, »katera sredstva najprimernejše vodijo k zastavljenemu smotru« in ugotavljati »posledice, ki bodo nastale poleg tega, da bomo morebiti dosegli zastavljeni smoter tedaj, ko smo uporabili primerna sredstva«. ⁷ Sociologija je torej podrejena nekemu določenemu smotru in ker smoter ne obstaja sam po sebi, je sociologija tudi vrednotno nujno usmerjena. Webrova vrednotno nevtralna sociologija že torej po definiciji ne more biti »čista znanost«; merila znanstvenosti so prek temeljnih hevrističnih pripomočkov povezana z »racional-

⁵ M. Đurić: Sociologija Maxa Webera, Zagreb, Matica Hrvatska, 1964, str. 17.

⁶ M. Weber: Protestantska etika i duh kapitalizma, Sarajevo, Veselin Masleša, 1968, »Pogovore« V. Milića, str. 284.

⁷ M. Weber: Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre, Tübingen, J. C. B. Mohr (P. Siebeck), 1951, str. 149.

nimi vrednotami«. Predmet sociologije je smiselno ravnanje posameznika, takšno, v katerem ima posameznik jasno predstavo o cilju in sredstvih; ti so pa zunaj njega, so mu dani in jih mora sprejemati. To je ravnanje »človeka poklica«, ki se je intelektualno žrtvoval in obstaja kot enodimenzionalno bitje; vse druge vrste človekovega delovanja so iracionalne.

Sociologija, ki mora po Weberu razumeti in razložiti družbeno ravnanje, ima težave zaradi tega, ker prevladujejo iracionalna ravnanja. Zato mora sociologija uporabljati kot hevristična sredstva idealne ali čiste tipe — funkcije racionalnih ravnanj. Weber poudarja, da pridemo do idealnega tipa z enostranskim stopnjevanjem nekaterih vidikov racionalnega ravnanja in da se mora idealni tip strogo razlikovati od »najstvenih« predstav. Idealni tip je čista logična konstrukcija: »V našem smislu je idealni tip glede na vrednotno presojo popolnoma indiferenten in ima opraviti le s čisto logično popolnostjo.«⁸ Podvomimo pa v prepričanje o indiferentnosti, če upoštevamo še nekatere druge trditve o idealnih tipih, vrednotni denimo, da mora biti idealni tip »neprotisloven kozmos« zamišljenih medsebojnih zvez »in da bodo idealni tipi toliko učinkovitejši, kolikor bolj bodo »neresnični«.⁹

Že pri samem pojmovanju idealnega tipa je pri Weberu vključeno vrednotenje, zato je težko sprejeti njegovo oceno, da je njegova sociološka teorija nevtralna. Bolj zanimivo je ugotoviti, katere konkretne vrednote je Weber razumel kot dane in po sebi obstoječe. To je vidno zlasti iz njegovega razlaganja racionalnosti.

Konkretno zgodovinsko racionalnost kapitala, z imanentno težnjo po samopovečevanju, je Weber s tehnološko deterministično razlago povzdignil na raven *racionalnosti nasploh*; ta pa ob razvoju tehnike in ob vse večji delitvi dela mora prevladovati povsod. »Specifični interes racionalnega kapitalističnega podjetja za racionalni red« je po Weberu določen predvsem z razvojem strojev in tehnike: zahtevam po solidarnem in harmoničnem delovanju ob danih (kapitalističnih) ciljnih se morajo vsi pokoravati. Ni tedaj naključje, če so revolucionarna vrenja za Webra samo iracionalna ravnanja, ki jih je treba onemogočiti in preprečevati. Torej je ohranjanje kapitalističnega »racionalnega« reda glavni cilj tudi racionalne znanosti, ki jo Weber sicer označuje kot nevtralno. Odkrito se pri Weberu pokaže vsebina racionalnosti, če spoznamo tudi njegov konkreten odnos do revolucionarnih tokov v Nemčiji 1918 in 1919. leta. V govoru avstroogrskim oficirjem 1918 leta na Dunaju¹⁰ je poudarjal, da je treba morebitne poskuse socialistične revolucije v Nemčiji zadušiti s silo. Racionalnost mora po Weberu prevladovati na vseh področjih, tudi na

⁸ Ibidem, str. 200.

⁹ Ibidem, str. 547.

¹⁰ M. Weber: *Gesammelte Aufsätze zur Sociologie und Sozialpolitik*, Tübingen, J. C. B. Mohr (P. Sebeck), 1924 (razprava *Der Sozialismus*).

področju »političnega, družbenega, pedagoškega in propagandističnega ravnanja z ljudmi in gospodovanja nad ljudmi«. ¹¹

Takšna popolna racionalnost je tudi nujna podlaga znanosti: obravnava samih ciljev te racionalnosti pa je že meja znanosti. Samo znanost razume Weber izrazito tehnokratično, saj nedvoumno poudarja: »Razumljivo je, da daje predvsem znanja o tehniki sistematičnega obvladovanja življenja, tako zunanjih predmetov kot ravnanja ljudi.« ¹² Sestavine družbenega življenja, ki so neločljivo povezane s kapitalističnim produkcijskim načinom — racionalizacija, tehnicizacija, izpopolnjevanje eksaktnosti itd. — so za Webra le atributi neizogibne usode časa, v katerem je nepremostljiva razlika med vrednotami znanosti in humanističnimi vrednotami.

Idealna stopnja v razvoju kapitalizma je po Weberu birokratična racionalna organizacija, ki jo razume kot večin in splošen pojav; ta je nujno povezan z moderno razčlenjeno družbo, ne glede na to, ali je družba na socialistični ali kapitalistični podlagi. Weber je prepričan, da ni smiselno nikakršno korenitejše spreminjanje družbenih odnosov, kajti v prihodnje je možna le diktatura birokracije, ne pa diktatura oziroma prevlada proletariata.

Webrovo poudarjanje neizogibnosti birokratizacije je povezano z njegovim prepričanjem, da je kapitalizem edina vitalna oblika ureditve v sodobnosti in da praktično zanj ni nobenega nadomestila. Prav zato je nesmiselna vsaka revolucija; največ kar revolucija lahko stori, je višja razvojna stopnja« obstoječe, torej meščanske družbe.

Webrova racionalna znanost se ne dotika vprašanja globljih notranjih protislovij kapitalizma, ne zanima je razredna prisila v racionalni organizaciji, izkoriščanje, itd. Njegova razlaga birokratične racionalne organizacije je izraz konkretne kapitalistične organizacije, ki se je razvijala, hkrati pa je obramba te oblike organizacije. Medtem, ko vidi Weber v birokraciji večin pojav, vidi Marx v njej zgodovinsko določen in preseljiv pojav; medtem ko Marx odkriva za vnanjostjo kali razkroja kapitalističnega sistema, je Webrov cilj uspešno delovanje sistema.

Problem torej ni v tem, da v Webrovem času »stvari niso bile tako jasne«, kot ugotavlja Šmidovnik. ¹³ Gre za upoštevanje ali neupoštevanje temeljnega izhodišča in postopka pri obravnavi problema organizacije družbe in temeljnih produkcijskih odnosov, ki so bili v Webrovem času (torej precej po objavi Marxovega Kapitala) že dovolj jasno izoblikovani.

¹¹ M. Weber: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, str. 513.

¹² *Ibidem*, str. 591

¹³ *Teorija in praksa* števil. 4/1978, str. 454.

VLADO SRUK

Frommov socialistični nazor*

Erich Fromm si od konca dvajsetih in začetka tridesetih let prizadeva izkoristiti metode in dognanja dinamične globinske psihologije, psihoanalize, za tako interpretacijo človeka, družbe in zgodovine oziroma kulture, ki je v skladu s historičnim materializmom. Vseskozi je pri njem prisotna podmena, da analitična socialna psihologija freudizma lahko marksistični obči teoriji družbenih ved odločilno pomaga pri spoznavanju *človekove narave*, človekove družbeno mentalne sestave, katero pojmuje razvojno in dinamično. Revizije temeljnih načel in metodičnih prvin freudovske analitične psihologije je opravil predvsem tako, da je biologizem presegel v smeri socialno psihološke in kulturološke interpretacije. V zvezi s tem je nedvomno pomembno to, da je v vseh obdobjih svojega ustvarjanja imel izrazit posluš za izkustvena preučevanja ter dognanja o človeku in družbi; njegova nazorska snovanja so vedno izpeljana in izražena tako, da ne prihajajo v navzkrižja z znanstvenimi dognanji.

V središču raziskovalčeve pozornosti so družbeno psihični pojavi in procesi, ki jih opredeljuje kot mehanizma dejavnega in trpnega prilagajanja človekove nagonске, instinktivne dinamične strukture ekonomskim pogojem ter okoliščinam. Izvorno je instinktivna oprema sicer tisto, kar je naravno dano človeku, toda v družbenem življenju se spreminjajo — kultivirajo — tudi ta naravna obeležja človečnosti. Prav družbeno ekonomski pogoji, celotna sfera proizvodnje in drugih gospodarskih dejavnosti, je po Frommu pomemben dejavnik modificiranja človeka, njegove narave. Fromm, ki sicer zavrača sleherni economicizem, se povsem zaveda pomena gospodarskih pogojev ter dejavnikov, tako za človeka posameznika, kot za družbene skupine in družbo nasploh.

Izjemno pomembna vloga gre v Frommovih pojmovanjih družini. Ta je namreč tista oblika družbenosti, preko katere ekonomske razmere in vplivi delujejo na celotno človekovo osebnost, na vse vidike njegove eksistence. Družbeni karakter posameznika se izoblikuje zlasti v tej instituciji.

* Odlomek iz obsežnejše študije »Frommov odnos do Marxa in marksizma ter njegov socialistični nazor«. Naslov je redakcijski — op. ur.

Z zornega kota analitične socialne psihologije ter karakterologije je dopolnil ter konkretiziral tematiko, ki so jo etnološko in makrosociološko koncipirali Bachofen, Morgan in Engels. Naglas je seveda na vidikih, ki so v največji meri socialno psihološko relevantni: izoblikovanje ustreznega načina interpretacije družbeno psihičnih pojavov, procesov, drž na temelju interakcije ekonomskih dejavnikov in libidinoznih teženj. Tu se porodi interes za problematiko avtoritarnosti v širokem področju med socialno psihologijo in karakterologijo na eni ter sociologijo in politiko na drugi strani.

Tako se ob koncu dvajsetih let močno izrazijo prizadevanja povezovanja Marxa in Freuda. Približno v istem času, le da s specifičnih lastnih izhodišč, si za sintezo marksizma s psihoanalizo prizadevata tudi W. Reich in S. Bernfeld. Že s svojimi zgodnjimi raziskavami in teoretičnimi razglabljanji je poskušal čimbolj prepričljivo dokazati, da gre dinamični globinski psihologiji določeno pomembno mesto znotraj historičnega materializma oziroma v okvirih splošne marksistične teorije družbenih ved. Njen predmet so človekovi nagoni oziroma človeški dejavnik kot nagonška struktura — njeni dejavni in trpni vidiki v družbenem dogajanju, v odnosih med ljudmi.

Analitična socialna psihologija osvetljuje določene razsežnosti interakcije, prežemanja med ekonomsko bazo in tvorjenjem ideologije. Tako analitična socialna psihologija po Frommu odpira na svoj način domeno ideologije, vse bolj omogoča doumevanje procesov in pojavov v družbeni ideološki nadstavbi, ki potekajo na osnovi materialnih naravnih in še zlasti družbenih procesov. Še posebej to velja za odtujeno, sprevrnjeno, izkrivljeno zavest.

Nobenega dvoma ne more biti, da je Fromm s tem opozarjal na nove možnosti za historično materialistično interpretacijo. V bistvu gre za svojevrstno dopolnjevanje splošne sociološke teorije in metodologije z interdisciplinarno komponento socialne psihologije.

Ena izmed praktično teoretičnih konstant Frommovega ustvarjanja, prisotna v vseh obdobjih njegove dejavnosti, je svojevrstna marksistična pozicija oziroma usmerjenost. Ta je v mnogočem problematična; mislec in raziskovalec se giblje v regijah pionirskih prizadevanj.

Frommovo zanimanje za Marxa in marksizem ni bilo vedno enako intenzivno, enako artikulirano, enako eksponirano. So obdobja ter dela, v katerih se ukvarja zlasti z zanj značilno aplikacijo marksizma, še zlasti s splošno sociološko in s filozofsko antropološko problematiko; so pa tudi faze, ko — vsaj če sodimo po publicistični dejavnosti — ta interes »miruje«. Ni nujno, da se neko trajno zanimanje nenehno kaže tudi navzven; obdobja latence niso le razumljiva ali mogoča, temveč najverjetneje neogibna, nujna. Najbolj izraziti plimi Frommovega ukvarjanja z marksizmom sta bili tista v prvi polovici tridesetih let in tista v petdesetih in na začetku šestdesetih let. Kot izrazito obdobje *mirovanja* tega interesa pa bi lahko označili sredino in drugo polovico štiridesetih let.

Toda vse to je povsem vnanje ocenjevanje — brez pogleda v dejansko mislečevo snovanje. Frommovo zanimanje za Marxa in marksizem je trajno — kot sam poudarja —, od zgodnje mladosti dalje.

Težišče njegovega ukvarjanja z marksizmom je vidik obče sociološke problematike, katero poskuša ustrezno povezati s psihoanalizo, ter vidik filozofske antropologije, ki ga situira v središču svoje nazorske humanistične pozicije. Fromm prezentira marksizem mnogo bolj kot moderni in sodobni izraz pradavnih civilizacijskih humanističnih izročil, kakor pa kot novo praktično teoretično kvaliteto ter stopnjo v družbeno zgodovinskem razvoju. Zastopa stališče kontinuitete razvoja glavnih sestavin humanističnega izročila — od prerokov, Ehnatona, Zoroastra, grških mislecev in drugih ustvarjalcev duhovne kulture dalje.

Frommu gre v okvirih frankfurtske šole dovolj izjemno mesto. V tem krogu — s katerim je tesno neposredno sodeloval predvsem v tridesetih letih — je bil edini uveljavljeni psihoanalitik ter socialni psiholog, ki je bil izkustveno terapevtsko in raziskovalno usmerjen. Njegova nesoglasja z Marcusejem, ki so se tako ostro izrazila tudi v Krizi psihoanalize, najjasneje govore o tej razliki — med notranjo izkustveno zasnovano kritiko psihoanalize in vnanjo, spekulativno filozofsko kritiko. Skratka, težko bi govorili o najtesnejši strokovno znanstveni povezanosti Fromma z drugimi pripadniki te šole tudi po omenjenem obdobju; seveda pa je mislec na najrazličnejše načine ostal prisoten v ustvarjalnosti frankfurtske šole. Gotovo je bistveno vplival na metodo poznejše Adornove razprave o avtoritarni osebnosti; s svojim prispevkom o avtoriteti in družini je v Horkheimerjevem pariškem zborniku še okrepil vpliv na pripadnike kroga, ki si ga je zagotovil z metodičnimi ter konceptualnimi snovanji v Dogmi o Kristu ter o teoretičnih razpravah, napisanih v letih od 1932 do 1934; s pripadniki frankfurtske šole so ga tudi pozneje povezovala takšna splošna nazorska in miselnostna obeležja, kot je sam živ interes za avtentični marksizem, kriticizem oziroma antidogmatizem, dialoški, zainteresirani in strpni odnos do vseh progresivnih znanstvenih, filozofskih in drugih tokov.

Kar zadeva pripadnost misleca neofreudovski usmeritvi K. Horney in H. S. Sullivana, je ta v precejšnji meri vprašljiva. Gotovo namreč ni moglo iti in tudi ni šlo za izrazito, tesnejšo idejno nazorsko povezanost. P. Vranicki v Zgodovini marksizma upravičeno opozarja na bistveno razliko — Fromm je zastopal številna principialna stališča Marxove koncepcije historičnega materializma in humanističnega socializma; to ga od psihoanalitičnih revizionistov kulturalistov bistveno ločuje (Zgodovina marksizma, II., str. 254—255).

Če je Fromma k frankfurtskemu krogu privlačil zlasti interes za tisto, kar je menil, da je avtentični marksizem, pa ga je na neofreudovski revizionizmu kulturalistov vezala zlasti kritika avtentičnega freudizma, odstopanje od njega. Od stare psihoanalitične freudovske levice ga loči pred-

vsem relativni konzervativizem v koncipiranju seksualne problematike; predvsem zato ga ni mogoče uvrstiti ob Marcuseja, Reicha in Roheima.

Zaradi nekaterih momentov idealizma, še zlasti v filozofsko zgodovinskih interpretacijah in v splošno civilizacijskih razglabljanjih, Frommove ontološke pozicije ne moremo opredeljevati kot dosledno materialistične; vendar nekatere nedoslednosti — pretirani poudarki na *miselnem*, psihičnem — ne morejo prevagati, kar zadeva odločilno, celotno naravnost. V interpretiranju Marxa Fromm močno naglaša *naturalizem-humanizem* in odločno kritizira različne variante nemarksističnega materializma. V tem nasprotovanju se celo izraža tendenca, da bi Marxovo ontološko pozicijo prikazal kot preseženje idealizma in materializma nasploh.

V vseh Frommovih delih se srečujemo z najrazličnejšimi manifestacijami in aplikacijami dialektike. Ko razglablja o njenih civilizacijskih koreninah, opozarja zlasti na različne variante paradoksalnega mišljenja v filozofskih nazorih preteklosti; v teh vidi pojavne oblike dialektike par excellence. V zvezi s tem se kaže težnja oženja dialektike na subjektivno mišljenjsko dialektiko.

Pri Frommu seveda srečujemo tudi navidezno idealistične filozofske in (še zlasti) psihološke kategorije. Nekatere interprete moti v opusu prisotna specifična interdisciplinarnost, v kateri igra pomembno vlogo dinamična analitična psihologija; njena kategorialna in terminološka aparaturna kar hitro lahko ustvari vtis idealizma ter apriorizma pri interpretih, ki niso vajeni psihologije in psihološkega preučevanja.

Isto je mogoče ugotoviti tudi o mnogih npravstvenih snovanjih in sploh o etični razsežnosti, ki je vtkana v interdisciplinarni kontekst mislečevega opusa. Neredko nastane vtis, da gre za povsem idealistična in abstraktno moralistična razglabljanja.

Seveda abstraktni moralizem pri Frommu je prisoten. Ugotavljamo ga zlasti tam, kjer mislec zaradi premajhnega upoštevanja procesov v materialni bazi ter v razredni strukturi in dinamiki družbe izgubi kvaliteto konkretnosti ter objektivnosti svojih nazorskih pozicij. To se pojavlja neredko tudi kot negativno obeležje v znanstveni — socialno psihološki ali psihosociološki — interpretaciji.

Celotni Marxov opus interpretira s stališča glavne vsebine in središčnih poudarkov Pariških rokopisov, seveda ne brez enostranosti. V jedru njegove razlage in umevanja marksizma je *človek* — tako individuum, kakor tudi kot vrsta, problematika odtujevanja in razodtujevanja, ideologije kot sprevrnjene, odtujene, izkrivljene zavesti ipd. Odločno vztraja na kontinuiteti miselnega razvoja Karla Marxa in odklanja kakršnokoli ločnico med *mladim* in *zrelim* Marxom. To metafizično ločevanje opredeljuje tudi kot eno izmed komponent stalinistične revizije in degradacije marksizma. Frommovi razlagi celotnega Marxovega opusa v duhu Pariških rokopisov ni mogoče očitati zmotnosti, pač pa le svojevrstno enostranost. V zgodnjih delih Marxa Fromm dovolj enostransko poudarja in

uporablja predvsem problematiko alienacije in individua, ne pogloblja pa se v vprašanja kritike politične ekonomije in kritike politične države.

Nobenega dvoma ne more biti, da obstaja tesna zveza med Frommovim odnosom do Marxa in marksizma nasploh ter njegovim pojmovanjem socializma. Pravzaprav bi bilo mogoče problem poenostaviti do te mere, da bi preprosto zagovarjali tezo, da je socialistična koncepcija le eden izmed pomembnih aspektov njegove aplikacije družbenih in nrvstvenih praktično teoretičnih nazorov.

Vsekakor gre tudi za izražanje odnosa do vsega tistega, kar običajno imenujemo znanstveni socializem, tj. do Marxovih in Engelsovih pojmovanj revolucionarnega razrednega boja ter prihodnje razodtujene, osvojenosti, brezrazredne družbe. Gotovo je Frommova koncepcija socializma relativno samostojna nazorska solucija. Če zremo to problematiko z vnanjega vidika obravnavanja v opusu, bi lahko ugotovili, da se je pojmovanje socializma eksplicite pojavilo šele v *Zdravi družbi*; pisec se je torej kakih petindvajset let ukvarjal z marksizmom, preden je spregovoril o socializmu.

Za mislečevo koncepcijo humanističnega socializma je močno relevantna tudi njegova obsežna, raznotera in prodorna kritika kapitalizma. V največji meri jo je koncipiral kot interpretacijo in ocenjevanje človekovega položaja ter družbenega karakterja v posameznih fazah kapitalističnega razvoja. Tako je socialno psihološki aspekt in interes dominanten, sociološki pa mu je podrejen. V obravnavanju, čeprav koncipiranem predvsem socialno psihološko in karakterološko, je prisotna tudi komponenta zgodovinskosti. V tej tematski domeni Frommu gotovo ni mogoče očitati ahistoričnosti. Prav nič nenavadno ni, da je njegovo pojmovanje socializma v drobršni meri pogojeno s kritično interpretacijo kapitalizma. Osnovna logika Frommove misli je kaj preprosta: spodbujati je treba takšne družbene spremembe, ki bi pozitivno vplivale na razvoj družbeno značajске strukture ljudi in na oblikovanje humanih odnosov med njimi. Vse bolj je potrebno omejevati tokove alienacije in krepiti procese razodtujenosti tako osebnosti kot skupin in družbe. Seveda socializma ne pojmuje kot kapitalizma brez napak, temveč kot kakovostno novo družbo in novi humanizem v odnosih.

Ni mogoče prezreti dejstva, da Fromm odprto govori o humanističnem socializmu šele takrat, ko se zlasti v Aziji in v Evropi prično uveljavljati alternative sovjetski teoriji in praksi družbenega sistema in razvoja.

Tudi če v določeni meri dvomimo o tem, da je Frommovo pojmovanje socializma v temelju ter v bistvenih sestavinah enako Marxovemu, pa vendarle ne moremo zanikati, da je marksizem najmočnejše in trajno vplival na mislečev družbeni in svetovni nazor. Neposredno primerjanje relevantnih stališč in spoznanj o tej kompleksni temi je seveda vprašljivo, ker je jasno, da Frommovo pojmovanje raste iz drugačne družbeno zgodovinske situacije, iz povsem drugačnih ekonomskih, družbeno političnih, kulturnih in drugih razmer kot pojmovanja Marxa, Engelsa pa tudi

Lenina. Neposredno primerjanje je težavno tudi zaradi razlik v osnovni epistemološki strukturi mislečevega znanstvenega snovanja; tudi v zvezi s tem velja opozoriti na specifični antropocentrizem ter na dominacijo socialne psihologije v njegovih družboslovnih prizadevanjih.

Frommove interpretacije Marxovega pojmovanja socializma ni mogoče obravnavati drugače kakor enega izmed aspektov njegovega celostnega odnosa do marksizma. V tem širokem okviru ima ta tematika posebno mesto. Čeprav so pomembni številni teoretični elementi, ki jo konstituirajo, pa so še toliko bolj odločilni momenti izkustva, aplikacije, prakse. Če je teoretične podmene, načela in razlage nekega misleca relativno lahko soočiti s teorijami drugih, pa je domena empirije in aplikacije mnogo težje dostopna. Vsiljujejo se primerjave s številnimi že uveljavljenimi modeli, platformami, težnjami. Tako je npr. Frommov predlog manifesta in programa SP SDF mnogo bolj vprašljiv kot izključno ali pretežno teoretično konceptualna besedila, ki obravnavajo to tematiko. Glavna težava je že v vprašanju, kako najti oziroma izoblikovati osnovni kriterij ocenjevanja socialistične koncepcije, ki naj bi ustrezala razvitim kapitalističnim deželam; v nobeni izmed visoko razvitih buržoaznih družb ni prišlo do socialistične revolucije ali do evolutivnega uveljavljanja socialističnih družbenih odnosov.

Ne preostane nič drugega, kot tehtati posamezne predloge, načela, dokaze.

S stališč, ki niso daleč od meščanskega liberalizma, kritizira in zavrača tista socialistična pojmovanja, ki liberalističnih imperativov in poant ne vključujejo. Tako se v koncipiranju humanističnega socializma nagiba k liberalističnim nazorom. Temeljni vzrok tega je gotovo predvsem mislečevo izhodiščno neupoštevanje razredne pogojenosti demokracije.

Določene realne, konkretne razsežnosti in probleme demokracije adekvatno poudari; tako je v največji meri mogoče pritrditi njegovim idejam o birokratizmu in tehnokratizmu, o vprašanjih avtoritarnosti in destruktivnosti v sodobnih družbah itn. Pogosto presega lastno liberalistično omejenost, kadar konkretno obravnava ta ali oni družbeni problem.

Frommu je mogoče očitati, da podcenjuje revolucionarno družbeno zgodovinsko poslanstvo delavskega razreda in da relativizira problematiko osnovnega družbenega nosilca socialističnih teženj in pobud. Povsem tuja so mu Leninova pojmovanja vloge delavskega razreda v sodobni kapitalistični družbi oziroma v družbi prehodnega obdobja iz meščanske družbe v socializem. Isto je mogoče ugotoviti tudi o problematiki revolucionarne avantgarde proletariata. To je bržkone eno najbolj izrazitih obeležij njegovega utopizma. Komunistično partijo obravnava mislec skoraj brez ostanka kot avtoritarno, nedemokratsko organizacijo; na začetku šestdesetih let izvzame le jugoslovanske komuniste — zaradi dosledne konfrontacije s stalinizmom ter zlasti zaradi usmeritve v izgradnjo samoupravne družbe.

Ta pojmovanja imajo seveda celo vrsto konsekvenc. Brez kvalitete pojmovanja socialistične demokracije, ki vključuje diktaturo proletariata, Fromm ne more domisliti družbenega samoupravljanja, tj. takšnega modela družbe, v kateri je dejansko omogočena družbeno ekonomska in politična dezalienacija, osvoboditev delavca in dela. Dokoplje se lahko kvečjemu do bolj ali manj zožene in površinske zvrsti soupravljanja oziroma participacije.

Tako se tudi ne povzpne do koncepcije proletarskega internacionalizma v mednarodnih odnosih, pač pa obtiči v dovolj abstraktnem pojmovanju, ki je bližje poziciji meščanskega kozmopolitizma in nevtralizma. Njegova znana razlaga v delu *May Man Prevail?* leta 1960 je kazala, da bo v celoti doumel povezanost boja za socializem z bojem za mir, vendar pozneje ni več tako direktno in progresivno spregovoril o mednarodno političnih ter ekonomskih odnosih.

Glavni defekt Frommmove socialistične koncepcije je seveda njegovo pojmovanje, da za uresničitev socialističnih družbenih odnosov ni potrebno odpraviti kapitalistične privatne lastnine proizvajalnih sredstev. Meni, da zadošča učinkovita kontrola neposrednih proizvajalcev in drugih zainteresiranih dejavnikov. Seveda nadzor nikakor ni zadovoljiva oblika oziroma način podružbljenja.

Za Frommov odnos do Marxa in marksizma ter za njegovo pojmovanje socializma je močno pomembna tista problematika, ki zadeva revolucionarnost kot značajsko obeležje človekove osebnosti. Kot socialnega psihologa ga zanima problematika subjektivitete revolucije, hkrati pa odpira ta vidik velike možnosti npravstvenega osmišljanja, moralnega opredeljevanja. Ta znanstveno ideološka kombinacija ima globoke korenine v celotnem Frommovem snovanju.

Vloga in pomen teorije in politične ustvarjalnosti

I

1. V tradicionalni politični, še posebej pa v ekonomski misli pomeni »zavestno usmerjanje«, s katerim navadno označujemo planiranje ali celo plane, nekaj drugega kot upravljanje, ki največkrat pomeni odločanje na ravni politične oblasti ter v gospodarskih in drugih organizacijah. Toda v sodobni razviti in tudi dokaj decentralizirani družbi je upravljanje obči pojem, ki zajema tako usmerjanje kot odločanje na vseh ravneh družbene in politične organizacije.

V vse te procese morajo biti nujno zajeti elementi racionalnosti, osveščenosti, znanja in sposobnosti za ocenjevanje stvarnosti in možnosti. To velja še posebej za samoupravno strukturo socialistične družbe, v kateri je že samo zavestno usmerjanje v ožjem pomenu, se pravi programiranje in planiranje, ena izmed temeljnih funkcij upravljanja. V družbeno-ekonomsko prakso sodobne socialistične Jugoslavije smo vgradili in uresničili načelo »samoupravnega planiranja«, ki je inverzija tradicionalnega koncepta državnega centralističnega planiranja, ki se že sam po sebi — teoretično in organsko — razhaja z odločanjem v temeljnih celicah gospodarstva in z odločanjem o drugih družbeno pomembnih vprašanjih.

2. Če izhajamo iz teh idejnih in stvarnih določnic, se mora potemtakem teorija upravljanja in samoupravljanja nagleje otresati zgolj organizacijsko-tehničnih in empiričnih predstav in pojmovanj, ki v njej še vedno prevladujejo. To seveda zahteva izoblikovanje nove teorije upravljanja in samoupravljanja; ta je še toliko bolj pomembna za družbo, ki se razvija na temeljih socializma in se navdihuje z marksističnimi pogledi na svet. Razprava o konstituiranju take teorije pa predpostavlja proučevanje pomena in vloge teorije za proces upravljanja, hkrati pa tudi razčiščevanje problema kvalitete in relativnosti teorije, pojmovane kot vsota končnih spoznanj in nedotakljivih resnic. Brez »teorije o teoriji« ni možno na znanstveni in racionalni podlagi zasnovati in uveljaviti modernega in učinkovitega sistema upravljanja, ki ga zahteva sodobna in še posebej sedanja socialistična družba. Čeprav razprava o tem vprašanju

danes poteka predvsem na teoretičnem področju, ima vendar tudi materialno podlago v družbenoekonomski in politični praksi sodobnega socializma in še posebej v socialistični samoupravni Jugoslaviji.

Po drugi strani vključujejo koncepti in analize v tej razpravi, četudi so pretežno epistemološke narave, tudi interesni determinizem, ker se nanašajo na socialistično družbo (s tem pa ne trdimo, da je družba homogena, pač pa izhajamo iz predpostavke o obstoju »ideje o skupnih interesih«).

II

Teorija ne prinaša konkretnih rešitev za konkretne probleme. Teorija ni »sveženj ključev«, ki »odklepajo vsa vrata«. Je nekaj drugega, kar pa je tudi nepogrešljivo. S pogojem, kot je dejal Marx, da ne vnašamo v vse »preveč dialektike« ali teorije, je ta za znanost in za družbo nenadomestljiva. Teorija ljudi združuje in ločuje, je hkrati komunikacija in ločnica. In kolikor bolj je neka teorija univerzalna in resnična, toliko bolj je lahko zveza in sporazum, toliko močnejše ljudi zbližuje in združuje. Tako poslanstvo ima danes marksizem. To je zbirka »vodil« za akcijo vseh tistih (revolucionarjev), ki se danes v svetu borijo za boljše in pravičnejšo družbo; je fond vodilnih idej za sodobno znanost, ki skuša spoznavati svet zato, da bi ga spreminjala. Tako vlogo pa ima lahko le teorija, ki je enotnost misli in akcije, ki je odprta tudi za spreminjanje, ki se »neprestano sama kritizira«. Zato lahko kuje nove pojme, poraja zamisli ter vnaša zavest v prakso (brez katere bi bila ta, kot je dejal Lenin, »slepa«).

Toda teorija se ne more vedno in povsod ponašati s tem, da je ustvarjalna misel, da je zmožna razsojati in osmišljati, zlasti pa se ne more vedno primerjati z globokim in kritičnim umom.

Na miselnem področju sta teorija in spoznavanje neločljiva. Teorija je usmerjevalka misli in načelo za razumevanje in pojasnjevanje konkretnega. Misel napaja in jo spodbuja, širi in pogloblja spoznanje. Je razkritje splošnega in zavest o splošnem, vendar pa ne pojasnjuje vsakega posamičnega dogajanja in tudi ne odkriva v vsakem posebnem in posamičnem »splošnega«. Če so dejstva omrtvičena, med seboj ločena in nepovezana v celoto, ostanejo pač negibna in mrtva; tega ne moreta dojeti ne filozofski ne sociološki pozitivizem in empirizem, kar je tudi njuna največja pomanjkljivost. Posamična dogajanja, ki so izolirana in neponovljiva, ostanejo zgolj to, kar se je zgodilo — in ni nujno, da imajo kak splošnejši pomen. Empirizem hoče veljati za teorijo, ki je konkretna in se je popolnoma otesla abstraktnosti. Na teoretičnem področju se utemeljuje s prodorom pozitivizma in sociologizma, se pravi, na postvarenju pojmov in na kultu koristnosti (pragmatizem). Kot ideologija pa se empirizem idejno napaja iz »usedlin preteklega« in »doživetega« kot neke stvarnosti, ali pa iz abstrakcij, ki odsevajo izolirana dejstva; prvo obliko imenuje Kardelj »konservativna empiristična mentaliteta in praksa« (Po-

litika, 17. 2. 1977, str. 7), drugo pa označuje Wright Mills za »abstraktni empirizem« (*Sociološka imaginacija*).

Oboje, odgovorna teoretična kultura in ustvarjalna misel sta prav toliko nujni pri teoretikih kot pri politikih in upravljalcih. Njihova odgovornost sicer ni v vsem enaka — vendar sta to v sodobni politični in aktivni družbi tisti temeljni obliki, po katerih se ta družba razlikuje od pasivne, utesnjene in neučinkovite družbe, ki danes vse bolj prevladuje v sodobnem kapitalističnem in še posebej v nerazvitem svetu.

2. Naše znanje je naravnano tudi k odkrivanju pomena in smisla tistega, kar je posamično in kar je dogodek. Toda odgovora na to ne bomo našli v teoriji, marveč lahko pridemo do tega s preskušanjem in ugotavljanjem, z igro inteligence in znanja, razuma in iznajdljivosti. Teorija potemtakem ne more nadomestiti ne razuma in inteligence, ne zmožnosti za predvidevanja niti zavesti o nerednem in nastajajočem. To vse velja tudi za marksistično teorijo, še toliko bolj, ker je to najbolj subtilna in najbolj razčlenjena teorija, ki ni ravnodušna do posredništva razredov in ljudi, zlasti ne do mislecev in teoretikov.

Nekdo bo lahko do popolnosti spoznal teorijo, vedel, kaj je marksizem, pa bo kljub temu ostal pred nekaterimi problemi neprizadet in hladen, slep ali zmeden — in kar je še hujše, konvencionalen in »duhovno len«. Misлити površno, uporabljati miselne šablone in stereotipe (in kar je še slabše: citate in fraze), je samo po sebi antiteoretično tudi tedaj, ko uporablja preskušeno teorijo kot svoj ščit; teoretični alibi se kaže pogosto kot manipulacija s teorijo.

Po drugi strani je popolnoma neutemeljeno kakršnokoli absolutiziranje teorije (ki ima lahko nevarne posledice), oziroma prepričanje, da je teorija pravi rudnik znanja in resnic. To pripelje do tega, da zgublja teorija stik s stvarnostjo in z množicami, da postaja teoretični opij; pripelje do lažnega intelektualnega egalitarizma in s tem do prakse mediokracije. Absolutiziranje razuma in inteligence vodi v voluntarizem in fatalizem, h »kultu osebnosti«, k ideološki in formalni »pomembnosti« uradnih posameznikov. V takih razmerah zgubljata teoretik in mislec sleherno odgovornost. Odgovornost pa je vez med teorijo in mislijo, ki se med seboj prepletata in vzajemno prehajata v ustvarjalno dejanje.

3. Nove rešitve terjajo posebne sposobnosti, zlasti pa sposobnost, da ne odkrivamo le obstoječega, marveč tudi možnega. V tem se razlikujejo veliki misleci od velikih teoretikov: prvi odkrivajo rešitve za nove konkretne situacije, drugi pa odkrivajo splošno v že spoznanem nizu konkretnega in doživetega. Misel vzpostavlja most med že obstoječim in možnim, odkriva njuno povezanost in celostnost spoznanja. To manj uspeva že izolirani in teoretično zasnovani ideji. Teoretik brez te zavesti o celoti in brez sposobnosti, da povezuje sedanje s prihodnjim, ne more biti hkrati tudi mislec — ali drugače povedano, ne more biti ustvarjalec.

Pri teoretikih moramo razlikovati aktivno od pasivnega: *teoretike-ustvarjalce* in *teoretike-repetitorje*. Po tem se razlikuje Marx (in v nekem smislu Engels in Lenin) od večine marksistov-teoretikov. Tako sta se tudi Platon in Aristotel razlikovala od vseh tedanjih in kasnejših »platonovcev« in »aristotelovcev«.

Glede na to so pravi teoretiki hkrati ustvarjalci in tudi misleci.

Politični voditelji in veliki državniki so znani po tem, da so bili misleci in teoretiki.

4. Na večer pred prvo svetovno vojno se je večina socialističnih teoretikov (Kautsky in drugi) opredelila v korist obrambe »lastnega« naroda in za ohranitev miru, manjšina pa je zagovarjala vojno. Ti obe stališči sta se sklicevali na socializem kot teorijo in strategijo. Od vseh vidnih socialdemokratskih teoretikov tistega časa je izstopal en sam, katerega stališče se je razlikovalo tako od večinskega kot od manjšinskega mnenja. To je bil Lenin, ki je našel in zagovarjal drugačno rešitev: vojna, dá, toda drugačna vojna! Spremeniti vojno med državami v državljansko vojno, ki bo uvod v revolucijo. Enako vlogo odkrivanja in ustvarjalnosti ima tudi misel Tita o preobrazbi vojne proti okupatorju, torej narodno-osvobodilne vojne v socialno revolucijo. Ni daleč od takega odkritja tudi Mao Ce Tungova zamisel, da v specifičnih kitajskih razmerah izrabijo razredni boj (ob množični udeležbi kmetov) za izbojevanje socialistične revolucije.

Ni teorije, zlasti ne ustvarjalne misli, če se ta podreja praksi, v kateri ne prihaja do diferenciacije idej in možnih rešitev; če ustvarjalnost ne premaga analogije in če spoznavanje ni oprto na intuicijo, na kultiviran razum in občo pamet ljudstva.

5. Marx na nekem mestu pravi: »Teža mrtvih idej še vedno in tudi danes kroji zavest živih ljudi.« Isto misel izraža tudi s parafrazo znanega francoskega reka, »da se mrtvi oklepajo nog živih«.¹

Ta vpliv je mnogo močnejši in mnogo bolj trdovraten, kot bi si lahko mislili. Opaziti ga je mogoče v vsej zgodovini in tudi v sedanosti, izraža se kot breme celotne preteklosti in ne kot »plast ostankov«. »Mrtve misli« se ne oprijemajo le življenja in vedenja slehernika, marveč tudi njihove miselnosti in prakse.

Kdor zavestno ali nezavedno sprejema ali pristaja na »mrtve ideje«, ideologijo in vrednote že preseženih ali *quasi* razredov, v katerih te mrtve ideje še živijo, je postavljen v dvojen in celo protisloven položaj; to velja tudi za tiste, ki so sicer angažirani za interese novih in progresivnih razredov. Prek mrtvih idej ohranjajo sodobniki kontinuiteto s starim in odmrlim; zato lahko posamezniki tudi »nezavedno« izdajajo interese lastnega razreda ali pa postajajo nesposobni za odkrivanje in razreševanje novih problemov; drugi kažejo zmedenost in se neprestano zatekajo v dotedanje razmere, v preteklost. Mrtve ideje odtegujejo teo-

¹ »Le mort saisit le vivant.«

retike ne le od ustvarjalnega snovanja, marveč celo od smisla teorije; kajti mrtva teorija, ki se hrani z odmrli idejami, je v bistvu nesmisel ali pa že vnaprej premagana armada besed, besed, besed.

6. To nas opozarja, kako pomembna je kritičnost in samokritičnost za vsako teorijo in miselno ustvarjalnost sploh. Resnična misel je kritična in samokritična zato, ker je to njeno bistvo, pogoj, ki ji daje smisel, je torej tisto, po čemer se razlikuje od fraze ali mita. Tista teorija, ki si prizadeva, da bi se s kritiko »oskrbela« od zunaj, je teorija, ki je kritiki v bistvu odtujena, ki kritiko sicer išče, vendar ostane mnogokrat brez odmeva. Taka teorija ni zmožna, da bi se spopadala s pritiski in vplivi mrtvih idej. Samo tista misel, ki se vedno zaveda svoje nedokončanosti in nepopolnosti, je sposobna odvreči breme »mrtvih idej«. Znanost je lahko znanost le tedaj, če izpolni ta pogoj. Misel se osmišlja le tako, da je samokritična in sposobna za to, da vedno išče še popolnejšo in trajnejšo misel ali resnico. Srž ustvarjalne misli je samokritičnost; samokritičnost je samo-zavedanje (Gramsci) in predpostavlja intelektualni dvom (Marx) ter pravico do tega, da se sooča z njej nasprotnimi nazori in z lastno nepopolnostjo v mišljenju.

V primerjavi z vsemi velikim družbenimi in političnimi teorijami pri naša marksizem v Marxovih delih in kot teorija v celoti veliko spodbudo za prav tako naravnost misli, »misli, ki imajo krila« — kot je dejal že stari Platon. Če pa se neka teorija ne otresa bremen odmrlih misli, postane neučinkovita in dogmatska. To velja še posebej za teorijo, ki se ne zadovolji s tem, da svet le pojasnjuje in razlaga, marveč hoče v skladu s tem ustvarjati tudi pogoje, da se bo ta svet lahko razumno in neprestano preobražal, spreminjal. Marksizem je teorija in misel o družbeni presnovi in človeški emancipaciji. In če hoče taka tudi ostati, se mora tudi sama izpopolnjevati — in to ne le na temelju dediščine razrednega boja proletariata, marveč tudi na temelju dveh drugačnih procesov: v kritičnem spopadanju s preseženimi in okostenelimi idejami ter v reproduciranju novih, učinkovitih, modernih in še bolj racionalnih idej.

7. Marksistični teoretik se mora zavedati razlike med pasivno in opisno teorijo ter aktivno in osmišljajočo teorijo. Mnogi marksisti v preteklosti in tudi sedanjosti so bili in ostali — kot je opozoril že Marx — samo »marksisti«, ker niso bili sposobni ustvarjati novih idej ter se ločiti od »bremen mrtvih idej«. Ti v najboljšem primeru le v opisni obliki reproducirajo bolj ali manj stare in mrtve ideje.

Toda ne gre za to. Kdor hoče biti marksist, še zlasti marksistični teoretik, mora misliti marksistično in biti za to tudi sposoben. Marksistični teoretik je lahko tisti, ki je sposoben odkrivati obče, posebno in posamično, ki zna najti nove odgovore na nove probleme in nove rešitve za nove situacije. Dognati mora, ali vplivajo (in koliko vplivajo) mrtve ideje na njegov miselni proces. Zato mnogokrat ni lahko biti marksistični teoretik in še posebej mislec. Tisti posamezniki, ki so tega zmožni, bistveno prispevajo k razvoju marksizma in k temu, da se svet otresa bre-

men odmrlih institucij in mrtvih idej. In samo po tej poti se svet lahko spreminja in postaja boljši in samo tak lahko obstaja; le s temi pogoji lahko postane marksizem trdna in nespodbitna misel današnjega časa in gibalna sila zgodovinskega napredka k socializmu — in postopno tudi h komunizmu.

III

1. Vloga teorije, umske dejavnosti in politične ustvarjalnosti v procesu upravljanja se kaže predvsem v tem, koliko sta razvita kultura in kadrovska politika. Res je, da je domala v vsem svetu in seveda tudi v Jugoslaviji teoretična raven večine — in potemtakem tudi delavskega razreda in upravljalcev — relativno nerazvita ali celo nizka. Vzroki za to niso le v neprestanem naraščanju števila upravljalcev v sodobni družbi, marveč gre tudi za probleme, ki so povezani s kulturo nekaterih okolij. Za obstoječe sisteme informacij in komunikacij v javnem življenju je značilno, da so pod močnim vplivom tehnicizma in abstraktnosti, etatizma in enostranosti. Šolski sistem po svetu je povsod tradicionalističen: ne le, da se ne modernizira, se pravi, da se ne prilagaja potrebam in zahtevam ekonomskega, političnega in kulturnega razvoja dežel in sveta, marveč se ukvarja pretežno s transferom starih kulturnih modelov, ki jih učbeniki, knjige in predavatelji mehanično in v dolgočasni obliki posredujejo učeči se mladini. Kolikor tudi uvaja »splošno znanje«, je šolska teorija pogosto abstraktna in teži k absolutiziranju znanja; ne dela razlike med teorijo in teoretiziranjem. Misli mladega človeka ne spodbuja in ne razvija, ker pojmuje znanje kot »vseznanje«, uporabno za vsakršne razmere in pogoje. Kvaliteto in uspešnost pouka ocenjuje po sposobnosti za recepcijo in repeticijo (in tudi za pomnjenje), ne pa po sposobnosti za to, da znanje tudi kritično obravnava in ga presega, po tem, da z razvijanjem splošnega in spoznanega utrjuje tudi sposobnost za razvijanje misli.

2. Tako kot industrijsko delo je tudi znanje razdrobljeno, razkosano. Iz tega se poraja neka antiteoretična misel, okostenela in le navidezno učinkovita specializacija. V takih razmerah napolnjujejo šolsko ozračje — pa tudi javno in celo intelektualno življenje — ne le stare, marveč tudi nove »mrtve ideje«.

V zadnjem času je v Jugoslaviji kritičen pretres takega stanja prebudil novo spoznanje: zavest o nujnosti dviganja splošne kulture družbe, zlasti kulture delavskega razreda; to lahko dosežemo med drugim z objavljanjem najbolj pomembnih del iz marksistične literature in vrste razprav domačih avtorjev. Toda še vedno je odprt problem, kako modernizirati splošno znanje, zlasti pouk na univerzah in visokih šolah. Temeljni pogoj te modernizacije je pouk s področja teorije in primerjalnega ekonomskega in političnega sistema; to je hkrati tudi pogoj za preseganje

parcializacije pouka, ki je pogosto spremljevalka vsakokratne »reforme« teh ustanov.

Namen teoretičnega pouka in teoretičnega dela sploh je v tem, da vnašata zavest o splošnem, o zakonitostih in posebnostih; da navajata mlado inteligenco ne le k temu, da znajo pojave in pojme identificirati, marveč tudi k temu, da jih znajo diferencirati, da jih razumejo, razvijajo in tudi presegajo. Teoretični pouk je nujen zato, da se preseže »zgodovinarsko« in empirično anekdotarstvo, da se oblika in pomen posamičnega dogodka razkrivata tudi v zavesti o celoti, o prepleteni in protislovni enotnosti v stvarnem procesu in v teoretični praksi. Teorija zahteva tudi prebujanje in razvijanje inteligence, osebnostih in prirojnih sposobnosti posameznika. Toda pri tem mora biti toliko kritična, da razločuje med idejo in mislijo, znanjem in umom, učenostjo in intuicijo.

3. Takemu pojmovanju in taki praksi teoretičnega izobraževanja in ustvarjalnosti se mora prilagajati tudi t. i. kadrovska politika. To ne velja samo za izobraževanje in vzgojo upravljalcev, marveč tudi za njihovo angažiranje na različnih mestih v procesu upravljanja (kadrovska politika). Splošno teoretično znanje je možno v vsaki organizaciji dela in odločanja, seveda kolikor se teorija otresa elitizma in abstraktnosti ter prehaja v aktiven odnos do kolektivnega razuma. Taka teorija je razdeljena med vse člane delovnega kolektiva — tako nekako kot Descartov »razum med ljudmi«.

V praksi izbiranja in lociranja kadrov, ki je v Jugoslaviji dokaj pestra — saj ne zajema le članov delavskih svetov in drugih neposrednih organov samoupravljanja, marveč tudi delegacije in delegate, ki odločajo na ravni družbe (od občine pa vse do federacije) — moramo razlikovati med sposobnostjo za mišljenje in za ustvarjanje ter med splošnim teoretičnim znanjem. Ljudje z ustvarjalnimi sposobnostmi morajo imeti prednost v izbiri in delegiranju. Vsekakor pa je treba doseči to, da bo prihajalo v procesu sprejemanja in oblikovanja akta upravljanja do povezovalnega znanja in misli, teorije in politične ustvarjalnosti. Pri takem povezovalju je treba vztrajati zlasti pri tistih skupinah in posameznikih, ki v praksi izpričujejo delovno energijo, navdušenje za cilje napredka ter za ustvarjanje boljše družbe in človeka.

4. Pomembnost moderne teorije in dejavne misli je v tem, da je sposobna zajeti in izoblikovati načine oziroma metode za ustvarjanje aktov in odločitev, ki na podlagi take teorije nastajajo. Dosedanje zgodovinsko izkustvo in inventivnost ljudi sta ustvarjali različne metode, ki so bile prilagojene vsebini in naravi nekaterih aktov in sklepov in seveda tudi institucijam, ki so jih pripravljalne in sprejemale.

Akti upravljanja, vključno z najbolj splošnimi in najbolj pomembnimi političnimi odločitvami, zahtevajo, da jih oblikujejo in sprejemajo v dialektični igri teorije in prakse, znanja in inteligence, zavesti in izkustva. In nihče, ki lahko kakorkoli k temu prispeva, ne sme biti iz tega procesa izključen — in tudi nihče, pa najsi govori v imenu kogarkoli, ne

sme kaj takega početi. Razen tega morajo odločitve upravljanja zmanjševati moč lastnikov, s čimer razumemo tudi moč tehnokracije in birokracije. Odločitve morajo temeljiti na sporazumu, na konsenzu kar največjega števila ljudi v vseh fazah pripravljanja in sklepanja. Prehoditi morajo fazo dialoga in konfrontacij, lojalne in ustvarjalne demokratične razprave. To velja še posebej za tiste odločitve, ki odpravljajo stare družbene odnose in vzpostavljajo nove. Toda teorija postane dogma, če se odločanje sklicuje samo nanjo ter išče v njej konkretne rešitve, s tem pa se izogiba konsenzu kar največjega števila ljudi in javni demokratični razpravi. Za socialistično družbo so aktualne in pomembne besede, ki jih je zapisal F. Engels: »Pri končni zmagi tez, zapisanih v *Komunističnem manifestu*, je Marx edino in izključno računal z intelektualnim razvojem delavskega razreda, ki se mora nujno poroditi iz združene akcije in diskusije« (predgovor k nemški izdaji *Komunističnega manifesta* 1890. leta).

5. Ni nezmotljive teorije in popolne misli; še manj je nezmotljivih, popolnih in dokončnih političnih odločitev in sklepov upravljanja. To velja tudi za odločitve, ki temeljijo na neki teoriji, ki je zelo blizu znanosti, in na misli, ki se ne oddaljujejo od resnice. Kajti vsaka odločitev je hkrati tudi norma za vedenje in njena utemeljenost se razkriva v njeni uresničljivosti in njenem izpolnjevanju.

To pa seveda predpostavlja, da so vgrajena med odločitvami in življenjem, med normo in njenim izvrševanjem kontrolna mesta. Oblike kontrolnih mest so lahko različne. Družbene vede jim ne posvečajo večje pozornosti, ker so še vedno obremenjena z idealistično samozavestjo, da je vse tisto, kar je obdano z normativnostjo in sankcijo, živi in deluje že zaradi tega samega. Ena od oblik, ki jih predpostavlja zlasti samoupravna socialistična družba, so revizijski sestanki vseh tistih, ki so sodelovali v sprejemanju, formuliranju in izvrševanju sklepov. Ti sestanki morajo biti hkrati vsestranski in kritični. Ta vsestranskost zajema preverjanje odnosa med tistimi, kar se je hotelo, in med tistim, do česar je prišlo, torej med normativnim in možnim. V vsem tem pa je nujna aktivna in kritična misel. Tudi glede tega teorija ne pomaga mnogo, zlasti ne tista teorija, ki se sklicuje na svoje vseznanje in išče odgovornost za neizpolnjevanje nalog, za neuspehe in poraze pri drugih, se pravi pri tistih, ki izvršujejo (»onih spodaj«, na »terenu«). Kritičnost predpostavlja tudi priznavanje neuspeha in pripravljenost, da se neuspehi popravijo. Lenin je čisto upravičeno trdil, da je večji greh, če nekdo narejene napake in pomanjkljivosti ne prizna, kot pa če napake dela.

To vodilo je nujno, da bi se teorija lahko otresla dogmatizma, da bi se ljudje otresli iluzije o vseznanju, da bi se pri njih in med njimi razvijal občutek in praksa odgovornosti in moralne poštenosti, osvobojene ideološkega iluzionizma.

ZDENKO ROTER

(Ne)religioznost in družbenopolitično obnašanje

Svetovni družbeni razvoj, pa tudi razvoj znotraj večine držav in dežel sveta, poteka — še posebej po drugi svetovni vojni — v znamenju *naraščanja pomena politike*. To se ne kaže samo v vse večjem številu neodvisnih držav, v povečani vlogi Organizacije združenih narodov, v naraščajoči vlogi držav na eni, pa tudi v demokratizaciji odločanja na drugi strani, marveč tudi v razvoju svetovne politične zavesti in političnega javnega mnenja; v novih vlogah političnih sredstev za doseganje kolektivno ali individualno egoističnih družbenih ciljev, pa tudi v novih vlogah politične koordinacije na področju duhovnega življenja, vzgoje, izobraževanja, kulture in celo religije. Mnogo znamenj govori v prid naše globalne hipoteze, da se procesi naraščanja pomena politike odvijajo vzporedno (čeprav neenakomerno) z dekonfesionalizacijo političnega področja. Prihaja do kvalitativno drugačnega razmerja med religijo in politiko. To velja tako za dežele zahodne meščanske parlamentarne demokracije kot za vzhodne socialistične družbe, pa tudi za številne dežele v razvoju, čeprav se tam ta spremenjena razmerja kažejo v drugačnih oblikah; nahajajo se na nižjih razvojnih stopnjah. Do sprememb v razmerju med religijo in politiko je prišlo tudi v naši samoupravni socialistični družbi.

Vsaj v začasni interpretaciji nam izraz dekonfesionalizacija v širšem smislu pomeni najprej socialno situacijo globalne družbe, v kateri religija preneha biti kulturna in idejna osnova socialnih odnosov, sistema, odločanja in institucij. V tem primeru je dekonfesionalizacija sinonim za pojma desakralizacija in sekularizacija. V ožjem smislu pa nam dekonfesionalizacija pomeni socialno situacijo v globalni družbi, v kateri religija preneha biti osnova in sankcija političnih odnosov, političnega sistema, političnega odločanja in političnih institucij. Če to zdaj pomaknemo iz ravni globalne družbe in socialnih ter političnih institucij na individualno raven, nam dekonfesionalizacija najprej pomeni tisti tip socialnega obnašanja posameznikov, družbenih skupin, slojev in družbenih razredov, pri katerem religioznost preneha biti temeljni kriterij za njihovo celostno socialno usmerjenost in delovanje; v ožjem smislu pa nam pomeni politično usmerjenost in delovanje posameznikov, družbe-

nih skupin in razredov ne glede na religiozne rešitve in vrednote, kakor jih opredeljujejo religiozni sistemi — ali pa so ta ravnanja celo v nasprotju z njimi. V teh primerih je sinonim za dekonfesionalizacijo tudi laizacija.

Pri formuliranju delovne hipoteze o dekonfesionalizaciji kot globinskem procesu v sodobni — in še posebej v socialistični samoupravni družbi — smo izhajali tudi iz zgodovinske izkušnje odnosov med religijo in politiko, še posebej v evropskem kulturnem prostoru. Če to razmerje motrimo z vidika odnosov med religiozno skupnostjo in politično skupnostjo, potem vidimo, da pomeni zgodovina človeške družbe tudi zgodovino odnosov med tema dvema skupnostima: od situacije, v kateri je obstojala totalna identifikacija obeh (v sakralni družbi), do sodobne družbe (tako meščanskega kot socialističnega tipa), v kateri je dominantna emancipirana politična skupnost z različnimi tipi odnosov z religiozno skupnostjo, ki je prav tako emancipirana. Družboslovna analiza razvoja teh odnosov obsega tele temeljne možne ravni: ideološko, pravno, institucionalno in sociološko.

Ideološka raven vključuje analizo strukture in vsebine politične misli, v svojih začetkih še popolnoma vtopljene v religiozno misel ter zgodovinski proces njene (politične misli) emancipacije. Pravna raven posega v analizo pravnih sistemov in norm kot faktorja reguliranja odnosov politična-religiozna skupnost. V okviru sociološke ravni pa moramo zajeti na eni strani tiste družbene procese, ki so dominantni kot objektivni dejavniki evolucije odnosov med religijo in politiko oziroma med politično in religiozno skupnostjo. V novejši dobi so to predvsem procesi industrializacije, urbanizacije, racionalizacije, avtomatizacije in kompjuterizacije, zaradi katerih prihaja do kvalitativnih sprememb v teh odnosih, še zlasti v evropskem kulturnem prostoru. Na drugi strani pa sociološka analiza vključuje tudi oblike in vsebine dejanskih sprememb, do katerih je v odnosih med religijo in politiko prišlo.

Če hočemo razumeti in razložiti obseg, pa tudi značaj sedanjih, globinskih sprememb v odnosih med religijo in politiko oz. med politično in religiozno skupnostjo, moramo upoštevati tudi sprecifično zgodovinsko evidenco. To tudi pomeni, da so bile v različnih kulturnih krogih do tolikšne mere izražene posebnosti tudi v razmerjih med politiko in religijo, da se moramo zdaj omejiti na evropski oziroma krščanski kulturni krog na eni strani, na drugi strani pa na čas, ko vstopajo v življenje *univerzalne* religije — za razliko od prejšnjih naravnih, plemenskih, ljudskih, narodnih in prvotnih državnih religij. Klasična primarna sakralna družba, v kateri je dominantno *sveto* in se politično ne izrazi niti v kali, družba ki je religiozna v temelju, nas v tem primeru ne zanima in jo štejemo kot predzgodovino epohe interakcij med politiko in religijo, med politično in religiozno skupnostjo.

Ko omenjamo evropski oziroma krščanski kulturni krog moramo, še preden gremo v poskus tipologizacije odnosov glede na zgodovinsko

more ne duovfionalizacija — *skularizacija* — *medial iz*
inkluzija v
potreba, ali pa
zlasti lastne
lastne lastne

evidenco, razjasniti tudi možen ugovor, da je vendarle tudi znotraj tega krščanskega kroga še vedno toliko razlik, da bi bilo vsako posploševanje napačno. Mar ni religija po reformaciji postala načelo diferenciacije in antagonizmov med Evropo, ki je ostala zvesta Rimu na eni in protestantsko ter pravoslavno Evropo na drugi strani? Čeprav je tudi po reformaciji, vzlic protestansko-katoliškim antagonizmom, Evropa ostala v temelju konfesionalna, naj bi torej bilo vseeno potrebno upoštevati velike razlike v političnih sistemih posameznih dežel, razlike, ki izhajajo tudi iz različnih značajev posameznih krščanskih konfesij. Ali so torej utemeljene trditve, da je vsaka od vej krščanstva do tolikšne mere vplivala na nastanek in podobo tipov političnih sistemov in oblik vladavine, da jih znanstveno proučevanje lahko spravi v obliko nekakšnih enačb, ki imajo celo veljavo socioloških zakonov? Tako naj bi rimski katolicizem v deželah, v katerih je prevladoval, impliciral monarhistično obliko vladavine, aristokratsko hierarhijo, podreitev posameznika in njegovih interesov skupini, spoštovanje tradicije, politični in socialni konservativizem. Po drugi strani pa naj bi protestantizem, zlasti v kalvinistični inačici, neposredno spodbujal odprtost k spremembam, republikansko obliko vladavine, demokratično udeležbo in sodelovanje državljanov, individualne svobodščine in določen tip socialne enakosti. Razen teh razlik, ki so povezane z razlikami v značajih rimskokatoliške oziroma protestanskih religij, bi morali opozoriti tudi na razlike glede razmerja med religijo in družbo. V nekaterih deželah je imela ena sama religija družbeni monopol (Italija, Španija, Portugalska), v drugih pa je imelo več religij enak položaj, kar je vzpodbujalo k odnosom vzajemne skupnosti ali religioznega pluralizma. Tudi ustavnopravne rešitve tega razmerja pokažejo veliko število kombinacij, od državne cerkve in t.i. konkordatnega sistema, ki jamči prednost eni sami religiji do t.i. sistema ločitve cerkve od države, ki v radikalni inačici lahko pomeni popolno nezainteresiranost države za katerokoli religijo. Lahko bi navajali še druga nasprotja in razlike, ki se kažejo v religiozno-političnem zemljevidu Evrope nedavne preteklosti in ki naj bi vsaj oteževale, če že ne preprečevale posploševanje.

In vendar nas sociološka evidenca opozarja na to, da je domala v vseh deželah evropskega in krščanskega kulturnega kroga prišlo v razmerju med družbo in religijo (in s tem tudi med politično in religiozno skupnostjo) v novejšem času do globinskih sprememb, ki praktično izničujejo vse stoletja trajajoče in utrjujoče se političnoreligiozne razlike; te nam onemogočajo, da bi še naprej gledali na Evropo kot na družbeni prostor, v katerem moramo strogo, ločevati med t.i. katoliškimi in t.i. protestantskimi deželami oziroma deželami z dominantno pravoslavno ortodoksijo. Prav vse dežele je zajel — to smo omenili že na začetku — proces sekularizacije, ki prav povsod slabi moč in vpliv cerkve, od-tuja je vernike, pospešuje religiozno nebržnost in ustvarja vtis, kot da je religija povsem potisnjena na rob družbe oziroma tudi v obrobje

Subsidiarno - podporno

človeka kot posameznika, v kolikor je še ostal religiozen. Ne glede na dovolj znane stvari želimo s tem v zvezi znova opozoriti, kaj vse vključuje ta t.i. sekularizacija, ki nam v določenem in pojasnjenem primeru pomeni tudi dekonfesionalizacijo v širšem smislu.

Prva vrsta dejstev, ki jih vključuje to novo stanje socialnih odnosov in razmerij med religijo in družbo, se nanaša na to, da je cerkev izgubila vrsto socialnih področij, ki so ji dolga leta pripadala, čeprav ne na osnovi njene religiozne vloge. Šolstvo se opredeli kot povsem javna zadeva; vodenje t.i. matičnih zadev v celoti preide v roke javne uprave, s čimer se docela odpravlja mešanje državlanskega stanja s pripadnostjo religiji oz. cerkvi; zdravstvo, socialno skrbstvo in dobrodelno dejavnost skoraj v celoti prevzamejo javne, necerkvene ustanove; in še bi lahko navajali: ekonomijo, kulturo, vzgojo, javno upravo ter druga družbena področja in ustanove.

Čeprav je cerkev dostikrat trdila, da opravlja te zadeve subsidiarno, so ji vendar dajale veliko moč in bistveno drugačen položaj v družbi. Spremembe, ki jih navajamo, pa v temelju s sociološkega stališča ne pomenijo nič drugega kot drugačno razdelitev določenih nalog oziroma funkcij v družbi. Teoretično gledano bi do teh sprememb, prenosov funkcij iz religiozних na nereligiozne institucije, lahko prišlo brez vsake spremljevalne protiverske ali proticerkvene osti; vendar je bilo faktično vedno drugače: tako, da je tem spremembam tako religiozna kot politična skupnost pridajala ideološki pomen. Drugače povedano: prenos vseh teh funkcij je bil praviloma združen s proticerkveno in pritireligiozno naravnostjo socialnih nosilcev teh sprememb.

Druga vrsta dejstev zadeva v samo jedro statusa religioznega prepričanja, verovanja in religioznega izpovedovanja. Gre za postulat, da je religiozno verovanje in izpovedovanje stvar, ki sodi v osebno zavest in ne v sfero javnosti. Iz tega jasno izhaja, da ni več naloga države, da izpoveduje (katerokoli) religijo, da je religiozna. Ni več naloga države, da razsoja, katera religija je bolj in katera je manj prava. Še manj pa pritiče državi, da bi od posameznikov — državljanov zahtevala, da verujejo le v določeno religijo. Država je glede religioznega verovanja posameznikov = državljanov indiferentna. Nekateri avtorji to vrsto dejstev označujejo s pojmom laizacija. Tudi do teh sprememb ni prišlo brez konfliktov. Zlasti katoliška religija se jim je upirala in tako so ti konflikti dobili včasih podobo pravih verskih bojev. Prevlada laizacije pomeni odpravo vseh religiozних privilegijev; zanikan je zakon o državni religiji in v načelu so odpravljene vse diskriminacije, v okviru katerih so dostop do javnih funkcij, pravica do poučevanja na univerzah, aktivna ali pasivna volilna pravica, ter druge pravice pridržali le za vernike določenih religij.

Tretja vrsta dejstev se nanaša na duhovno, kulturno razpoloženje ljudskih množic (ip ne samo izbrane intelektualne elite), ki se kaže v postopnem oddaljevanju teh množic ne le od cerkve kot institucije (z opuščanjem participacije pri verskih obredih), marveč tudi v ravnodušnosti

do kakršnegakoli religioznega premišljanja. To duhovno stanje se pojavlja v vseh deželah, celo neodvisno od pravnopolitičnega položaja religije; tako tistih, ki so se do nedavna razglašale za konfesionalne (Španija, Portugalska, Italija) vse do tistih, v katerih ima ločitev cerkve od države že stoletno tradicijo. To je pojav areligiozne kulture (pojmovane kot celokupnega načina življenja), ki religije celo v deželah, v katerih so bile večinske, reducira na položaj manjšine. S tega vidika so praktično vse religije v Evropi (vsaj v zahodni in srednji) postavljene (neodvisne od svoje zgodovinske vloge in poprejšnjega vpliva) v povsem enake pogoje: so v položaju diaspore. Nekateri avtorji to vrsto dejstev poimenujejo z dekristjanizacijo. *demistifikacije*

Vse te spremembe lahko pripisujemo industrializaciji ali urbanizaciji, lahko poudarimo tehnično civilizacijo ali porast zaupanja v moč znanstvenega spoznanja, lahko pripišemo množičnost praktičnega ateizma velikemu vplivu delavske oziroma marksistične ideologije itn. O vsem tem je možna polemika. Vendar ni mogoče dvomiti v to, da so to pojavi, ki ne prizanašajo nobeni deželi. Zavest o tem položaju, samozavedanje religioznih skupin o tem je skoraj čez noč pokopalo tradicionalne politične spopade o statusu (političnem) cerkva v državi (konkordatni boji npr.), pa tudi smiselnost teoretičnih disputov o prednosti te ali one prerogative za rešitev tega statusa. Socialni razvoj je v tem pogledu prignal vse religiozne skupine v položaj, ki ga religiozni leaderji ne morejo več reševati s pravnimi ali političnimi sredstvi. Težko je reči, ali so te spremembe trajneje prizadele protestantizem, pravoslavje ali katolicizem. Vsaj začasno pa lahko trdimo, da je najprej reagiral na spremembe katolicizem in z drugim vaticanskim koncilom spodbudil k novim rešitvam, ki naj bi se pokazale tudi v razmerju med religiozno in politično skupnostjo.

Nujno je, kot smo to že ugotovili, vsaj na ravni eksplikativnih hipotez razložiti to celotno evolucijo, ki je privedla do sekularne družbe, da bi sedanost bolje razumeli, pa tudi lažje domnevali prihodnost. V odnosih med religijo in politiko (religiozno in politično skupnostjo) si je v dosedanji zgodovini sledilo več dob, ki so v glavnem sicer preteklost — o katerih pa sledovi tu in tam ostajajo tudi v sedanosti.

1 Nobenega dvoma ni, da je bila (potem ko se je krščanstvo ustalilo kot državna religija) prva taka doba srednjeveško krščanstvo, ko sta bili — v različnih deželah različno — religiozna in politična skupnost ali pomešani v simbiozi, ali pa je bila krščanska religija temeljno navzoča na vseh področjih javnega in zasebnega življenja. Krščanstvo srednjega veka je pomenilo družbeno strukturo, v kateri zavzema glavno mesto cerkvena hierarhija in kler (duhovništvo); ter kulturno strukturo, v kateri absolutno prevladuje krščanska verska institucija. Zato govorimo tudi o krščanski družbi, katere značilnost je njena načelna enotnost posvetne in religiozne oblasti in popolna nadrejenost religiozne skupnosti ostali družbi — še posebej politični skupnosti. Trdna poveza-

nost med religiozno in posvetno oblastjo je spremenila prvotno krščanstvo v državno in kozmično vitalistično religijo, ki funkcionira predvsem kot miselni sistem zaščite pred prirodnimi silami in negotovostjo poljedelskega (kmetijskega) življenja. Ta povezanost pa je povzročila tudi to, da so se zaradi različnih političnih napetosti podvojili tudi verski prepiri — kar je med drugim privedlo tudi do razkola med Bizancem in Rimom — do različnih separatističnih nacionalnih teženj, ki napadajo papeško moč, do konstituiranja različnih nacionalnih cerkva, ki hočejo biti od papeštva neodvisne itn.

2) Druga taka doba naj bi se od prejšnje že razlikovala po izraziti disociaciji med posvetno in religiozno oblastjo, med politično in religiozno skupnostjo. To dobo Jacques Maritain imenuje baročno dobo, kar naj bi pomenilo predvsem trajen poskus posvetne oblasti, da bi nadzirala in urejala religiozno življenje. Vse to je že tesno povezano s protestantsko reformo in renesanso. Ta reforma in osvobajanje na področju kulturnih in političnih institucij je izzvala prvo dezintegracijo krščanskega srednjega veka, dezintegracijo, ki se bo še poglobljala s kasnejšim razvojem znanosti in tehnike. Čeprav je imela protestantska reforma religiozne cilje (obnova avtentičnega krščanskega življenja), je zaradi družbenopolitične strukture tega časa povzročila razkol in prenehanje politične hegemonije svete stolice nad določenim številom dežel, ki so prevzele reformacijo. Splošna značilnost te dobe je še, da katolicizem skuša z vsemi sredstvi ubraniti svojo vodilno (religiozno in politično) vlogo, kar izzove val protiklerikalizma, ki se še posebej inspirira z deklaracijo o človeških pravicah (Anglija 1688, Amerika 1774, Francija 1789). Ta protiklerikalizem pa ni povezan samo s podpisovanjem različnih konkordatov med sveto stolico in državo na novi osnovi, ko država prevzema materialno zaščito cerkve, vendar ne prevzema več na sebe odgovornosti za obrambo vere. Povezan je še z opuščanjem verske prakse pri delu nove družbene elite, ki zlasti v mestih zanika tudi status in predominantno vlogo klera v družbenem življenju. Splošna značilnost te dobe pa je tudi to, da se katolicizem kot nekakršen dedič in zaščitnik preteklosti zadržuje znotraj geografskega področja stare latinske civilizacije in da družbeni eliti, ki se odpira novim vrednotam, pomeni tudi izrazito družbenopolitično reakcionarno silo.

3) Tako smo že na pragu tretje dobe sekularnih družb, ki so cerkvi odvzele večino njenih stoletja trajajočih predprav in ko se politična skupnost napram religiozni že popolnoma osamosvoji. Temeljna socialna dejstva teh družb smo že eksplicirali, zato tega ne bomo več ponavljali. Opozorimo naj zdaj samo na to, kako je katolicizem na vse to reagiral v prvi fazi oziroma vse do drugega vatikanskega koncila. Predvsem je vztrajal pri tem, da s sklepanjem konkordatov na nek način stabilizira odnose med cerkvijo in demokratično državo, na drugi strani pa je papež Leon XIII. s svojo encikliko »Rerum novarum« inavgu-

riral katoliško socialno in politično doktrino, ki naj pomaga povrniti sekularizirani svet nazaj v krščanske socialne okvire.

Tako so se posebnim krščanskim institucijam, do katerih ustanovitve je prišlo tekom 19. stoletja, na področju vzgoje, kulture in politike, pridružile še posebne krščanske institucije na ekonomsko-profesionalnem področju: društva za vzajemno pomoč, sindikati in druga profesionalna združenja. Na političnem področju pa moramo v okviru naše razprave še posebej opozoriti na prizadevanje katolicizma, da grupira in organizira svoje vernike okrog političnih strank, ustanovljenih na temelju skupne konfesionalne pripadnosti. Tako je nastala krščanska politična demokracija. V tistih deželah, v katerih je bil katolicizem v manjšini, naj bi grupiranje okrog konfesionalne politične stranke omogočilo, da katolicizem obdrži ravnotežje z drugimi religijami in participira na politični moči; v deželah s katoliško večino pa naj bi krščanske konfesionalne politične stranke vključevale religiozne množice v odločilnem političnem boju cerkve zoper sekularizacijo družb ter laično in ateistično politično kulturo. Ta doba, katere začetke bi lahko postavili v papeževanje Leona XIII., traja praktično še danes, ne glede na znake nove dobe, o kateri bomo govorili kasneje. Še vedno je zoper sekularno družbo poudarek na obnovi verskega delovanja in na obnovi čeprav prenovljenega političnega in socialnega katolicizma. Konfesionalne politične stranke, vsaj v Zahodni in Srednji Evropi (pa tudi v Latinski Ameriki) še vedno politično blestijo z milijoni volilcev, z nosilstvom oblasti ali s participacijo na oblasti — ali z izredno močjo politične opozicije. Še vedno so te stranke vsaj ena od glavnih komponent sistema političnih sil, čeprav je njihov lesk v primerjavi z petdesetimi in šestdesetimi leti po drugi svetovni vojni nekoliko obledel; v nekaterih deželah so na njihovo mesto že stopile delavske politične stranke. Ne glede na te spremembe in nekatera nasprotujoča si stremljenja, celo znotraj katolicizma samega, pa lahko rečemo, da se vsaj na oficialni, institucionalni cerkveni ravni še vedno pretežno veže pripadnost h katoliški religiji z določenim (konservativnim, protikomunističnim, protimarksističnim) političnim obnašanjem.

Če naj bomo dosledni v poizkusu, da bi obrazložili eksplikativno hipotezo o evoluciji odnosov med religijo in politiko, med religiozno in politično skupnostjo, želimo zdaj opozoriti čisto izrecno na nekatere znake, ki nas opozarjajo na nastopanje četrtle dobe. Le-ta naj bi se po mnenju nekaterih pričela potem, ko je drugi vatikanski koncil sprejel deklaracijo o verski svobodi, čeprav bi bilo to zelo tvegano trditi. Pač pa lahko rečemo, da je predpostavka te nove dobe pojav zavestnega koncepta znotraj krščanskih skupin, da sekularizacija ni nekaj, kar bi bilo religiji vsiljeno od zunaj, da ni socialna situacija to, zoper kar bi se morali kristjani boriti z vsemi sredstvi, marveč položaj, ki omogoča novo, pristno krščansko religiozno doživetje, ki se ne želi vezati z vnaprej določeno socialno in politično orientacijo. Ti znaki nove dobe se v različnih

deželah — glede oblik in intenzivnosti — kažejo različno predvsem v naslednjem:

Najprej je to težnja, da bi prišlo do dekonfesionalizacije političnega obnašanja. Gre za zahteve posameznih religiozних skupin, pa tudi avtoritativnih hierarhov, da bi bila dana vernikom (in to v prvi vrsti velja za katolicizem) pravica do svobode izbire med različnimi političnimi opredelitvami. Vemo sicer, da že sedaj milijoni katoličanov oddajajo na volitvah svoje glasove kandidatom, ki pripadajo komunističnim in drugim promarksističnim političnim strankam, vendar tega običajno ne delajo v soglasju z lokalno ali nacionalno hierarhijo. Ni še daleč čas, ko so imele cerkve (in še posebej katoliška) izdelan celovit politični program, v katerem je bila posebna pozornost posvečena samemu statusu cerkve in njenim pravicam; program, v katerem so se mešale politične in cerkvene svoboščine in se povezovale z nadnaravnimi ali božjimi pravicami. Ti programi so uzakonjali intervencijo cerkve v političnih zadevah ne le na splošni ravni, marveč so bili tudi obvezna podlaga in smernice za politično ponašanje vernikov. Ali, če naj povemo to še drugače: sklicujoč se na potrebo boja za verske svoboščine, je cerkvena hierarhija neprestano, trajno in konkretno usmerjala politično obnašanje članov cerkve. Zdaj gre za to, da bi te intervencije hierarhije v političnem življenju dežela popolnoma prenehale in verniki bi potemtakem npr. lahko brez strahu glasovali za komunistične kandidate ali se celo trajneje angažirali za marksistični socialni in politični program. Vemo s kakšnimi velikimi težavami in odpori si ta težnja počasi krči pota v katolicizmu.

Druga novost je povezana neposredno z oblikami odnosov med cerkvijo in državo. Pota si utira nov tip odnosov, ki ni podoben niti večrajšnjemu konkordatnemu sistemu, niti simbiozi v srednjeveškem krščanstvu. Zlasti kar zadeva katolicizem, prihajajo do izraza stališča v cerkvi sami, da naj se uveljavi t.i. pozitivna ločitev cerkve od države. Sprememba je potemtakem povzročena predvsem z zaokretom pogledov v cerkvi sami. Uveljavilo se je pojmovanje, ki obsoja klerikalizem kot neposredno angažiranje klerikov v političnih zadevah, kot avtoritativno poseganje cerkve v državne zadeve, pa tudi kot uporabljanje javnih oblasti, socialnega pritiska in zakonske prisile, ki naj pomagajo cerkvi pri uveljavljanju njenega poslanstva. Cerkev se je, to zdaj že lahko rečemo, načeloma odpovedala predpravicam (ekonomskim, političnim, socialnim in duhovnim), ki jih je nekoč uveljavljala v imenu t.i. večne resnice. Katolicizem nadalje soglaša s tem, da v isti državi enakopravno deli versko svobodo z drugimi religijami, kar npr. potrjujejo spremembe v Španiji in v Italiji. Katoliška cerkev pa se v okviru novega gledanja na versko svobodo želi rešiti tudi vsakršnega tutorstva države kot npr. v pogledu kakršnihkoli pravic državnih oblasti, da bi sodelovale pri imenovanju lokalne hierarhije — škofov, hkrati pa nacionalni hierarhiji sveta stolica daje več svobode v komuniciranju z državnimi oblastmi.

Tretja sprememba se nanaša neposredno na politično organizirane krščanske sile. Dekonfesionalizacija političnega življenja, odpovedovanje posebnim pravicam in zahtevam, sprejemanje religioznega pluralizma — o čemer smo govorili popreje — vse to vsebuje tudi kali od miranja političnih strank in sindikalnih organizacij konfesionalnega tipa. Gre za odmiranje tistega tipa konfesionalne politične organizacije, katerega politična moč je slonela na eni strani v prenašanju verske solidarnosti na področje političnega angažiranja, na drugi strani pa na psihoreligioznem pritisku hierarhične organizacije na člane politične organizacije, na vernike. Obstaja prepričanje, da bodo konfesionalne stranke izgubljale svoje člane in volilce sorazmerno s tem, kolikor bodo verniki odkrivali pravico in možnosti svoje lastne, avtonomne pobude v političnih zadevah. Še natančneje bi to opredelili tako, da bo proces ukinjanja konfesionalnih političnih organizacij sorazmeren s procesom izgubljanja avtoritarnega političnega vpliva cerkvene hierarhije. Do takšne evolucije bi lahko prišlo v vseh deželah, v katerih so religiozne množice ustvarile nekakšen blok okoli določene politične stranke ali sindikata, predvsem zaradi verske discipline. In lahko bi poudarili še eno pomembno korelacijo. Domnevana evolucija, ki jo nakazujemo, je odvisna, tudi od tega, v kolikšni meri bodo druge politične stranke — in še posebej komunistične partije — opustile eventualne apriorne protireligiozne osti ali celo izhodišča. Tu ne gre le za komunistične partije v meščanskem svetu, marveč tudi za komunistične organizacije v socialističnih deželah. Kar se tiče prvih, je evolucija v toku; kar se tiče drugih pa zaenkrat v večini ni znakov, da bi v krajšem času lahko prišlo do kakšne bistvene spremembe. Neodvisno od tega je sociološko relevantno domnevati, da socialno in politično konzervativno usmerjena religija običajno vzpodbuja h konstituiranju ateizma kot državne religije — in obratno.

Četrta sprememba se omejuje na naravo in domet sprememb po drugem vatikanskem koncilu, posebej kar se tiče hierarhičnega uveljavljanja katolicizma na političnem področju. Ali zdaj, po skoraj petnajstih letih od koncila že lahko ugotovimo dejanskost in ne samo deklarativnost glede napovedanih sprememb v političnih zvezah rimsko katoliške cerkve? Po tradiciji in v novejšem obdobju — vsaj od francoske revolucije naprej je bil namreč katolicizem politični zaveznik konservativnosti in naravni zaveznik družbenih sil obstoječega družbenega reda. Katoliška hierarhija je oznanjala dolžnost vernikov — državljanov, da se podreajo obstoječemu družbenemu redu, da morajo spoštovati oblast in da je socialna neenakost med ljudmi naraven pojav, zaradi česar je upor zoper to socialno neenakost neetičen in protinaraven. Prav gotovo je prišlo do sprememb in v mnogih deželah so številni katoličani opustili svoje zveze s politično desnico; del katoliških množic pa se je odkrito vključil v politično levo in včasih predstavlja celo enega od njenih najbolj radikalnih elementov. Vendar ta evolucija še ni splošna; v številnih

deželah so religiozne množice zaradi nespremenjenih stališč lokalne cerkvene hierarhije, pa tudi iz moči navade, zaradi sile spominov in vsled trdoživosti miselnih struktur še vedno zaveznik konservativnosti in politične desnice.

Zdaj, po kratki eksplikaciji zgodovinskega dogajanja, potem ko smo ugotovili evolucijo v odnosih med religijo in politiko, med religiozno skupnostjo in politično skupnostjo (še posebej kar zadeva krščanstvo), se moramo vprašati, kam pelje ta evolucija, kje so meje te t.i. dekonfesionalizacije družbenopolitičnega življenja in aktivnosti in ali je, mogoča takšna ločitev med religijo in politiko, v kateri bi bil lahko vpliv religiozne spremenljivke na globalno politično življenje, predvsem pa na človeka kot politično osebnost, popolnoma odstranjen?

To je vprašanje o možnosti popolne sekularizacije, po kateri bi bila religioznost še strogo zasebni element, stvar osebne preference, ki se širše družbe sploh ne tiče, po kateri pa bi se torej religioznost sploh ne občutila več v socialnem in političnem obnašanju, niti na globalni, niti na individualni ravni. V tem eseju ne mislimo dati »dokončnega« odговora na ta vprašanja. Za zdaj bi lahko — seveda, samo na ravni eksplikativnih hipotez dognali naslednje:

① Zgodovinska evidenca, pa tudi tokovi v sedanosti, nas prepričujejo, da gre (vsaj v primeru katolicizma) dokončno za izginjanje (brez možnosti za povratek) pojavnost konfesionalne države, v kateri je ena religija ali pa religija kot takšna temelj državne ureditve in integralni del funkcioniranja države. V tem prepričanju nas ne sme omajati dejstvo, da tudi nekatere socialistične države v bistvu funkcionirajo kot konfesionalne, le da je vloga tradicionalne državne religije zamenjal državni ateizem. Tudi ta pojav je lahko samo prehodni. Ločitev religije in s tem vsake ideologije — kot sprejete zavesti — od države je, ne le upanje za prihodnost, marveč sociološka nujnost.

② Zgodovinska evidenca — pa tudi tokovi v sedanosti, — nas nadalje navajajo k domnevi, da je že prišlo do velikih sprememb v doslej izrazito konfesionalnih političnih organizacijah, ki bodisi izgubljajo religiozni predznak ali osnovo, se vsaj odmikajo od cerkvene hierarhije ali pa se znotraj njih odvija proces globalnega diferenciranja, ki vključuje poleg tradicionalne desne politične usmerjenosti že tudi politično levico, včasih celo radikalno. Globalno vzeto lahko tudi domnevamo, da se je avtoriteta, moč in vpliv teh organizacij zmanjšala, tako v lokalnih kot v svetovnem okviru.

③. Hkrati z vsem tem so v večini dežel tega sveta izgubile monopol, pa tudi osrednjo družbeno vlogo konfesionalne vzgojne, izobraževalne, kulturne, zdravstvene in dobrotelne organizacije. To je za našo temo pomembno zato, ker so te institucije mnogokrat in marsikdaj doslej funkcionirale tudi kot sredstvo političnega vplivanja, selekcioniranja, odločanja ali celo diskriminiranja.

4. Z dokajšno gotovostjo lahko zabeležimo, da je prišlo v šestdesetih letih tega stoletja do velikega premika na levo v političnih stališčih religioznih množic, ki niso več zgolj sinonim za politični tradicionalizem ali celo za politično nazadnjaštvo. Milijoni religioznih ljudi volijo in podpirajo leve politične stranke, vključno z komunističnimi — ali pa so celo včlanjeni v njih.

5. Kljub temu pa ni mogoče zatrdjati, da pomeni sedanja dekonfessionalizacija političnega področja popolno ločitev med religijo in politiko, med religioznim ter političnim. Zagotovo se sicer ukinja dominacija religije nad politiko — pa tudi procesi ukinjanja dominacije politike nad religijo so zelo globoki; vendar lahko v mnogih deželah ugotovimo povezanost političnega z religioznim, tako na ravni sistemov, institucij ter organizacij, kakor tudi, na ravni individualnega ali skupinskega obnašanja.

6. Če pogledamo v socialistične dežele, potem lahko najdemo prav pri njih nasprotno dokaze temu, da je mogoče popolno ignoriranje religioznega dejstva, čeprav so vlade teh dežel v nekem določenem obdobju težile k temu. Celo nasprotno: religije igrajo v teh deželah še vedno pomembno vlogo v njihovem političnem življenju, čeprav morda ne na formalni, institucionalni ravni.

7. In k temu naj dodamo spoznanje, ki se opira na reprezentativno število empiričnih dejstev v novejši zgodovini, da religioznost kot model obnašanja posameznikov in družbenih skupin ne le da ne zavira, preprečuje vključevanje človeka v revolucionarno spreminjanje krivičnih družbenih odnosov, marveč pomeni celo samostojno izvorno vrednostno osnovo ter vzpodbudo za izrazito revolucionarno delovanje. To lahko opazamo bolj izrazito in manifestativno zlasti v meščanskem svetu, kjer se pojavljajo v boju zoper kapital povsem nova in trajna politična zaveznitva, ki ukinjajo tradicionalne strankarske strukture in koalicije, pa tudi nove politične skupine, ki vztrajno utemeljujejo socializem z religioznimi argumenti.

8. Zaznavanje politične progresivne usmerjenosti z religiozno inspiracijo je izredno težavno v tistih socialističnih deželah, v katerih ima ključno vlogo država in s tem državni aparat z enostrankarskim političnim sistemom, kjer je religija v ideološkem jeziku sinonim za konservativnost in v katerih se je odvijala doslej več ali manj prisilna ateizacija. Takšna situacija namreč izrazito utrjuje in podaljšuje življenje konservativnemu jedru v religioznosti ter v religioznem sistemu.

9. Sekularizacija je v vseh razvitih deželah povzročila hude in rušilne učinke za tradicionalno religioznost, za avtoriteto, oblast in vpliv cerkve; vendar raziskovanja pokažejo, da optimizem tistih, ki so napovedovali tudi polni konec ali popolno marginalizacijo religioznosti ni bil upravičen. Čeprav se zdi, da je situacija znotraj krščanstva — in še posebej katolicizma — z organizacijskega vidika konfuzna, nepregledna in negotova, pa vendar tudi prisotne oblike odpora, protesta zoper oficialno cerkev,

oblike podzemne religije in cerkve pričujejo o *mejah* sekularizacije in o živih naporih, da bi religijo prilagodili novim družbenim razmeram. Bistveno za nas je, da so nove oblike religioznosti v današnjem času praviloma povezane z izrazito levo usmerjeno politično aktivnostjo. Vse to navaja k domnevi, da tudi v življenju religioznega posameznika, ki religiozni svet doživlja kot dejanskost, ni mogoče prikovati religiozne spremenljivke v položaj popolne nevplivnosti na politično obnašanje.

10. Končno menimo, da prav pri nas glede na samoupravni značaj socialistične družbe in še posebej v povezavi s poudarjenim konceptom pluralizma samoupravnih interesov nastajajo nove in odprte možnosti za takšno dekonfesionalizacijo političnega področja, v okviru katere bodo polagoma povsem izginile tradicionalne povezave med religioznim in političnim. To bi poleg drugega lahko pomenilo ne samo poglobitev in podaljševanje družbenih odnosov, v katerih religioznost ni več ovira za vključitev v graditev socialistične družbe, marveč tudi afirmacijo prakse, v kateri je lahko religioznost tudi vzpodbuda in inspiracija za avtentično revolucionarno aktivnost, za zavzeto sodelovanje pri spreminjanju družbenih odnosov ter uveljavljanju samoupravnega modela. Ta praksa se že prebija na površje, navzlic mnogim oviram zgodovinskega izvora, pa tudi stereotipom, ki so mnogokje zasidrani tako v religiozni kot v komunistični zavesti. Prepričani smo, da bi dialog o zgodovinskih ovirah kot tudi o vprašljivih stereotipih lahko mnogo pomagal k uveljavitvi nove, od preteklosti se razlikujoče vloge religiozne spremenljivke v družbenopolitičnem življenju pri nas.*

* Ta članek objavlja v celoti za hrvaško-srbsko jezikovno področje zagrebška revija »Kulturni radnik.«

LITERATURA:

- E. Kardelj, Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, Ljubljana, 1977.
- Joseph Laloux, Uvod u sociologiju religije, Zagreb, 1970.
- Jakov Jukić, Religija u modernom industrijskom društvu, Split, 1973.
- F. Houtart, L'Eglise et le monde, Paris, 1964.
- K. Rahner, Est-il possible aujourd'hui de croire? Mame, 1966.
- Bi lan du Monde, Encyclopédie du monde chrétien, Paris 1958 in 1964.
- Jean Tourastie, La civilisation de 1975, Paris, 1975.
- E. R. S. R. Urbanisation et problèmes religieux, Louvain, 1966.
- G. Rotureau, Conscience religieuse et mentalité technique, Tournai, 1962.
- A. Coutrot et F. Dreyfus, Les forces religieuses dans la société française, Paris, 1965.
- M. Vaussard, Histoire de la démocratie chrétienne, Paris, 1956.
- G. Vedel, La dépolitisation: mythe ou réalité? Paris, 1962.
- R. Rémond, Force religieuses et attitudes politiques, Paris, 1965.
- R. Remond, La droite en France, Paris, 1963.
- J. Prunk, Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda, Ljubljana, 1977.
- T. Sagi-Bunić, Crkva i domovina, Zagreb, 1970.

JANEZ PEČAR

Sredstva javnega obveščanja in družbena samozaščita

Po 168. členu ustave SFRJ je našemu »občanu« zajamčena pravica, da je obveščen o dogodkih v domovini in po svetu, ki so pomembni za njegovo življenje in delo, in o vprašanjih, pomembnih za vso skupnost. Tisk, radio in televizija ter druga sredstva javnega obveščanja in komuniciranja morajo resnično in objektivno obveščati javnost, pa tudi objavljati za javnost pomembna mnenja in obvestila organov, organizacij in občanov.¹ S tem v zvezi se nalagajo sredstvom javnega obveščanja in s tem novinarjem pomembne dolžnosti, ki so povezane z idejnim, političnim in vzgojnim vplivanjem na zavest in ravnanje ljudi; hkrati imajo novinarji in delavci na polju javnega obveščanja povečano družbeno odgovornost za svojo dejavnost.² Tudi deseti kongres ZKJ obvezuje svoje organizacije, da se morajo »zavzeto in organizirano bojevati za objektivno in realno informiranje...«³ Toda tovariš E. Kardelj opozarja: »... naša družba se srečuje s pojavi, kot so enostransko in celo nepreverjeno in neresnično obveščanje, zanemarjanje splošnih družbenih interesov, podleganje senzacionalizmu in prilagojevanju, nehuman način kritike ljudi in ustanov in podobno, pa tudi vpliv socializmu, samoupravljanju in nacionalni enakopravnosti sovražnih sil.«⁴

Pred sredstva javnega obveščanja se postavljajo še nove in posebne obveznosti, zlasti glede na to, da ima »občan pravico in dolžnost sodelovati v družbeni samozaščiti«⁵ in da mora biti on in tudi njegova združenja na tekočem o vprašanjih varnosti, negativnih družbenih pojavov in reakcij nanje. *Ce naj bi ljudi pritegovali k obravnavanju in reševanju varnostnih vprašanj, potem jih je treba o tem obveščati na različne načine; in ena izmed možnosti so tudi sredstva javnega obveščanja. Obveščanost je sploh pogoj za usposabljanje ljudi, zlasti na tem področju, ki*

¹ Ustava SFRJ, Uradni list SFRJ 1974/9, 21. februarja 1974.

² Glej tudi Dolanc S. »Tisk, radio in televizija so sredstva delavskega razreda in delovnih ljudi«, *Komunist* 27. januarja 1975, str. 4.

³ Deseti kongres ZKJ — Dokumenti, str. 250.

⁴ Kardelj, E.: Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, str. 220.

⁵ Ustava SFRJ, čl. 173.

je relativno novo, ker je bila varnost do nedavnega predvsem, če ne celo izključna domena države in ne izven-državnih mehanizmov.

S tem, da se družbena samozaščita kot pretežno preprečevalna dejavnost v precejšnjem delu odteguje izpod okrilja države in deloma prepušča nam, ljudem v združenem delu in krajevnih skupnostih, dobivajo sredstva javnega obveščanja pomemben poudarek, ki ne izostaja v mnogih državnih in političnih dokumentih, nastalih v zadnjem času. Z razvijanjem družbene samozaščite se množično motivira možne nosilce te dejavnosti za obravnavanje pojavov, ki ogrožajo posameznika in tudi celoto. Zato *družbena samozaščita ne more biti mit o katerem se veliko govori in na katerega se sklicuje, marveč nenehna akcija in spreminjanje ljudi*, tako da varstvo sebe in drugih ter s tem družbe kot celote štejejo za potrebo, podobno kot so vse tiste, katerih zadovoljevanje nas ne ohranja samo pri življenju, marveč ustvarja ljudem v samoupravnem socializmu dostojno življenje, s čim manj nepoštenosti in agresije.

Javno obveščanje o teh vprašanih služi torej koristim izboljševanja varnosti, preprečevanju deviantnosti, različnim organizacijskim namenom in zlasti vzgoji in izobraževanju na področju varnostne kulture. Samozaščitno ravnanje, preprečevanje in socialistična samoupravna kriminalna politika temelje na ustrezni osveščenosti javnosti, koheziji in integraciji. Poti do tega pa se utirajo tudi z javnimi občili in z njihovim sodelovanjem. Sredstva javnega obveščanja ustvarjajo s tem tudi model osebnega in kolektivnega vedenja, prinašajo vesti o pojavih in dogodkih (črna kronika) in prenašajo sporočila državnih in političnih organov namenjena ljudem, z željo, da bi se po njih ravnali. S tem ustvarjajo mnenje, prepričujejo, vplivajo na zadržanje in stališča in ne nazadnje politično aktivirajo javnost, da nevarnost presoja tudi iz razrednih zornih kotov in družbenih interesov (in ne samo s stališča radovednosti, osebne ogroženosti, senzacionalnosti itd.).

Prispevek se ukvarja predvsem s sredstvi javnega obveščanja kot delom neosebnega komuniciranja v razmerju do družbene samozaščite. Pri tem ne načena vloge političnih sil in sploh virov informiranja za obveščanje na tem področju. Čeprav je dosti kritičnih ugotovitev glede pomena javnih občil v družbeni samozaščiti, nimamo še celovitejših in zlasti ne znanstvenih ocen tovrstnega obveščanja. Tudi pričujoči sestavek nima namena podati znanstvene ocene obveščanja o družbeni samozaščiti, še posebno, ker vprašanje obravnava predvsem s stališča kriminalne politike.

1. Družbena samozaščita kot proces podružbljanja varnosti

Z razvojem socialističnega samoupravljanja, demokracije in sistema samoupravnega pluralizma interesov tudi v nadzorovanju in spreminjanju vedenja ljudi *prihaja do bistvenih sprememb, pri katerih državna prisila ni več edino in najbolj pogosto oziroma poglavitno sredstvo za socia-*

lizacijo ljudi z družbenimi vrednotami. Zato se poleg klasičnih mehanizmov državne kontrole (za katere menimo, da pridobivajo drugačno vsebino) ustanavljajo še drugi, predvsem samoupravni organi, zato, da bi tudi nadzorstvo postajalo čim manj odtujeno, hkrati ko naj bi bilo eno izmed sredstev samoupravnega odločanja. Toda: »odmiranje države je proces, katerega trajanje je odvisno od cele vrste okoliščin; proces v katerem se vidno zmanjšuje vloga države, preobražajo organi države, nenehno razvija neposredna demokracija in povečujejo funkcije različnih organov družbenega samoupravljanja.«⁶

V tem procesu je družbena samozaščita socialistična teorija in praksa boja zoper škodljivstvo vseh vrst in obenem sploh sestavina samoupravnega življenja. Družbena samozaščita pomeni tudi začetek podružbljanja določenih vlog državnih organov in prenašanje določenih dejavnosti na samozaščitne nosilce, ki niso država, marveč prostovoljna združenja delovnih ljudi in občanov. Le-ti naj se ob izvajanju svojih pravic in dolžnosti ravnaajo in ukrepajo tako, da so v prvi vrsti sami odgovorni za to, da do škodljivih posledic ne bi prihajalo. S tem oblikujejo sami svoje varstvo in vplivajo na varnost, vsak zase, drug za drugega in za vse skupaj. Glede na to družbena samozaščita ni sektor dela ali neka posebna dejavnost, ki obstaja dodatno in poleg države, marveč je predvsem sestavina samoupravljanja na sploh. Dejstvo, da mora vsaj v začetku vzpostavljati svoje organizacijske oblike, pravno urejenost, kadrovske rešitve, vsebinska pojasnila itd., je verjetno prehodnega pomena, dokler v celoti ne postane imanentna družbeno politični ureditvi. Družbena samozaščita izhaja iz te ureditve in ji mora vračati rezultate svojega obstoja, še posebno, ker predstavlja — vsaj glede vedenja in njegovega spreminjanja — dezalienacijo nadzorstva, vstevši njegove sankcije. Podružbljanje nadzorstva in proces samoupravne socializacije morata *pripeljati tudi do drugačnih sankcij kot jih ima klasična državna prisila*. S tem pa se bo tudi uresničevanje družbenih vrednot sčasoma začelo zagotavljati z drugačnimi sredstvi in na druge načine kot doslej.

Če je samoupravljanje ena izmed temeljnih zahtev humanizacije razmerij med ljudmi,⁷ potem je družbena samozaščita dodatno k temu temeljni pogoj za podružbljanje varnosti in proces, v katerem gre za postopno odpravljanje dominacije države in njene prisile nad ljudmi oziroma za doseganje zelenih ciljev z drugačnimi postopki. Skladno z družbeno političnim in gospodarskim razvojem je pričakovati, da se vloga države vsaj v pogledu notranje varnosti ne bo krepila, marveč da se bodo tudi na področju varnosti in varstva razvijali procesi »krepitve samoupravne vloge delovnega človeka v združenem delu in v drugih samoupravnih skupnostih njegovih interesov...«⁸ Čeprav je

⁶ Program ZKJ, str. 29.

⁷ Djordjević, J.: Politički sistem, str. 481.

⁸ Kardelj, prav tam, str. 9.

podružbljanje državnih varnostnih funkcij znatno bolj zamotano, težavno in tvegano, ker je odvisno tudi od mednarodnega položaja in ne samo od silnic znotraj države, je družbena samozaščita vendarle začetek takega podružbljanja. Le-to seveda nastaja na pravno bolj neurejenem in z vidika države manj obvladovanem področju — to je pri preprečevanju.

Toda preprečevanje škodljivstva, še preden so nastale njegove posledice, je še bolj pomembno za zakonitost in pravičnost, solidarnost, vrednote in njihovo varstvo itd., kot prisila, ki jo neradi sprejemamo. Zato tudi kazensko pravosodje z državnimi organi neposrednega odkrivanja niso več najbolj pomembni pri omejevanju in zatiranju odklonskosti, dasiravno vlaganje družbe vanje ni skladno z optimizmom, ki ga le-ta goji glede družbene samozaščite.

Družbena samozaščita ali (zavestna) udeležba slehernika v preprečevanju odklonskosti in škodljivstva, vstevši sodelovanje žrtev, se nakazuje kot prihodnost v boju s kriminalnostjo. S seboj nosi tudi zahteve glede uspešnosti samoupravnega nadzorstva in socializacije neformalnih mehanizmov kontrole, ki so v družbeni samozaščiti — takšni kakršna naj bi bila — velikega pomena.

2. Dojemanje odklonskega vedenja in razumevanje družbene samozaščite

Odklonsko vedenje se navadno določa s pravom, čeprav v procesu socializacije sprejemamo še druge omejitve, ki jih glede na posamezne družbene sloje in skupine sankcionira njihovo, predvsem neformalno nadzorstvo. S tega zornega kota gre predvsem za troje ključnih posledic:

— da se s pravom ureja le določen del vedenja, ki pa postavlja pred vse enake zahteve;

— da posamezne družbene plasti ali skupine sprejemajo tudi svoje včasih strožje, včasih blažje zahteve glede vedenja; in

— da smo ljudje glede teh zahtev vsak po svoje postavljeni pred različne napore prilagojevanja, ki so za nekoga bolj težavni kot za drugega.

Prav zaradi tega smo lahko do vedenjskih norm (ne glede na to, kdo jih postavlja pred nas in s kakšno avtoriteto) indiferentni, jih odklanjamo, se jim upiramo ali se po njih ravnamo, zahtevamo od drugih, da se ravnajo po njih ali celo izvajamo sankcije zoper neposlušne (zlasti v neformalnem nadzorstvu). Dogaja se tudi, da nekatere norme sicer formalno sprejemamo, da pa jih dejansko kršimo ali stereotipno vztrajamo pri zastarelih vedenjskih pravilih, ki jih nove (pravne) norme preraščajo; hkrati ni redkost, da se podrejamo določenim normam, drugim pa ne, itd., marsikdaj odvisno od vrste nadzorstva nad nami, ker zmore tudi le-to — vsako za sebe — nadzorovati le del našega vedenja: *nobeno nadzorstvo ni tako mogočno, da bi nas v celoti nadzorovalo* (razen »samonadzorstvo« nas samih), kar je verjetno še najbolj prav.

Ob upoštevanju različnosti nas ljudi v bio-psiho-socialnem smislu, deluje na nas tudi različnost nadzorstva in socializacije, kar poraja različno dovzetnost za razumevanje ne samo odklonskega vedenja, ampak tudi vednosti o odklonskem vedenju. To pomeni, če se že ne obnašamo vsi enako, obenem tudi v škodljivih pojavih in o negativnem vedenju ne vemo vsi enako, kar ni nepomembno za ustvarjanje skladnosti prakse (življenja) z idejami o njej. Če nam ne grozi nevarnost vsem enako, se najbrž nasproti njej ne bomo ravnali vsi enako, še posebno, ker vsak zase misli, da ga nevarnost ne bo zadela. Takšna življenjska »filozofija« nas pogosto obvladuje toliko časa, dokler nas izkušnje ne izuče o nasprotjem. To pa običajno tedaj, ko že čutimo posledice, ne pa že prej.

Če gre torej za različnosti glede upoštevanja norm in tudi glede védenja o odklonskosti, ni pričakovati, da bi bilo več konformizma v pogledih na družbeno samozaščito in razumevanje njene vloge. Danes se ugotavlja, da je na splošno več »čustvenega zanimanja za kriminal«⁹ kot razumskega. Ker pa sta odklonskost in njeno zatiranje dve strani istega problema, obstaja bojazen, da se tudi na družbeno reakcijo zoper odklonskost gleda premalo racionalno. Tuje raziskave ugotavljajo, da so informacije in sploh znanje o kriminaliteti neenako porazdeljeni med družbene plasti in da imajo bolj realistično podobo o njej tisti, ki so mlajši, bolj izobraženi in iz »višjih« slojev.¹⁰

Ni znano, koliko je naša družbeno samozaščitna naravnost in široka prizadevanja za socializacijo z njenimi zamislimi prispevala k temu, da bi bila tovrstna porazdeljenost pravičnejša do vseh prebivalcev. Četudi imamo raziskave o sprejemanju informacij množičnih občil, nam še vedno ostaja neznanka, kakšni so dejanski izidi politizacije družbene samozaščite, v kateri imajo časopis, radio in televizija izjemno pomembno vlogo.

Za ustrezno razumevanje družbene samozaščite je potrebno poznavanje dejanskih oblik in obsega odklonskosti, tudi zaradi ustvarjanja pravega in stimulatívne protikriminalnega javnega mnenja.¹¹ Zato so v tem smislu — poleg vzpodbud političnih organizacij, ki zavezujejo svoje članstvo k večji preprečevalni dejavnosti — *potrebne tudi resnične informacije o obsegu in naravi nevarnosti*, kajti nevarnost je že sama po sebi vzpodbuda za varovalno dejavnost.

Politično informiranje in razne oblike množičnega pretoka podatkov, delovanje samoupravnih kontrolnih mehanizmov tja do neformalnega nadzorstva in javnega mnenja o odklonskosti in varstvu morajo zaradi boljšega razumevanja prevevati tudi določeni strokovni pogledi na škodljivost raznih oblik in nevarnosti v družbi.

⁹ Zvonarović: Socijalno psihološki faktori prestupništva, v *Socijalna psihologija*, str. 289—327.

¹⁰ Jubelius/Stein-Hilbers, str. 185.

¹¹ Glej zlasti gradivo s IV. letnega posvetovanja jugoslovanskega združenja za kazensko pravo in kriminologijo na temo »Vloga javnosti pri preprečevanju kriminalitete«, *JRKPP* 1, 1963, 2, str. 183—264.

3. Demokratizacija varnosti — demokratizacija sredstev javnega obveščanja

Tako pri varnosti (kot posebni vrednoti) kot pri obveščenosti gre za dvoje pomembnih političnih vprašanj, ki zlasti v dejavnostih družbeno-političnih organizacij nista ostali zanemarjeni. Nasprotno. Vsi dokumenti političnih organizacij naše družbe v zadnjih letih, zlasti glede varnosti, socializacije družbene samozaščite, podružbljanja preprečevalne dejavnosti itd. nenehno poudarjajo vlogo množičnih medijev in njihovo politično, socialno pedagoško in kulturno vlogo. Ni tako poredkoma rečeno, da morajo sredstva množičnega obveščanja predvsem koristiti preprečevalnim dejavnikom, skladno s prizadevanji drugih oblik formalnega in samoupravnega družbenega nadzorstva. Če naj ima, kot pravi tovariš E. Kardelj »vsak človek vso odgovornost tudi za usodo drugega človeka«¹², še posebej v procesu socializacije družbene samozaščite (kot najbolj razširjenega in politično najširše osvojenega preprečevanja), potem so *množična občila kot nalašč najbolj primerna in tudi najbolj poklicana — kot sredstvo — za to, da pomagajo pri osveščanju občanov za ta ideal.*

Družbena samozaščita je sredstvo diktature proletariata oziroma demokratske ureditve, ki je pri nas tudi v pogledu varnosti v določenem smislu postala objektivna družbena potreba, potem ko je samoupravljanje doseglo takšno stopnjo, da je mogoče obravnavanje varnostnih vprašanj prepustiti nedržavnim organizacijam in združenjem občanov.

S širokim procesom demokratizacije se srečujemo tudi na področju varnosti, predvsem ob družbeni samozaščiti. Z njo naj delovni človek tvorno sodeluje v zagotavljanju varnosti za sebe in druge z razumevanjem ne samo svoje vloge v ožjem okolju, marveč tudi s poslušom za »družbeno varnost, njeno družbeno vsebino in pomen«.¹³

S tako zasnovano obravnavanja varnostnih vprašanj v samoupravni družbi ima človek hkrati tudi pravico biti obveščen o ključnih vprašanjih, ki ga zadevajo (tudi) glede varnosti. Kajti v nasprotnem primeru ne more biti besede o ustreznih sodbah o dogodkih in o reakciji nanje, bodisi v ožjem, bodisi v širšem družbenem okolju. Obveščenost o varnostnih in družbeno samozaščitnih vprašanjih postaja sestavina samoupravnega odločanja, v katerem posameznik ne more ostati na ravni opazovalca, marveč se naj vključuje tudi kot dejavni subjekt. Sredstva javnega obveščanja naj mu pri tem pomagajo.

»Pomemben pogoj za uresničevanje vloge javnega obveščanja je podružbljanje informacij in sredstev obveščanja«.¹⁴ Z podružbljanjem varnostnih vprašanj, razvojem samoupravljanja, itd., »se podružbljajo tudi

¹² Kardelj, prav tam, str. 113.

¹³ Micović, str. 3.

¹⁴ Lovrič, str. 3.

politika in sredstva obveščanja»,¹⁵ ki morajo »zagotavljati vsestransko, resnično in pravočasno informacijo o vsem, kar se dogaja v našem družbeno gospodarskem in političnem življenju«. ¹⁶ Politični dokumenti zadnjega časa jasno opredeljujejo vlogo sredstev javnega obveščanja, ki morajo izhajati iz »interesov delavskega razreda in družbenih odnosov«. ¹⁷ *Zato ni dvomov o tem, kako pisati o družbeni samozaščiti, njeni vlogi in ciljih.* Če torej potekata demokratizacija in podružbljanje tako v družbeni samozaščiti kot v sredstvih in politiki javnega obveščanja, potem najbrž ni konfliktov, ki bi izhajali iz nerazumevanja vloge drug drugega in drug o drugem. Ker so tudi sredstva javnega obveščanja pomembna politična sila, jih pri socializaciji družbene samozaščite ne bi smeli zanemarjati. Tisti, ki se kakorkoli in na katerikoli ravni ukvarjajo z družbeno samozaščito, jih morajo resno upoštevati.

Demokratizacija in podružbljanje sredstev obveščanja ter »propaganda« okoli družbene samozaščite in s tem tudi ustvarjanje množične varnostne kulture ne morejo imeti za cilj oblikovanje uniformnosti v mnenjih in konformizem v vedenju, ki ne bi dopuščala samoupravnih pluralističnih interesov tudi pri nekaterih varnostnih vprašanjih. Kajti v socialistični demokraciji različnost pogledov in lastno mišljenje — v okviru neškodljivosti — ne smejo ovirati javnega mnenja tudi o tako pomembnih družbeno političnih vprašanjih kot sta varnost in varstvo. Tovrstno podružbljanje ne bi bila dejanskost, če bi jo oblikovali samo nekateri.

4. Obveščanje v družbeni samozaščiti

Za jugoslovansko socialistično samoupravno ureditev so značilni: »stalni proces osvobajanja človeka in dela, relativna deetatizacija in podružbljanje oblasti, odpravljanje razmerij oblasti in dominacije iz tistih področij družbe, ki oblast bistveno vzdržujejo in razširjajo ter spreminjanje politike v samoupravljanje proizvajalcev in občanov v okviru mikroorganizmov.«¹⁸

Družbeni samozaščiti kot posebnemu procesu razodtujevanja varnostnih vprašanj pa so prav tako imanentni zlasti deetatizacija v preddeliktualni fazi odklonskosti, zmanjševanje dominacije države na nekaterih področjih, ki naj vsebinsko obsegajo še kaj več kot doslej, postopno osvobajanje človeka izpod oblasti in prisile države ter ne nazadnje prevzemanje skrbi za določena varnostna vprašanja po združenjih občanov in njihovih organizacij, bodisi posebej za ta namen, bodisi ob izvrševanju kakih drugih dejavnosti in v okvirih samoupravljanja. In če je družbena samozaščita, kot je ugotovilo beograjsko posvetovanje o njej¹⁹ — funk-

¹⁵ Kraigher, *Komunist*, 29. 4. 1974, str. 3.

¹⁶ Deseti kongres — Dokumenti, str. 76.

¹⁷ Sedmi kongres ZKS. Stališča in sklepi, str. 63.

¹⁸ Djordjević, prav tam, str. 126.

¹⁹ 13. in 14. januar 1976.

cija samoupravljanja, tedaj so zanjo značilni vsi tisti procesi, ki na sploh označujejo jugoslovansko samoupravljanje.

Z družbeno samozaščito se razvija množična socializacija s samoupravnimi socialističnimi vrednotami, tako da se spreminja tudi posameznik (ne toliko zaradi politizacije ali pa vsaj v začetku) in ne samo institucije. Pri tem gre tudi za varnostna vprašanja, katerih *osveščenost naj postaja splošna kultura in ne le skrb za stvari*. Sam razvoj družbene samozaščite mora v prihodnosti privedi do demonopolizacije vloge posameznih državnih varnostnih organov in poudarjanja predvsem vloge političnih sil,²⁰ tako v organizacijskih kot tudi v ideološko vsebinskih vprašanjih.

Sredstva javnega obveščanja so v družbeni samozaščiti lahko soustvarjalci zamisli in njihov izvajalec. Imajo posebno odgovornost za razvijanje samozaščitne zavesti »ter seznanjanje delovnih ljudi in občanov z zadevami in ukrepi družbene samozaščite«.²¹ Vanjo se vključujejo tudi založniška in informativno propagandna dejavnost, publiciteta predavanj, seminarji, posvetovanja, ipd.

Od sredstev javnega obveščanja vsi pričakujemo, da kar največ prispevajo k oblikovanju varnostne kulture, zanimanju ljudi za varnostna in z njimi povezana vprašanja, za dogajanje okoli varnosti države in za politična vprašanja, za varnostne probleme itd. Tisk, radio in televizija imajo v družbeni samozaščiti pomembno vlogo vzgoje in izobraževanja, oblikovanja »varnostne kulture«; za marsikoga pa pomenijo temeljni vir informacij o samozaščitni teoriji in praksi. Poleg tega mobilizirajo posameznike ter navdihujejo institucije ter samozaščitne organizme, usposablajo delovne ljudi za vsakdanje preprečevalne naloge, dvigujejo zavest, pojasnjujejo, posredujejo izkušnje, opozarjajo na previdnost, ukrepe, družbeno disciplino in odgovornost, posplošujejo izhodišča ter delujejo propagandno.

Če so delavci v sredstvih javnega obveščanja na splošno bolj večji pri pojasnjevanju in opisovanju posledic družbi škodljivih pojavov in procesov, so pa manj sposobni pri ugotavljanju njihovih vzrokov. Prav tako se še preveč zadovoljujejo s posredovanjem forumskih stališč, sklepov, resolucij, z izjavami funkcionarjev in poročili pregonskih organov in podobno. Toda ker jim je dosegljivo široko občinstvo, bi morali razvijati tudi druge vrste informiranja; zlasti še, ker *tovrstni vpliv informacij na socializacijo poteka predvsem enosmerno*. Pretok informacij še ni preračunan na učinek, kar, seveda, ni samo njihova odgovornost — marveč tistih nosilcev samozaščitne dejavnosti, ki v naši družbi prevzemajo odgovornost zanjo. Če se v tem pogledu še ne sledi spoznanjem sodobnih komu-

²⁰ Glej o tem: Vipotnik: Kje smo pri družbeni samozaščiti, *Delo*, Sobotna priloga, 8. 10. 1977, str. 19.

²¹ Glej npr. Gradivo 13. seje predsedstva CK ZKJ o »Idejni in politični temelji organiziranja in uresničevanja družbene samozaščite«.

nikoloških znanosti, sredstva javnega obveščanja toliko manj upoštevajo dognanja ustreznih družbenih disciplin, ki se ukvarjajo s človeškim vedenjem in reagiranjem nanj, da bi bili izidi boljši. Kajti družbena samozaščita ne more izhajati samo s političnimi gesli, če javna občila ne vzbujajo samoupravni interes za varnostna vprašanja.

Zato bi morala bolj pojasnjevati, prenašati skušnje, vplivati in komentirati, vzbujati razprave, usmerjati, delovati na javno mnenje in ne samo poročati.

S tem v zvezi pa nastaja vprašanje, ali naj bodo sredstva javnega obveščanja (javna občila, masovni mediji, sredstva javnih komunikacij in podobno) predvsem transmisija ali kaj drugega, oziroma transmisija in še kaj drugega.

5. Idejnopolitična in socialnopedagoška vloga

Pri usposabljanju subjektivnih dejavnikov za preprečevanje družbi škodljivih pojavov je zelo pomembno razvijanje ustrezne osveščenosti, »socialistične morale«, in zagotavljanje zlasti novih vrednot, ki jih prinaša samoupravni socializem. Resolucije in sklepi zadnjih kongresov zveze komunistov so prav tem vprašanjem dali izreden poudarek; tudi kasnejši politični dokumenti v marsičem še podrobneje obravnavajo idejno vplivanje na vedenje in ravnanje ljudi.

Družbena samozaščita je po svoji zasnovi in organizacijskih oblikah sploh dejavnik, katerega namen je na organiziran način in v pozitivnih smereh vplivati na to, da ne bi nastajale možnosti za škodljivstva različnih vrst in na ustvarjanje protikriminalnega javnega mnenja. Če so bili do nedavnega opravljeni prenekateri poskusi, s katerimi naj bi preprečevali odklonsko (in drugo nesprejemljivo) vedenje, so bili to med seboj manj povezani in manj usklajeni pojavi, medtem ko *družbena samozaščita* (v določeni meri) *institucionalizira ne samo javno mnenje, marveč tudi prenekatera sredstva, ki sploh omogočajo, da bi do protikriminalnega javnega mnenja prišlo*. Družbena samozaščita po svoji vrednostni naravnosti ustreza potrebam samoupravne družbe in glede na koristi od nje (bodisi za posameznika, bodisi za družbeno skupnost) med samozaščito kot zavestnim ravnanjem in njimi ne more biti razkoraka. Identičnost v naravnosti lahko pomeni, da z javnim mnenjem (ali s sodelovanjem v družbeni samozaščiti) ne bi smeli imeti težav. Vprašanje je le, kakšen je pristop do javnosti, posebno glede na to, da se mora družbena samozaščita kot predvsem politična in ideološka akcija spreminjati v dejanskost.

Sredstva javnega obveščanja glede na svojo vlogo kot politična sila, idejnopolitični in pedagoškovzgojni dejavnik nimajo avtonomnosti, ker že po svoji naravi v naši družbi ne morejo biti sami sebi namen, marveč služijo prav določenim ciljem družbe. S tem v zvezi bi »morala še marsikaj storiti, da bi povsem zadostila svojemu izobraževalnemu, političnemu

in kulturnemu poslanstvu.«²² Kar zadeva družbeno samozaščito bi morala na vseh družbenih ravneh pojasnjevati njene idejne, razredne in samoupravne temelje, še posebno, ker je uresničevanje družbene samozaščite sestavina političnega delovanja zveze komunistov in drugih družbenopolitičnih organizacij.

Toda med teorijo, ideali in načeli na eni strani ter resničnostjo na drugi so vedno razločki, ki jih gre ugotavljati, analizirati, posredovati in premagovati. Zdi se, da bi sredstva javnega obveščanja, če naj presegajo raven transmisije, pri tem imela pomembno vlogo, še posebno v posredovanju izkušenj, poudarjanju dobrega, ustvarjalnega in koristnega z možnostjo vplivanja, hitrega obveščanja, s svojo analizatorsko sposobnostjo, razgledanostjo, prilagodljivostjo, itd.

Vzgojnopedagoška vloga teh sredstev se očitno nakazuje v ustreznem usposabljanju ljudi in njihovih organizacij za samozaščitne dejavnosti, ki so tako posamične kot množične. Čeprav ne gre gojiti iluzij, da bi ustvarili kompletnega človeka brez napak in odklonov, nas je vendarle treba tudi za družbeno samozaščito motivirati, da je ne bi čutili kot breme in obveznost, marveč predvsem kot psiho-socialno potrebo. (V tem oziru se pravno formalno družbena samozaščita preveč poudarja kot pravica in dolžnost in ker gre pri podružbljanju varnosti, ki zadeva občane za zaščito predvsem v preddeliktualni fazi — je pogosto težko razumeti kdaj je kaj pravica in kdaj dolžnost.) *Družbena samozaščita ni samo politično vedenje, marveč je lahko docela depolitizirano konformno ravnanje, ki nikomur ne škoduje* in ki ga lahko sprejemamo tudi kot normalno. Kaj če smo z javnimi občili družbeno samozaščito prikazovali preveč politizirano, slabo razumljivo, neustrezno prilagojeno ljudem in premalo ljudsko, preprosto in za vsakdanjo rabo, preveč kot privesek kakega organa in premalo kot kulturo nas samih?

Ker gre pri tem tudi za javno mnenje, bi ga po tolikih letih delovanja javnih občil v družbeni samozaščiti in obveščanju o kriminaliteti in reakciji nanjo lahko že polagoma začeli meriti in morebiti tovrstno politiko uravnavati ustrezno izidom z željo, da bi jutri prišli dlje kot smo danes.

6. Ustvarjalnost sredstev javnega obveščanja in zagotavljanje obveščenosti

Množično informiranje s pomočjo časnikov, tovarniških listov, brošur, »malih knjižnic« (npr. o družbeni samozaščiti v Sloveniji), prek radia in televizije ali kako drugače — z drugimi sredstvi le redkokdaj — predvsem z raziskovalnim delom) zanesljivo ugotavlja, na kakšen odmev so naletela sporočila in koliko so vplivala na željene spremembe. Zato se pred njih postavlja eno izmed temeljnih vprašanj, kako s svojo inventiv-

²² Dobra informiranost — učinkovita akcija, *Komunist*, 12, september 1977, str. 10.

nostjo doseči čim boljše obveščenenost in na kakšen način ustvariti pričakovane posledice. Če upoštevamo ta izhodišča, ugotavljamo, da *pri družbeni samozaščiti ne gre zgolj za obveščenenost, marveč tudi za potrebo po določenih dejavnostih*; zlasti še, ker je družbena samozaščita proces, ki ga je treba različno idejno, funkcionalno, organizacijsko, kadrovsko in še kako drugače obravnavati. Ker družbena samozaščita ne nastaja sama po sebi, spontano, marveč z ideološkim vplivom družbenopolitičnih organizacij, zlasti zveze komunistov, in ob strokovni pomoči nekaterih državnih upravnih organov, je treba računati še na ustvarjalnost njenih snovalcev in oblikovalcev vse dotlej, dokler ne postane vsebina družbenopolitičnega življenja in napotilo za ravnanje slehernega izmed nas (v idealnem, toda najbrž nedosegljivem smislu).

Od vseh treh občil se tisk nedvomno najbolj ukvarja z družbeno samozaščito; ne samo zaradi tega, ker prinaša zakone, resolucije, priporočila, sklepe in sploh normativno urejanje tega področja, marveč ker je že po naravi pisana beseda prikladna za vzgojno-pedagoško vlogo, še posebej, ker »kar je napisano, to ostane«. Ostala dva medija se lotevata tovrstne problematike redkeje in sta zaradi tega verjetno manj vplivna.

Glede na široke možnosti uporabe sredstev javnega obveščanja za napredovanje, podružbljanje in sploh informiranje o družbeni samozaščiti se pojavljajo nekatera vprašanja, kako ta proces približati posameznim družbenim plastem ali skupinam. Ali propagandno in idejno dejavnost razvijati za vse enako? Ali ni uporabljeni jezik težko sprejemljiv za določene skupine, pogosto dolgočasen in brezizrazen? Ali niso globoka vprašanja često preplitko povedana? Ali ni premalo rečenega, zakaj tako in ne samo kdo in kako? Ali pri družbeni samozaščiti ne pozabljamo preveč na sodobne oblike in načine propagande? Ali niso morda možne žrtve (kakršnekoli) usodnejše povezane z družbeno samozaščito in morda zato bolj sprejemljive za njene ideje? Ali o družbeni samozaščiti ne govorimo prepogosto, presplošno kot o nečem, kar je izven nas in le za druge ter preveč optimistično, ker največkrat izhajamo iz predstav in mnenj kot iz dane družbene dejanskosti? Ali ni to kar nam posredujejo javna občila le preveč odsev mišljenja, navad in izkušenj služb, ki imajo same s seboj težave pri svojem prilagajanju na proces družbene samozaščite in v tem smislu ne morejo seči dosti dlje od tistega, kar delajo? In ne nazadnje, kako naj sredstva javnega obveščanja delujejo v družbeni samozaščiti, ker so v glavnem vezana na določene vire in je to, kar nam prinašajo, bolj podoba stanja virov kot njihova lastna ustvarjalnost? *Če naj bi od »virov« družbene samozaščite pričakovali o čem naj nas informirajo, potem so sredstva obveščanja odgovorna za to, kako nas seznanjajo s potrebnimi podatki.*

Toda, »komuniciranje v samoupravljanju naj bi imelo nove kvalitete človekovega sporazumevanja, nove kvalitete javnega dialoga in polemike, avtentičnega oblikovanja javnega mnenja in nove odnose v procesu druž-

bene interpretacije,«²³ kar še posebej velja za družbeno samozaščito kot družben odnos, v katerem je posameznik ključna sestavina.

V zvezi s tem sporočila o družbeni samozaščiti niso vedno ustrezna, ne dovolj ustvarjalna, pogosto površinska, bežna in neprikladna (kar lahko ustvarja tudi t. i. »bumerang-efekt«²⁴) in včasih takšna, da prej zmanjšujejo socializacijski vpliv kot narobe. Glavni protagonisti družbene samozaščite, v številni javna občila, se premalo ukvarjajo z družbeno prilagojenim in psihološko preračunanim posredovanjem podatkov; ne zanima jih »output« pri njihovem »inputu«, ker se preveč zadovoljujejo predvsem z enosmernim pretokom komunikacij. Tudi hiperprodukcija besed o družbeni samozaščiti pri marsikom vzbuja nasprotne učinke od tistih, ki so zaželeni in zmanjšuje možnosti komunikacij, hkrati ko po drugi strani morebitno »zapiranje na tem področju utegne resno škodovati razvoju in utrjevanju družbene samozaščite.«²⁵

7. Dvodimenzionalnost podatkov o odklonskosti in varnosti (protislovnost)

V kriminološki in drugih znanostih, ki se ukvarjajo s kaznivimi dejanji in njihovimi storilci ter družbeno reakcijo na oboje, je dokaj znano, da je *vsaka informacija o teh vprašanih lahko uporabljena bodisi v pozitivnem, bodisi v negativnem smislu* — odvisno od tistega, ki jo sprejema. To, kar je nekomu opozorilo na previdnost, je lahko drugemu koristno za storitev škode drugim. S tem v zvezi podatki o deviantnosti ne vplivajo samo na odvrčanje od kriminalitete in ne napotujejo samo na varstvo pred njo, marveč lahko v neki meri oblikujejo kriminalno vedenje in ga uravnavajo v tiste smeri, pri katerih družbena reakcija še ni tako dognana. To pa so seveda okoliščine, ki ustvarjajo nasprotja in protislovja v interesih za doseganje boljše varnosti.

Kolikor gre za načelna gledišča o kriminaliteti in njenem preprečevanju, to kar je doslej v pisanju o družbeni samozaščiti še najpogostejše, ni bojzani, da bi šlo v njeno škodo. Več neprijetnosti pa bo nastalo, če bo družbena samozaščita prinašala opozorila na nevarnost in če bodo strokovne službe pričele pripravljati priročnike in napotila za uporabnike, kako naj ravnajo v posameznih predeliktualnih situacijah.

Pisanje v »črnih kronikah« prav tako sodi v razmišljanje o dvodimenzionalnosti informacij o kriminaliteti, še posebno ker se pogosto opisuje *modus operandi*, navajajo podatki in okoliščine, ki so hkrati koristni tako za varstvo kot za napad. Glede na to, da gre za etiološka, fenomenološka, kriminalnopolitična ali druga vprašanja ali za akcije itd., pomeni, da vsako tako pisanje prinaša spoznanja, ki se lahko različno uporabljajo. Informiranje javnosti o družbeno negativnih pojavih mora

²³ Vreg, str. 278.

²⁴ Splihal, str. 697.

²⁵ Idejni in politični temelji organiziranja in uresničevanja družbene samozaščite, str. 53.

računati s temi okoliščinami. Ker pa je interes javnosti, da je zaradi samozaščitne naravnosti informirana o škodljivstvu, *prihaja ta interes v svojo konfliktnost in nasprotje ter lahko sam sebi omogoča deviantnost*. Hibe, pomanjkljivosti in nepravilnosti v informiranju vzbujajo »negotovitost pri ljudeh, nezaupanje v varnostne organe, ki se razširja v nezaupanje v družbeno ureditev, v sum o neučinkovitosti države kot organizacije, kar rojeva cinizem in pasivnost, da bi se na koncu spremenili v strah...«²⁶

Kadar javno informiranje o kriminaliteti in ukrepih zoper njo ter množične akcije za izboljšanje varnosti povzročajo množično prestrašenost, iracionalno in impulzivno reagiranje, nasilje zoper silo in rabo istovrstnega ter enakega orožja kot ga ima kriminalni svet, tedaj je gotovo z družbenimi prizadevanji za vzpostavljanje ravnovesja nekaj narobe (zglede za to so ZDA, nekatera mesta v ZRN itd. kjer je javnost prestrašena in meni, da sta oba, kriminal in varnost za njih največja problema). V takih družbenih situacijah poročanje o škodljivosti načena demokratizem, ker bolj služi drugim ciljem kot tistim, za katere je bilo namenjeno.

Podatki o zatiranju kriminalnosti, poročanje o pojavih in sploh obveščanje o nevarnosti itd. imajo lahko še eno problematično dimenzijo. To je *varnost nasproti javnosti* (ali njeno nasprotje, to je tajnost). Kajti vse kar je javno, ne rojeva presenečenja. Presenečenje pa je vedno orožje v boju z nasprotnikom. Zato nastajajo vprašanja: v čigavem interesu je lahko tajnost v družbeni samozaščiti, ki jo gre za naš namen razumeti v najširšem smislu? Kdo naj pazi nanjo — ali javna občila, ali tisti, od katerih dobivajo podatke? *Kdo naj razsoja o tem, kaj je tajnost in kaj ni, da bi zvedeli resnico?* Kaj se lahko objavlja o varnostni problematiki in kdo komu postavlja merila? Ali določene podatke varovati pred vsemi ali samo nekaterimi? Ali morebitna odprtost ne poraja še večje zaprtosti in bojzani pred vdorom (infiltracijo), kajti: »družbena samozaščita pomeni tudi družbeno organizirano reakcijo zoper nedopustno odkrivanje skrivnosti v naši družbi«²⁷ itd., da pri tem ne omenjamo senzacionalizma in drugih podobnih pojavov v javnih občilih.

Sredstva informiranja imajo v naši samozaščiti predvsem vlogo politične propagande in vzgojnopedagoški ter mobilizacijski pomen glede oblikovanja varnosti. Javnost družbene samozaščite ima lahko tudi svoje nasprotje, ki bi ga morali spremljati in nadzorovati.

8. Sredstva javnega obveščanja — transmisija ali kaj drugega

Družbeno-politične organizacije v zadnjih letih izredno poudarjajo pomembnost tiska in drugih sredstev javnega obveščanja. S tem v zvezi in na podlagi raznih državnih in političnih dokumentov *javna občila ne mo-*

²⁶ Lukač, str. 469.

²⁷ Dimitrijević v navedbi Levkova, str. 8.

rejo imeti vloge pasivnega opazovalca, prenašalca informacij od zgoraj, kritika brez odgovornosti in posredovalca podatkov brez kritičnosti.

Po družbenopolitičnih izhodiščih naj bi javna občila ne bila transmisija, niti se ne smejo postavljati v vlogo tolmača, marveč morajo objektivno in konkretno posredovati, kar se pri nas dogaja. Javnosti morajo posredovati izvirna dejstva in nanje opirati svoje komentarje.²⁸ »Naravi družbenih odnosov, ki jih oblikujemo, zlasti ne ustrezajo takšen tisk in novinarji, ki bi bili zgolj transmisija državnih in družbenih organov ter teles ali pa nekakšni profesionalni propagandisti, v najboljšem primeru pedagoško-paternalistični do svojih bralcev, poslušalcev in gledalcev, to je delovnih ljudi.«²⁹

Glede na politično uravnavanje množičnih komunikacij, zamotanosti dvodimenzionalnosti v poročanju o deviantnosti, dokaj diskrecionarnim razločevanjem med načelno odprstostjo obveščanja na eni in tajnostjo varnosti na drugi strani in prenekatera druga vprašanja, tisk, radio in televizija ter izvajalci njihovih nalog nimajo preprostih dolžnosti. Zlasti v psihologiji posredovanja informacij o družbeni samozaščiti se morajo prilagajati dvema dejavnikoma: virom, katerih informacije naj posredujejo, in prejemnikom, to je nam ljudem, ki naj bi jih upoštevali. Informativna dejavnost v družbeni samozaščiti ni potrebna samo zaradi informativnosti, še manj za zabavo ali razvedrilo, marveč je doslej pretežno napotilo, kdo naj kaj naredi in kako naj se ravna, da bo od idej prihajalo do koristi in od zamisli do sprememb pri nas ljudeh, tako posamično kot v družbi.

V dejavnosti javnih komunikacij je zato v zvezi z družbeno samozaščito veliko prepričevanja in pojasnjevanja, političnega razlaganja, poročanja, ustvarjanja protikriminalnega javnega mnenja, hiperprodukcije napotil, enosmernih komunikacij, v katerih se nalagajo dolžnosti in pravice, ne da bi prišlo do »audiatur et altera pars«, dajejo se ocene in vrednotenja, hkrati ko se razvija (politično) vizionarstvo, kako z varnostjo in nadzorstvom v samoupravni socialistični družbi danes in v prihodnje.

Ker v zvezi s socializacijo družbene samozaščite poteka politična dejavnost in ker se sploh družbeno politične organizacije izredno prizadevajo za varnost (ki jo, kot npr. ZK, štejejo tudi za svojo odgovornost) ter s pomočjo množičnih medijev *ustvarjajo nove družbene norme z željo, oblikovati podobnost v vedenju ljudi*, istovetnost pogledov itd. in določen konformizem, ki pa v družbi s pluralizmom samoupravnih interesov ne sme pomeniti izgube individualnosti³⁰ in takšne stopnje socializacije varnosti, ki bi že preraščala v neprijetnost zaradi enostranskosti.

Družbena samozaščita, ki jo še vedno navdihujejo nekateri državni organi ob dejavnosti množičnih komunikacij, ne bi smela povzročati po-

²⁸ Kurtović, T.: Delo, 14. 10. 1977, str. 24.

²⁹ Dolanc, S.: Komunist, 27. januarja 1975, str. 4.

³⁰ Glej o tem tudi Rot, N.: str. 170.

javov avtoritativnosti, nedemokracičnosti, poudarjanja moči nad ljudmi, podrejenosti itd., hkrati ko *družbena samozaščita*, čeprav služi razvijanju *socialistične zavesti*, ne sme postajati mehanizem za kontrolo mišljenja in *privesek države*.

Kakšno vlogo naj imajo sredstva javnega obveščanja v družbeni samozaščiti? Ali so preveč ali premalo dirigirana? Kako prinašajo izvorna dejstva? Ali so preveč ali premalo transmisija, poklicni propagandist s paternalističnimi težnjami, itd.? Kako sploh uporabljati javna občila za doseganje smotrov, ki glede obveščanja o varnosti niso preprosta, hkrati ko v »multi-medijski situaciji«³¹ deluje na posameznika različno število občil (nikoli ali pa zelo redko eno samo), itd.? V zvezi s pisanjem o varnosti pa se še posebej pojavlja vprašanje protipsihološke dejavnosti sredstev javnega obveščanja: ob širjenju vznemirljivih vesti, gesel s sovražno vsebino, itd. ki prihajajo pretežno od zunaj. Obveščanje o kriminaliteti in reakciji nanjo pa je tudi nestalno, kampanjsko, odvisno od virov, ki so še preveč pogosto državni organi; »črne kronike« prodajajo svojo vsebino z različno naravnostjo, odvisno tudi od uredniške politike in dosegljivosti podatkov.

Glede na to so javna občila v zvezi z družbeno samozaščito še veliko bolj transmisija kot kaj drugega; obenem nastopajo kot predelovalci informacij, ker se v svoji vlogi pri njej še niso dovolj znašli.

Sklep

Sredstva javnega obveščanja morajo v naši družbi iskati svoje mesto in naloge »znotraj realnih družbenih tokov, odnosov in interesov«.³² V zadnjih letih postajajo prav s tem v zvezi »pomemben dejavnik idejnopolitičnega vpliva pri uresničevanju revolucionarne smeri zveze komunistov«³³ in drugih družbeno političnih organizacij. Družbena samozaščita, glede na odgovornost, ki jo zanjo sprejemajo politične sile družbe, prihaja v središče zanimanja zlasti tiska in precej manj radia in televizije. Pisano gradivo — od zakonov, resolucij, sklepov, priporočil pa tja do pjasnil in napotil lokalnega tiska in brošur itd. — je verjetno poglavitni način komuniciranja med snovalci in izvajalci. Del tega prinašajo zlasti osrednja glasila z drugimi javnimi občili. Njihova ključna naloga je socialistična vzgoja, sodelovanje pri oblikovanju zavesti delovnih ljudi, ki naj ga odraža interes in položaj človeka ne samo v obstoječi pravni ureditvi, marveč predvsem v družbeni dejanskosti.

Javna občila na področju družbene samozaščite prispevajo k pritegovanju javnosti za preprečevalne oziroma družbenosamozaščitne dejavnosti. Glede na izhodišča njihove idejnopolitične vloge in kot politična sila

³¹ Martelanc, str. 466.

³² Dolanc, S.: Prav tam, str. 4.

³³ Prav tam.

lahko opravljajo neprecenljive naloge v okviru oblikovanja in spreminjanja javnega mnenja. V tem oziru imajo pojasnjevalno, mobilizacijsko, posploševalno in vzgojno vlogo. S svojimi sredstvi lahko bistveno pomagajo ljudem, ne samo s politične, marveč tudi s strokovne plati razumeti družbeno reakcijo zoper deviantnost, razodtujevanje kontrole, podružbljanje varnosti in ostalo, kar je v zvezi z vedenjem in njegovim nadzorovanjem, ki sta še vedno predvsem v domeni državnih organov. *Če so sredstva javnega obveščanja ne bodo bolj naslanjala na znanstvena spoznanja pri posredovanju informacij o boju z deviantnostjo, glede preprečevanja oziroma družbene samozaščite in organizirani družbeni reakciji zoper nevarnosti vseh vrst, potem je treba računati na to, da tisto, kar prinašajo, ne bi smelo biti »programaštvo, sterilne deklaracije in neproučene akcije, ki ne morejo preseči omejenega rutinerskega in pozitivističnega osvetljevanja in reševanja problemov«.*³⁴

Izboljšanje bodo dosegla, če bodo sama kar najbolj usposabljala svoje posredovalce informacij. Glede politične socializacije posredovalcev informacij je bil dosežen velik napredek, kar ugotavljajo predvsem pristojni politični ocenjevalci. *S strokovne plati na področju vloge preprečevalne dejavnosti pa še ni tolikšnega napredka.* Zaradi napredka bi se morali opirati tudi na tista sodobna spoznanja, ki se ukvarjajo z deviantnostjo, človekom-storilcem, in obravnavanjem prvega in drugega. Če so javna občila sledila »politiki« glede njenih izhodišč, jim to še ni uspelo po strokovni plati — vsaj kar zadeva družbeno samozaščito. Preprečevanje odklonskega vedenja je res predvsem družbenopolitični problem, ker je tudi kriminaliteta predvsem družbenopolitični koncept, toda hkrati je zadeva prenekaterih strok, ki jih gre upoštevati tudi v družbeni samozaščiti. Sredstva javnega obveščanja morajo navdihovati javno mnenje, s pomočjo dognanj politike in znanosti, skladno in tako, da bosta obe sodelovali pri preseganju sedanosti, ki glede deviantnega vedenja pri nas ni rožnata. Če ne drugega, je treba pri obveščanju v družbeni samozaščiti vsaj več komunikologije, če že ne sodobne kriminalne politike, kriminologije, sociologije itd.

Sprejemanje informacij je selektivni proces, ki ga vsakdo uravnava na svoj način. Ne glede na vplive, kako naj občan dela, čuti, misli in zna, vendarle vsakdo ohranja svojo individualnost. Premalo vemo o tem, kako to poteka pri socializaciji ljudi z družbeno samozaščito. Ne vemo dosti o vplivih, smereh, dezinformacijah itd., in tovrstni dinamiki. Raziskovanja se ponujajo sama od sebe, ne samo zaradi analize obstoječega in današnjega, marveč tudi zaradi razumevanja prihodnjega.

Na področju obravnavanja varnosti in družbene samozaščite pa bi bilo še kako potrebno tudi sodelovanje med družboslovnimi znanostmi in sredstvi javnega obveščanja, da bi oboji kar najbolje ustrezali družbeni dejanskosti.³⁵

³⁴ Milutinović, M.: str. 201 (JRKKP, 1, 1963, 2).

³⁵ Kardelj, prav tam, str. 214—218.

MARIJA VILFAN

Človekove pravice

(Ob tridesetletnici Splošne deklaracije človekovih pravic)

10. decembra letos bo poteklo trideset let, odkar je Generalna skupščina Organizacije združenih narodov sprejela Splošno deklaracijo človekovih pravic. Uresničevanju človekovih pravic je še vedno namenjena pozornost mednarodne skupnosti; reči smemo celo, da je ta pozornost v porastu. Raste zavest, da je eden od razlogov same ustanovitve Organizacije združenih narodov — in torej tudi njihovega razvoja in krepitve — »da znova potrdimo vero v temeljne človekove pravice, v dostojanstvo in vrednost človeške osebnosti, v enakopravnost moških in žensk, kakor tudi v enakopravnost narodov, velikih in malih...«

Delo Združenih narodov na tem področju, porojeno iz te rastoče pozornosti in zvezano z njo, je dalo nekaj izkušenj, ki jih ne bi smeli nikdar zanemariti.

Poskusila bom v pričujočem prispevku prikazati rezultate tega dela, pri čemer bom posebej poudarila uresničevanje ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic.

Poglabljanje, razširjanje in nedeljivost pravic; zavarovanje modela

Pojmovanje mednarodne skupnosti o tem, kaj so človekove pravice, je danes mnogo širše in globlje kot pa je bilo nekdanj. Razširilo in poglobilo se je celo v času od sprejetja Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah ter Mednarodnega pakta o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah leta 1966. O tem govori že samo dejstvo, da imamo dva pakta. Poleg, da tako rečem, klasičnih državljskih in političnih pravic imamo sedaj ekonomske, socialne in kulturne pravice. Prav gotovo je, da se bo ta proces poglobljanja človekovih pravic in vključevanja novih še nadaljeval.¹ Pa ne samo to, danes je očitno bolj kakor nekdanj, da se ob tej veliki razčlenjenosti in s tem obogatitvi

¹ Veliko perspektivo poglobljanja in razširjanja pravic odpira tudi dejstvo, da obstajajo države, kot je naša, ki je za temelj vseh svoboščin in pravic delovnih ljudi in občanov postavila pravico do samoupravljanja in s tem daleč prekoračila danes v Organizaciji združenih narodov veljavne standarde in norme. Treba je samo primerjati pravico do dela, kakor je opredeljena v 6. členu Mednarodnega pakta o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, s pravico

kompleksa človekovih pravic kaže mnogostranska povezanost in medsebojna pogojenost posameznih človekovih pravic. S tem v zvezi je nastal celo problem, ali niso nekatere pravice dežel v razvoju, članic mednarodne skupnosti, prioritete, in ali naj torej mednarodna skupnost posveča pozornost predvsem enim in ne drugim. Mislim, da je povsem jasno to, da so človekove pravice kompleks, — ki ga je treba obravnavati kot celoto in da ni moč iztrgati iz njega le posamezne dele ter samo na teh posameznih, poljubno izbranih delih insistirati oziroma samo o njih govoriti.

Ne moremo se strinjati z Zahodom, z Združenimi državami Amerike na čelu, ki daje prednost državljanskim in političnim pravicam in se ponuja za vzor, ki naj bi mu drugi sledili; niti ne s Sovjetsko Zvezo, ki vidi samo ekonomske, socialne in kulturne pravice.

V Organizaciji združenih narodov so predstavniki dežel v razvoju, razpravljajoč o razmerju med državljanskimi in političnimi pravicami (ki potrjujejo rezultate dekolonizacije) in ekonomskimi, socialnimi in kulturnimi pravicami (ki prinašajo up za bodočnost), menili, da so človekove pravice nedeljive: kot človek sam, tvorijo nedeljivo celoto. Pravica do življenja je osnova vseh človekovih pravic, toda spoštovanje človekove osebnosti zahteva, naj bo življenje takšno, da ga je vredno živeti. Nemogoče je razvijati duhovne vrednote v materialni bedi.

Predstavniki držav v razvoju radi poudarjajo tudi različnost pogojev v posameznih državah, pravico vsake države, da sama izbira poti za uresničevanje pravic, in odklanjajo vsako misel na to, da bi katera koli država s svojim načinom uzakonjanja, pospeševanja in uresničevanja človekovih pravic lahko služila kot vzorec za vse druge.

Pravica kolektiva in pravica posameznika

Citirala sem, ugotavljajoč rastočo pozornost mednarodne skupnosti za človekove pravice, iz preambule k Ustanovni listini odstavek, ki v isti sapi govori o potrjevanju »vere v temeljne človekove pravice, v dostojanstvo in vrednost človeške osebnosti . . .« in tudi vere v »enakopravnost narodov, velikih in malih«. Ni treba, da navajam še druge odstavke iz Ustanovne listine, ki govore z vsem poudarkom tudi o pravicah ljudstev in narodov, članov človeške družine. Dovolj je, da omenim prvi člen obeh paktov, pakta o državljanskih in političnih pravicah in pakta o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah. Prvi člen obeh paktov z istimi besedami govori o pravici vseh narodov do samoodločbe, o svobodnem določanju političnega statusa in o svobod-

do dela z družbenimi sredstvi, kakor jo uzakonja naš zakon o združenem delu, da bi doumeli ves že danes možen razvoj človekovih pravic (E. Kardelj: Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja). Pri tem pa je jasno, da za pravice, ki predpostavljajo družbeno lastnino nad proizvodjalnimi sredstvi, danes v Organizaciji združenih narodov še ne more biti soglasja.

nem prizadevanju za ekonomski, socialni in kulturni razvoj ter o svobodnem razpolaganju z naravnimi bogastvi in naravnimi viri. S tem je ne samo izražena pravica do samoodločbe, temveč je, zlasti glede na mesto tega določila, precizirana tudi misel iz preambule — tudi te identične v obeh paktih — da morajo biti ustvarjeni pogoji, da lahko vsakdo uživa tako svoje ekonomske, socialne in kulturne, kakor tudi državljanске in politične pravice. Če naj bi govorili o prioritetah, potem gre ta po vsej strukturi paktov pravici do samoodločbe, kakor jo danes razlagajo Združeni narodi.

Tega pa se članice Združenih narodov vse jasneje zavedajo, kar prihaja do izraza v njihovih dokumentih. V tem pogledu dokumenti Združenih narodov resnično odsevajo spremenjeno strukturo sveta. V tej zvezi je posebno pomembna resolucija,² sprejeta na lanskoletnem zasedanju generalne skupščine, ki posebej poziva mednarodno skupnost naj daje »prednost iskanju rešitev za množične in grobe kršitve človekovih pravic ljudstev in oseb, ki jih porajajo situacije, kakršne so npr. tiste, ki so posledica apartheida, vseh oblik rasne diskriminacije, kolonializma, tuje nadvlade in okupacije, agresije in groženj zoper državno suverenost, državno enotnost in ozemeljsko celovitost, kakor tudi priznavanja temeljne pravice ljudstev do samoodločbe in temeljne pravice vsakega naroda, da uveljavlja popolno suverenost nad svojim bogastvom in naravnimi viri«.

Resolucija torej poziva k reševanju temeljnih problemov, ki zadevajo človekove pravice ne le kot pravice posameznika, temveč tudi kot pravice ljudstev in narodov, torej problemov, ki v mednarodno-pravnih dokumentih o človekovih pravicah niso zajeti tako široko in iz takega zornega kota kot v zgoraj omenjeni resoluciji.

Še nikoli ni prišla v kakem dokumentu Združenih narodov tako do izraza povezava med kolektivnimi in individualnimi človekovimi pravicami, povezava, na kateri je SFR Jugoslavija insistirala že v pripravi Splošne deklaracije o človekovih pravicah — kateri se je Zahod tako dolgo in vztrajno upiral — in ki je še danes ni pripravljen razumeti.³ Ob sprejetju te resolucije je časopis »Washington Post«, analizirajoč zgoraj navedeni odstavek, videl v njem celo zanikanje Splošne deklaracije o človekovih pravicah in patetično napisal, da v Organizaciji združenih narodov »s človekovimi pravicami pometajo«.

Danes pa sta po mnenju večine razpravljalcev v Združenih narodih nosilca in uresničevalca človekovih pravic hkrati posameznik in kolek-

² Resolucija generalne skupščine OZN — A/32/130 »alternativni pristopi in poti ter sredstva v okviru sistema Združenih narodov za izboljšanje dejanskega uživanja človekovih pravic in temeljnih svobodščine«.

³ Predstavniki Francije je npr. odločno negiral kolektivni vidik pravice do samoodločbe. Skušal je problem zreducirati na vprašanje »demokratske zakonitosti«, ki naj bi se izčrpavala v splošni volilni pravici in očitno bežal pred dejstvom, da se boj za uresničenje pravice do samoodločbe nujno pogostoma vrši v neparlamentarnih oblikah. »Demokratska zakonitost« je jedro predloga Velike Britanije za Rodezijo.

tiv, tj. ljudstvo, narod, kateremu posameznik pripada. Kar se tiče pravice do samoodločbe, to nujno pomeni, da imajo ljudstva oziroma narodi pravico, da se za svobodo in neodvisnost bore, če je treba tudi z orožjem v roki, da se za to borbo organizirajo, in da nastopajo kot subjekt v mednarodnem življenju — kot primer navajam status PLO kot zastopnika palestinskih Arabcev in SWAPO kot zastopnika namibijskega ljudstva. Mednarodna skupnost jim je dolžna dati politično in vsako drugo pomoč, po zmagi pa jih priznati kot državo ali pa jim priznati pravico, da se kot kolektiv vključijo v drugo državno organizacijo, kar je med drugim vsebovano v Deklaraciji o načelih mednarodnega prava glede na prijateljske odnose in sodelovanje med državami, v skladu z Ustanovno listino Organizacije združenih narodov.

Kakor je to posebej podčrtano v prvih členih obeh paktov, s samim konstituiranjem v neodvisno državo ali s samo priključitvijo k drugi državi pravica do samoodločbe še ni izčrpana. Zahteva namreč kontinuirano uveljavljanje v izvajanju suverenosti nad naravnimi bogastvi in viri, kar je podlaga za samostojen razvoj.

Gre za načelno izredno pomemben razvoj, za priznanje vsaj v načelu t. i. kolektivnih pravic kot pravic kolektiva, in ne le kot pravic pripadnikov kolektiva — za priznanje pravic, ki jih kolektiv ima in jih kot kolektiv (preko organiziranosti in svojih zastopnikov) izvaja. Gre za preboj, katerega hoče SFR Jugoslavija doseči tudi na področju mednarodnega varstva manjšin.

O ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah

Ugotovili smo že pogojenost pravic posameznika s stanjem v družbi, kateri pripada, s stopnjo razvoja, ki ga je dosegla, in z možnostmi, s katerimi razpolaga. To je prišlo do izraza tudi na lanskoletnem 33. zasedanju Komisije za človekove pravice, ko je bilo na iniciativo držav v razvoju na dnevnem redu vprašanje uveljavljanja ekonomskih socialnih in kulturnih pravic iz splošne deklaracije človekovih pravic in Mednarodnega pakta o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah kot tudi proučevanje posebnih problemov, ki se nanašajo na človekove pravice v deželah v razvoju.

Na dnevnem redu torej ni bilo vprašanje standardov in norm za te pravice, katerih začetek vsebujejo že konvencije in priporočila Mednarodne organizacije dela, sprejetih med obema vojnama, nadaljevanje pa Splošna deklaracija človekovih pravic in posebej Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah. Na dnevnem redu je bilo uveljavljanje teh standardov in norm v vsakdanjem življenju; razprava je tekla o tem, koliko so v teh mednarodnih instrumentih, ustavah in zakonih držav članic zapisani standardi in norme res postali človekove pravice.

Akcija za uveljavljanje ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic ni od včeraj. Bila je v središču pozornosti teheranske konference leta 1968, ob 20-letnici Splošne deklaracije človekovih pravic. Sledili so ji mnogi mednarodni seminarji in rezultat je študija: »uresničevanje ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic«,⁴ ki je nudila osnovni material za razpravo.

Razprava je bila nujna tudi zato, ker je leta 1976 začel veljati Mednarodni pakt o gospodarskih, socialnih in kulturnih pravicah in je s tem stopilo v ospredje vprašanje uveljavljanja teh pravic, njihovega mednarodnega varstva in pospeševanja po vsem svetu, še posebej pa v državah, ki se spopadajo z revščino, podhranjenostjo, nezaposlenostjo, slabim zdravjem in bednimi stanovanjskimi možnostmi.

Pa poskusimo te pravice najprej našteti. Gre za — po vrstnem redu, po katerem jih obravnava Mednarodni pakt o gospodarskih, socialnih in kulturnih pravicah — pravico do dela, do pravičnih in zadovoljivih delovnih pogojev, do pravice ustanavljanja sindikata in članstva v njem; pravico do socialne varnosti, všteti tudi socialno zavarovanje; pravico do varstva in pomoči družini, zlasti materam in otrokom; pravico vsakogar do primernega življenjskega standarda zanj in za njegovo družino, pravico do varstva pred lakoto, pravico do kar najboljšega mogočega telesnega in duševnega zdravja; pravico do enakega plačila za enako delo ter pravico do izobrazbe — s tem, da mora biti osnovno šolanje obvezno in brezplačno, in pravico do udeležbe v kulturnem življenju.

Vse te pravice so še podrobneje opredeljene v konvencijah in priporočilih specializiranih agencij.

Razprava se je osredotočila na uživanje ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic v deželah v razvoju. Pokazala je, kar je sicer že na prvi pogled jasno, da pravice, razglašene v členih 2. do 15. Mednarodnega pakta o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, niso v nobenem razmerju z možnostmi dežel v razvoju. To so potrdili predvsem njihovi predstavniki, ki so v razpravi dejali, da tudi oni priznavajo pravico do dela in ustreznega plačila, do varstva družine in socialne varnosti, do izobrazbe in kulture in še marsikaj, da so v mnoge ustave

⁴ Uresničevanje ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic: problemi, politika, napredek, Manouchehr Ganji, posebni poročevalec Komisije za človekove pravice. Združeni narodi E/CN.4/1108/Rev. 1.

Študija na 354 strah velikega formata obravnava standarde in norme, posebej probleme v zvezi z uresničevanjem teh pravic v državah in razvoju, v socialističnih državah Vzhodne Evrope in v državah razvitega tržnega gospodarstva. Sledi pregled dejavnosti mednarodne akcije za varstvo in pospeševanje ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic. Za vse države avtor prilaga tudi bogat statistični material in končuje s priporočili.

O razvitih zahodnih državah študija ugotavlja, da so v pogledu ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic v primerjavi z državami v razvoju dosegle zelo veliko, v primerjavi s svojim lastnim bogastvom pa ne dovolj. Kar zadeva socialistične države Vzhodne Evrope, študija navaja kot problem dejstvo, da se zaradi v teh deželah domnevne istovetnosti interesov posameznika z interesi države podcenjujejo ovire za ekonomski in socialni razvoj in da iz istega razloga, kadar pride do spora med posameznikom in oblastjo, vedno prevladajo državni interesi.

v dobri veri sprejeli vse te obveznosti, toda zaman, kajti ne morejo jih izpolnjevati — kljub dobri volji ker uresničevanje teh pravic zahteva sredstva, s katerimi ne razpolagajo, in ker jim to onemogoča mednarodni položaj.

Manj razvite dežele, v katerih prebiva 64 % svetovnega prebivalstva so po letu 1970 v poprečju dosegale 4,1 % povečanje bruto nacionalnega dohodka. Večino tega pa sta odnesla visok naravni prirastek prebivalstva in inflacija. Zelo malo ali pa celo nič se ni izboljšal obupno nizki življenjski standard 1 milijarde in 100 milijonov ljudi.

Statistike, ki jih navaja študija, kažejo, da se ne povečuje samo razlika med razvitimi in nerazvitimi deželami, temveč se tudi v samih deželah v razvoju povečuje razlika med življenjskimi pogoji mestnega in kmečkega prebivalstva ter med kategorijami prebivalstva z najvišjim in najnižjim dohodkom.

Številni prebivalci Azije, Afrike in Latinske Amerike le životarijo, često na robu lakote. Milijoni, ki se selijo s kmetov v mesta, ne najdejo zaposlitve. Nastanjajo se v ogromnih, vse bolj razprostranjenih »slumih« ali prehodnih taboriščih, kjer jih revščina, pomanjkanje osnovnih higijenskih pogojev, nepismenost, podhranjenost in pomanjkanje vsake perspektive naravnost ženejo v delinkvenco.

Eden največjih socialnih problemov današnjega sveta je nezaposlenost ali nezadostna zaposlenost, ki nikjer ni tako kritična kakor v državah v razvoju. Treba bi bilo že sedaj (leta 1978) odpreti 200 milijonov delovnih mest, v bodočnosti pa z ozirom na rastoče število prebivalstva še mnogo več. Le tako bi prebivalci teh dežel lahko uresnili pravico do dela.

In kaj je s pravico do izobrazbe? Leta 1968 so razvite države potrošile več kot 120 milijard (USA dolarjev) za izobraževanje, manj razvite pa manj kot 1 milijardo 200 milijonov dolarjev, čeprav imajo razvite dežele le eno tretjino prebivalstva sveta in le eno četrtno mladine. Razlika celo raste. V času od 1960 do 1968 leta so razvite dežele imele približno polovico vseh študentov na svetu. V Evropi, Sovjetski Zvezi in Severni Ameriki vpis v osnovno in srednjo šolo teče paralelno z rastjo mladega prebivalstva od 6. do 19. let starosti. V manj razvitih državah pa se je prebivalstvo te starostne dobe povečalo za 36 milijonov iznad sicer povečanega šolskega vpisa. V tem pogledu je Afrika v najslabšem položaju. V letih 1967/68 v Mavretaniji 9 izmed 10. šolobveznih otrok ni hodilo v šolo; v Maliju 6; v Alžiru 4; v Botswani 5 in v Zambiji 4. In tako naprej.

In kako je z mednarodno definirano pravico do najvišjega standarda telesnega in duševnega zdravja, Čeprav je leta 1967 70 % svetovnega prebivalstva živelo v manj razvitih državah, so le-te imele vsega skupaj 25 % vseh zdravnikov na svetu, 28 % zobozdravnikov, 20 % medicinskih sester in 30 % bolniških postelj. Poleg tega je 70 do 80 % zdravstvenega osebja v manj razvitih deželah živelo v velikih mestih in tako

prepuščalo 80 % prebivalstva rokam 20 % zdravstvenega osebja. S tem lahko razložimo, med drugim tudi visoko smrtnost in posebno visoko otroško umrljivost v Afriki.

Z besedami avtorja študije je absolutna revščina žalostna usoda 40 % vsega prebivalstva manj razvitih dežela, ki ne uživa nikakršnih človekovih pravic, še najmanj pa ekonomske, socialne in kulturne pravice. Životari ob dohodku, ki ga v Združenih državah Amerike cenijo na 30 centov dnevno. 20 do 25 % otrok umre pred 5 letom. Poprečna življenjska doba prebivalcev je 20 let krajša kot v razvitih deželah.

V razpravi so ugotovili, da je definicija človekovih pravic res le ena sama, da pa v luči ekonomske in družbene resničnosti nerazvitega sveta kaže na drugačne potrebe in pričakovanja in tudi druge prioritete od teh, ki veljajo v državah, katere uživajo višji življenjski standard.

Avtor študije je podčrtal, da je skrb za dejansko uresničevanje ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic dolžnost vsake posamezne vlade; za manj razvite države je priporočil radikalne reforme — posebno agrarno — odpravo korupcije, predvsem pa sodelovanje vsega ljudstva v naporih za izvajanje gospodarskih in družbenih planov, ki naj bi pospešili uživanje ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic. Razpravljalci so predlagali, naj komisija poudari obveznost vsake države za uresničevanje ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic; vsaka država naj sama odloči, kako bo, v skladu z gospodarskim in kulturnim razvojem in tradicijami, pospeševala spoštovanje človekovih pravic, in katere prioritete bo izbrala.

Razpravljalci pa so poudarili, da so se vse članice Združenih narodov po ustanovni listini zavezale, da bodo delale *posamezno* in *skupaj* za splošno in dejansko spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin vseh ljudi.⁵ Če so industrializirane države odkritosrčne v svojih izjavah o potrebi po izboljšanju varstva človekovih pravic, naj prevzamejo nekatere odgovornosti glede na politično in gospodarsko samoodločbo, bilateralno pomoč in mednarodne ekonomske odnose. Razvite dežele bi lahko odigrale večjo vlogo pri ustvarjanju potrebnih pogojev za hitri gospodarski razvoj manj razvitih dežela in jim tako pomagale pri uresničevanju gospodarskih, socialnih in kulturnih, kot tudi političnih in državljanjskih pravic. Toda dejstvo, da se ustvarjanje novega ekonomskega reda ne premakne z mrtve točke, vzbuja dvom v odkritosrčnost izjav razvitih držav o človekovih pravicah.

Resolucija, ki so jo sprejeli ob zaključku diskusije, je močno podčrtala odgovornost vseh članov mednarodne skupnosti za ustvarjanje pogojev za uresničevanje teh pravic, ter priporočila izdelavo študije o mednarodnih dimenzijah pravice do razvoja, ki naj bo moralna in pravna osnova raziskav za vzpostavitev nove ekonomske ureditve.

⁵ Ustanovna listina Organizacije združenih narodov, 55. in 56. člen.

Tako so razpravljalci ugotovili, da obstoji povezanost in pogojenost narave, obsega in dejanske veljave priznanih človekovih pravic s stanjem in možnostmi družbe, za katero v posameznem primeru gre, in da obstoji tudi povezanost in pogojenost narave, obsega in veljave človekovih pravic (in tudi pravic posameznika) s stanjem in možnostmi mednarodne skupnosti.

O nujnosti spremembe dosedanjih gospodarskih odnosov in vzpostavitve pravičnejše gospodarske ureditve smo že govorili.

Prvi pogoj za uspeh mednarodne skupnosti na področju človekovih pravic pa je seveda ohranjanje miru. Kakor je rekel tovariš Tito na 11. kongresu ZKJ, mir v svetu očitno ni zagotovljen. Nevarnosti vojne ne le v lokalnih, temveč tudi v svetovnih razsežnostih ni mogoče izključiti. Ohranitev miru v današnjem svetu pa pomeni predvsem nadaljevanje in poglobljanje procesa popuščanja napetosti in odločno delo na razorožitvi.

Obstoj napetosti med članicami mednarodne skupnosti, odsotnost polnega sodelovanja prav gotovo ustvarja potrebo — ali morda samo videz potrebe po večji disciplini v posameznih nacionalnih družbah in torej vnaprej oži področje posameznikove avtonomije; s tem ogroža državljanske in politične pravice ter jih podreja ciljem blokovske politike. Tako stanje razen tega vnaprej onemogoča polno uživanje ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic, ki v današnjem svetu zahtevajo stalno in rastoče, odprto in vedno bolj mnogostransko mednarodno sodelovanje.

Danes, ko je detant v odnosih med velikima silama v resnem zastoju, in ko insistiramo na nujnosti nadaljevanja in poglobljanja procesa detanta, moramo v zvezi s problematiko človekovih pravic pribiti dve stvari:

Prvič: polno uveljavljanje človekovih pravic v posameznih državah ne more biti pogoj popuščanja napetosti. Nasprotno — detant je pogoj za polno uveljavljanje človekovih pravic, detant v vseh svojih dimenzijah, v razvijanju sodelovanja na vseh področjih, ki so jih določili helsinški sklepi. Zato Jugoslavija odločno nastopa proti zlorabljanju človekovih pravic kot sredstva blokovske konfrontacije in vmešavanja v notranje zadeve drugih držav.

Drugič: Prav s stališča razširjanja, poglobljanja in uveljavljanja človekovih pravic je še kako nujno, da proces detanta, ki vključuje priznavanje načel o odnosih med državami helsinške listine, ne ostane omejen na Evropo. Kajti oboroževalna tekma in blokovsko tekmovanje se širita in prenašata tudi na druge predele sveta, zlasti v Afriko. Politika s pozicij sile in tujega vmešavanja se nadaljuje in vse bolj usmerja na območja neuvrščenih in držav v razvoju.⁶ Zato je zlasti v neuvršče-

⁶ Tovariš Tito na 11. kongresu ZKJ.

nih in vseh deželah v razvoju aktualen problem polne pravice samoodločbe, ki je premisa človekovih pravic, polne politične in gospodarske emancipacije, s katero so nezdržljivi imperializem in hegemonizem, neokolonializem in vmešavanje v notranje zadeve.

O pomenu razorožitve za človekove pravice naj rečem samo to, da nas je notranja logika tekme v oboroževanju privedla do tega, da smo na pragu izdelovanja in razporeditve nevtronske bombe, ki ju je ameriški predsednik Carter le začasno ustavil. Beremo, da je posebnost te bombe, da bo neizprosno in totalno v dosegu svojega učinka, prizanašajoč materialnim dobrinam dela človeških rok, uničila samo živa človeška bitja.⁷ Kako je mogoče postavljati v središče mednarodne pozornosti človekove pravice in hkrati odobravati razvoj bombe, ki bi s perverzno selekcijo uničevala prav tistega, ki so mu pravice namenjene?

Nasprotje med napori za razširjanje, poglobljanje in uveljavljanje človekovih pravic ter stalnim in naraščajočim odvajanjem človeških in materialnih resursov za tekmo v oboroževanju postaja vsako leto bolj očitno in bolj absurdno.

Tako končujem prikaz sprememb, ki jih je v Organizaciji združenih narodov v tridesetih letih doživelo obravnavanje problema človekovih pravic. Odraža jih tudi že omenjena pomembna resolucija, s katero je lanska Generalna skupščina OZN začrtala idejne okvire, v katerih se giblje bodoče delo Združenih narodov na tem področju. Gre za enakopravnost človekovih pravic in njihovo nedeljivost, za pomen kolektivnih pravic in obsodbo njihove kršitve; za pogojenost ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic z uresničevanjem nove ekonomske ureditve, za odvisnost uresničevanje človekovih pravic od položaja v mednarodni skupnosti, od miru, detanta ter razorožitve; gre za dolžnost mednarodne skupnosti, da ustvarja pogoje za uresničevanje človekovih pravic.

Medtem ko so bila zadnja leta Zahodu in zlasti Združenim državam Amerike človekove pravice v mednarodnih odnosih predvsem sredstvo medblokofske konfrontacije in je sovjetski blok odbijal vsako razpravljanje na mednarodnih forumih, so uvrščeni in dežele v razvoju izgrajevali svoje stališče, ki je odsev njihovega položaja v mednarodni skupnosti in stanja v njej, ki jih tako živo prizadeva.

Ali jim more ameriško pridiganje o človekovih pravicah ob istočasnem preziranju temeljnih pravic narodov in ljudstev v deželah v razvoju zveneti drugače kot licemerstvo? Francija je nedavno poslala tujsko legijo pod poveljstvom znanega mučitelja alžirskih borcev v Kolwezi po peščico belcev. Kdo naj verjame, da je to humanitarno dejanje?

⁷ »Glava z zvišano radiacijo poveča predvsem sposobnost ubijanja osebja in zmanjša postranske učinke eksplozijskega udarca in toplote. Na standardno vojaško opremo učinkuje manj kot orožje iste moči, ki sloni na razbijanju atoma. S tem orožjem je mogoče oklepna vozila, ki so od učinka eksplozijskega udarca — z izjemo primerov zadetka iz neposredne bližine — manj prizadeta, začasno nevtralizirati z uničenjem posadk, prizadetih od radiacije.«

Izveček iz navodila obrambnega departmaja Združenih držav Amerike, julij 1977.

Naj končam z željo, da bi ob tridesetletnici Splošne deklaracije človekovih pravic tudi mi razmišljali, kako bomo v duhu resolucije Generalne skupščine, ki jo prilagamo v prevodu, intenzivneje prispevali k uresničevanju človekovih pravic po celem svetu.

Resolucija generalne skupščine ZN A-32-130

Alternativni pristopi in poti ter sredstva v okviru sistema Združenih narodov za izboljšanje dejanskega uživanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin

Generalna skupščina, ki

je prepričana, da je obveznost vseh držav, da spoštujejo cilje in načela ustavne listine Združenih narodov, temeljnega pomena za pospeševanje in spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin in za uresničitev polnega dostojanstva in vrednosti človekove osebnosti,

se zaveda, da je dolžnost Združenih narodov in vseh držav članic doseči mednarodno sodelovanje pri reševanju mednarodnih problemov ekonomskega, socialnega, kulturnega ali humanitarnega značaja in pri pospeševanju in spodbujanju pospeševanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin za vse, ne glede na raso, spol, jezik ali vero,

je prepričana, da mora takšno sodelovanje temeljiti na globokem razumevanju raznolikosti problemov v različnih družbah in na polnem spoštovanju ekonomskih, socialnih in kulturnih realnosti (teh družb),

upoštevava splošno deklaracijo človekovih pravic,

se zaveda napredka, ki ga je mednarodna skupnost dosegla pri pospeševanju in spoštovanju človekovih pravic in temeljnih svoboščin, zlasti na področju določanja standardov v okviru sistema Združenih narodov,

z zadovoljstvom ugotavlja, da sta stopila v veljavo mednarodna pakta o človekovih pravicah, kakor tudi številni drugi pomembni mednarodni instrumenti na področju človekovih pravic,

smatra, da je to, da so države članice sprejele obveznosti, vsebovane v teh instrumentih, pomemben element splošnega uresničevanja in spoštovanja človekovih pravic,

priznava, da je možno ideal, da bi bili ljudje svobodni in da ne bi živeli v pomanjkanju, v skladu s splošno deklaracijo človekovih pravic doseči le, če ustvarimo pogoje, v katerih lahko vsakdo uživa (svoje) ekonomske, socialne in kulturne pravice, kakor tudi (svoje) državljske in politične pravice,

je globoko prepričana, da so vse človekove pravice in temeljne svoboščine medsebojno povezane in nedeljive,

priznava, da so apartheid, vse oblike rasne diskriminacije, kolonializem, tuja nadvlada, okupacija, agresija in grožnja zoper državno suverenost, državno enotnost in ozemeljsko celovitost, kakor tudi nepriznavanje temeljne uprave vseh ljudstev do samoodločbe in temeljne pravice vsakega naroda, da uveljavlja polno suverenost nad svojimi naravnimi bogastvi in viri, situacije, ki same po sebi so

in ki porajajo množične in grobe kršitve vseh človekovih pravic in temeljnih svoboščin ljudstev, kakor tudi posameznikov,

je globoko zaskrbljena spričo kontinuiranega obstoja nepravilne mednarodne gospodarske ureditve, ki je največja ovira za uresničitev ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic v državah v razvoju,

meni, da bo moral pristop k nadaljnjemu delu v okviru sistema Združenih narodov na področju človekovih pravic ustrezno upoštevati izkušnje in splošni položaj držav v razvoju, kakor tudi njihova prizadevanja za implementacijo človekovih pravic in temeljnih svoboščin,

smatra, da bi morali trideseto obletnico splošne deklaracije človekovih pravic obeležiti z vseobsežno analizo obstoječih problemov na področju človekovih pravic in s povečanimi naporji v iskanju primernih rešitev za dejansko pospeševanje in zaščito človekovih pravic in temeljnih svoboščin, upošteva izkušnje in prispevek tako razvitih držav kot tudi držav v razvoju,

je obravnavala poročila generalnega sekretarja o tej točki,

1. SKLENE, da mora pristop k nadaljnjemu delu v okviru sistema Združenih narodov v zvezi z vprašanji človekovih pravic upoštevati naslednje koncepte:

a) Vse človekove pravice in temeljne svoboščine so nedeljive in neodvisne; enako pozornost in resno obravnavo zahtevajo izpolnjevanje, pospeševanje in zaščita tako državljanskih in političnih, kot ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic.

b) Polna uresničitev državljanskih in političnih pravic ni možna brez zagotovitve uživanja ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic; trajen napredek v izpolnjevanju človekovih pravic je odvisen od razumne in učinkovite državne in mednarodne politike ekonomskega in socialnega razvoja, kot je bilo ugotovljeno v izjavi iz Teherana (1968).

c) Vse človekove pravice in temeljne svoboščine človekove osebnosti in ljudstev so neodtujljive;

d) torej je treba vprašanja človekovih pravic obravnavati globalno, upoštevaje tako splošni kontekst družb, v katerih se ta vprašanja pojavljajo, kakor potrebo po pospeševanju polnega dostojanstva človekove osebnosti, ter razvoj in blaginjo teh družb;

e) mednarodna skupnost bi morala pri pristopu k vprašanjem človekovih pravic v okviru sistema Združenih narodov dati oz. še naprej dati prednost iskanju rešitev množičnih in grobih kršitev človekovih pravic ljudstev in oseb, ki jih prizadevajo situacije, kakršne so npr. tiste, ki so posledica *apartheida*, vseh oblik rasne diskriminacije, kolonializma, tuje nadvlade in okupacije, agresije in groženj zoper državno suverenost, državno enotnost in ozemeljsko celovitost, kakor tudi nepriznavanja temeljne pravice ljudstev do samoodločbe in temeljne pravice vsakega naroda, da uveljavlja polno suverenost nad svojim narodnim bogastvom in naravnimi viri;

f) realizacija nove mednarodne gospodarske ureditve je element, ki je bistvenega pomena za učinkovito pospeševanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin in ji je zato tudi treba dati prednost;

g) za pospeševanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin je največjega pomena, da države članice sprejmejo specifične obveznosti z ratifikacijo ali pristopom k mednarodnim instrumentom na tem področju; treba je torej spodbujati določanje standardov znotraj sistema Združenih narodov na področju človekovih pravic in splošno sprejetje in izpolnjevanje relevantnih mednarodnih instrumentov.

h) Vsi organi sistema Združenih narodov naj pri svojem delu v zvezi s človekovimi pravicami in temeljnimi svoboščinami upoštevajo izkušnje in prispevke tako razvitih držav kot držav v razvoju.

2. POZIVA komisijo za človekove pravice,

a) naj opravi kot prioritarno nalogo vseobsežno analizo alternativnih pristopov in poti ter sredstev v okviru sistema Združenih narodov za izboljšanje dejanskega uživanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin v luči navedenih konceptov;

b) naj izpolni nalogo, ki sta jo določila: ekonomski in socialni svet (v svoji resoluciji 1992 (LX) z dne 12. maja 1976 in komisija za človekove pravice (v svojem sklepu 4(XXXIII) z dne 2. februarja 1977), tudi v luči te resolucije;

c) naj preko ekonomskega in socialnega sveta predloži generalni skupščini na njenem 34. zasedanju poročilo (s sklepi in priporočili) o opravljenem delu glede na točki (a) in (b) drugega odstavka, in naj preko sveta predloži skupščini na njenem 33. zasedanju tekoče poročilo;

3. *POZIVA* generalnega sekretarja, naj posreduje to resolucijo vsem prizadetim organom Združenih narodov in specializiranim agencijam;

4. *SKLENE*: da bo v osnutek dnevnega reda svojega 33. zasedanja vključila točko z naslovom: »Alternativni pristopi in poti ter sredstva v okviru sistema Združenih narodov za izboljšanje dejanskega uživanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin«.

UMBERTO CERRONI

O strategiji KP Italije¹

I

Kot vemo, je zahodna Evropa domovina znanstvenega socializma. Vendar ne moremo reči, da je tam socializem našel torišče za zgodovinsko preizkušnjo. Celó nasprotno: temeljna značilnost sodobnega socializma je ravno v tem, da se je uresničil samo zunaj zahodne Evrope. Res je, da je prišlo do vzpostavitve oblasti socialističnega tipa v deželah kakor so Poljska, Češkoslovaška in Nemška demokratična republika, ki so na nek način povezane z izročili zahodne Evrope. Vendar pa vemo, da je prehod v socializem v teh deželah predvsem določevala zgodovinska in politična navzočnost Sovjetske zveze. Prav tako je res, da se tip socializma, ki so ga privzele te dežele, neposredno sklicuje na sovjetsko izkušnjo, ki je dokaj oddaljena od današnjih političnih, ekonomskih in kulturnih problemov zahodne Evrope. Na drugi strani so hude težave, s katerimi se te države srečujejo pri »graditvi socializma«, gotovo povezane z opiranjem na sovjetski model in s posebnim načinom prehoda v socializem, ki ga pri njih uresničujejo.

Čeprav, kot smo že povedali, zahodna Evropa ni izkusila nobenega prehoda v socializem, to ne pomeni, da je socialistično gibanje od Marxovih časov doživelo »organizacijsko« regresijo. Prav nasprotno, organizacije, ki se kakorkoli sklicujejo na znanstveni socializem, so v Zahodni Evropi še vedno zelo močne in lahko celo trdimo, da je socialistično navdahnjeno, organizirano delavsko gibanje, ki danes obstaja v zahodni Evropi (sindikati, zadruga, socialistične, socialdemokratske in komunistične stranke) še zmeraj najpomembnejši kompleks v okviru svetovnega delavskega gibanja. Podatek postane še bolj očiten, če si ogledamo tudi marksistično inspirirano teoretsko produkcijo. S tega gledišča potemtakem lahko rečemo, da Marxova predvidevanja glede kvantitativnega širjenja socialističnega gibanja v evropskih kapitalističnih deželah niso bila ovržena in da se je »popravek«, ki ga je vnesla leninska teorija o »šibkih členih imperialistične verige«, izkazal samo za parcialnega. Pokazala je namreč, da socialistično gibanje v manj razvitih deželah lahko narašča in lahko celo zmaga, sploh pa ni ovrгла

¹ Umberto Cerroni, *Crisi del marxismo?*, Editori Riuniti; Rim 1978.

težnje k naraščanju socialističnega gibanja v razvitih kapitalističnih deželah (primer, ki ga moramo obravnavati posebej, so ZDA).

Preseneča pa neki drug podatek, za katerega se zdi, da ga ne moremo najti ne v Marxovih ne v Leninovih predvidevanjih: organizacijska ekspanzija socialističnega gibanja v zahodni Evropi se lahko kar nadaljuje, toda to — samo po sebi — ni odločilnega pomena za socialistično preobrazbo tega dela sveta. Dejansko sta se pokazala dva tipa izhodov, oba negativna: integracija socialističnega gibanja v tradicionalne načine družbenega političnega vodenja ali neuspešni poskusi vstaj, ki so izzvali najtrše reakcije vladajočih razredov. Za politične sisteme zahodne Evrope je bilo po oktobrski revoluciji v bistvu značilno, da se ni posrečila socialistična preobrazba zaradi globoke spremembe klasičnega liberalnega režima, ki se mu je posrečilo, da je socialistično gibanje potisnil v podrejen položaj in asimiliral velike socialnodemokratske stranke ali pa ga je uničil s tem, da se je povezal z režimi fašističnega tipa. Prvi izhod je popolnoma onеспособil socialistično gibanje za preobrazbo družbenih odnosov, drugi pa mu je povsem onemogočil politični obstoj. V obeh primerih je v zahodni Evropi prišlo pod vodstvom starih socialnodemokratskih in novih komunističnih strank do tega, da je bilo socialistično gibanje potisnjeno na obrobje dejanske možnosti političnega vpliva, čeprav je ostalo mogočno organizacijsko telo. To pomeni, da je bil neuspeh v največji meri politične narave, vključno s strategijo, ki sta jo izdelali II. internacionala in III. internacionala.

Še več! Do dvojnega neuspeha, o katerem smo govorili, je prišlo hkrati z globokim teoretskim in praktičnim prelomom v okviru evropskega socialističnega gibanja, istočasno pa je prišlo tudi do radikalnih spopadov (včasih tudi na ulicah) med socialnodemokratskimi in komunističnimi silami ter do ustrezne teoretske polarizacije na dve poziciji: na »revizionizem«, ki se nagiba k zanikanju vsake dejanske opore na Marxove analize — in na »dogmatično doktrinarstvo«, ki se je ukopalo v tisto interpretacijo Marxa, ki jo je posređoval leninizem ali bolje stalinizem. Ta dvojni teoretski in praktični razcep socialističnega gibanja je tako vzrok kot posledica kompleksne zgodovinske šibkosti, ki ga je gibanje pokazalo v najbolj razvitih območjih: ta šibkost pa ni, kot smo že rekli, samo »organizacijska« temveč nasprotno — izhaja ravno iz soočenja z njegovo organizirano silo. Gre potemtakem za šibkost pri oblikovanju politike: za strateško šibkost, ki bi morala na področju strategije doživeti ustrezno analizo in popravek. Odsev te šibkosti sta prav globok razcep socialističnega gibanja in njegova nezmožnost, da bi se soočil z vladajočimi razredi na področju boja za konsenz. Ni naključje, da je splošna volilna pravica povzročila krizo sodobnega socializma in ga razcepila na dva dela: eno krilo jo je zaradi bojazni pred konfrontacijo odločno odklonilo, drugo krilo pa je bilo obvladano in je ostalo brez vsake inovativne vsebine.

II

Če je zgodovinska nezmožnost socialističnega gibanja ta strateška napaka v odnosu do splošne volilne pravice, tj. v odnosu do politične demokracije, kakršno je izdelala najbolj razvita liberalna tradicija, mora prav na tem področju priti do ponovnega razmisleka, ki bo pripeljal do takega »dojemanja« marksistične tradicije, ki bo spodrezalo vsako zgodovinsko ovrženo dogmatsko doktrinarstvo in bo povečalo učinkovitost temeljnega jedra moderne znanstvene kritike kapitalizma.

Tu ni mesto, da ponovno obravnavamo okvire te problematike. Dovolj bo, če povzamemo različne elemente in jih na kratko naštejemo.

1. Razviti kapitalizem sploh ne »propade« zaradi čisto ekonomskih, endogenih ali »internih« vzrokov; toda to ne pomeni, da mu gre dobro in da zadovoljuje moderno zavest, kar pa spet ne pomeni, da v Marxu ni najti — poleg teorije »propada«, ki jo dolgujemo v veliki meri komentatorjem — teorije krize kapitalizma, ki je drugačna od »ekonomistične«: teorija družbene, politične in moralne krize, ki razvija in dopolnjuje teorije ekonomske krize.
2. Trajna zgodovinska kriza kapitalizma odseva v trajnih nagibih k vojnám, ki se kažejo v ponavljajočih se cikličnih krizah (čeprav ne »odločilnih«) in tudi (ali celo predvsem) v stalnih političnih krizah, ki pogosto nihajo med demokratično-radikalnimi odpiranji, ki so zmožni vsrkati izpostavljene zahteve delavskega gibanja in avtoritarnimi zapiranjmi, ki hočejo ta gibanja zadušiti takrat, ko se zmanjša možnost, da bi ga obvladali s konsenzom.
3. Institucije predstavniške države v kapitalistični družbi lahko ustalijo splošno volilno pravico in politično demokracijo in sprožijo krizo teh dveh elementov političnega režima samo tedaj, ko nevarnost zmage delavskega gibanja spodbudi reakcije, katerih cilj je uveljaviti avtoritarno zaostroitev zgolj zato, da bi se izognili odpravi kapitalizma.
4. Skratka, osrednja tema političnega in družbenega boja postaja tema *kompleksnega razmerja sil*, se pravi ne čisto ekonomskega, temveč tudi družbenega, političnega in kulturnega razmerja, ki se ustaljuje med vladajočimi razredi in gibanjem delavcev: tema zmožnosti splošnega zgodovinskega dometa (hegemonije, naj rečemo po Gramsciju), ki jo nasprotne družbene grupacije včasih odražajo in jo merimo po konsenzu, ki si ga njihove strategije pridobijo med velikimi množicami, ki postajajo zaradi splošnega napredka čedalje bolj zmožne presojeti in odločiti.
5. Vse to pa znova postavlja pred socialistično gibanje (in njegovo teorijo) problem vpliva, ki ga ima konsenz na vse ravni družbenega in političnega življenja v času ekspanzije kulture množic in s tem problem konsenza kot temeljnega elementa države (skupaj s silo) in problem konsenza kot temeljnega elementa tega razrednega boja in političnega boja nasploh — in nazadnje problema politične demokracije kot *specifične in nenadomestljive oblike* vsakega režima, ki je odprt za množice in s tem predvsem socialističnega režima.
6. Vse to povzroča krizo obeh tradicionalnih teoretskih in praktičnih odgovorov, ki ju je dalo socialistično gibanje, na probleme razvite kapi-

talistične družbe in moderne predstavniške države: tako zamisli o neogibni oboroženi revoluciji, ki vidi v nasilju *alfo in omega* družbenega in političnega boja, kot zamisli, po kateri se mora politična demokracija neogibno ukloniti sprejemanju kapitalizma in se s tem odpovedati podružbljanju ekonomskih odnosov in sami državni oblasti tj. obema zgodovinskima ciljema znanstvenega socializma. 7. Kriza, v kateri sta se znašla ta dva tradicionalna odgovora, terja temeljito, analitično in kritično posredovanje tako ene kot druge teoretsko-praktične naravnosti socializma, tj. socialnodemokratske kot komunistične tradicije in s tem kaže na *nujnost* tako kritičnega preseganja teh dveh linij kot na *nujnost* združitve obeh — se pravi — na *možnost* ponovne združitve celega socialističnega gibanja na novi teoretski in praktični platformi. To novost lahko povzamemo takole: socialnodemokratska tradicija se mora otresti tega, da je neobčutljiva za kritiko kapitalistične podpore predstavniški državi in vanjo je potrebno injicirati novo dovtetnost za *smoter* tj. za kompleksen zgodovinski projekt splošne preobrazbe; komunistična tradicija se mora otresti nezainteresiranosti za *današnja* konsenzualna politična posredovanja in vanjo je potrebno injicirati večjo dovtetnost za neposreden vsakdanji vpliv na delavsko gibanje v celoti in na posamezne delavce, kar bi odpravilo pojmovanje, da je socialistična revolucija doktrinarno dejanje, ki ga vodi sekta »čistih« propagandistov.

III

Na teh točkah je zrasla izkušnja evrokomunizma, zlasti izkušnja italijanske komunistične stranke, ki je morala razmisliti o stari, kompleksni in zelo bogati zgodovini, kakršna je zgodovina Italije, ki se je po zelo zgodnjem razcvetu zelo pozno dopolnila v nacionalni združitvi. Tu, v Italiji, je zgodovina vzpostavila dobesečno položaj, ki je nasprotje položaja v mnogih modernih evropskih nacionalnih državah: zgodnja civilna družba, močno razčlenjena in raznolika po izročilih in kulturi — ob unitaristični, zelo pozno nastali in slabo urejeni državi; brez neposrednega sodelovanja ljudstva; družba, ki je stoletja živel pod različnimi, pogosto tujimi političnimi režimi in ki ji ni nikoli uspelo, da bi se združila niti kulturno niti jezikovno; nacionalna država, vsiljena od zgoraj s posredovanjem evropske diplomacije in pod vodstvom monarhije s tujo tradicijo. V takih razmerah je bil zmeraj navzoč globok in razširjen kontrast med civilno družbo in političnim sistemom, med družbenimi in kulturnimi silami ter državnim mehanizmom. Za to ni boljšega dokaza kot to, da je monarhična država Savojevcev upravljala zelo živahno in združitve potrebno Italijo brez udeležbe in celo z odkritim nasprotovanjem dveh poglavitnih družbenih in političnih sil Italije: katoliškega sveta in socialističnega delavskega gibanja. Skupaj sta ti dve sili gotovo pomenili veliko večino Italijanov, vendar sta bili obe

izključeni iz političnega upravljanja unitarne države zaradi docela ideoloških razlogov. Katoliški svet je bil odrinjen na obrobje zato, ker se je združenje Italije končalo z osvojitvijo Rima, sedeža posvetne papeške oblasti; socialistično delavsko gibanje pa je bilo preganjano zaradi nasprotovanja protiljudski in na vojno ščuvajoči politiki države, ki so ji zmeraj vladali plemiči, generali in bogataši. Ko je po prvi svetovni vojni splošna volilna pravica podrla diskriminacijske pregrade zoper katolike in socialiste, ki so se približali političnemu vodstvu dežele, so se vodilne liberalne skupine, visoki državni birokrati in oborožene sile odkrito povezale s fašističnimi skvadrami in prepustile deželu nasilni in napadalni Mussolinijevi diktaturi.

IV

Da bi lažje ocenili zgodovinsko operacijo, ki jo je v Italiji izpeljal fašizem, se spomnimo dejstva, da je bil Mussolini med najhrupnejšimi voditelji socialistične stranke in da je fašizem takoj poiskal zavezništvo klerikalne desnice (ki je sodelovala v prvi fašistični vladi) in kasneje dosegel »spravo« z Vatikanom. Fašizem je pravzaprav pomenil poskus »modernizacije« italijanske države, ki so jo izvajali z demagogijo, da bi pridobili množice, ki so bile izključene iz liberalne uprave države. S tem, da je obljubil socialističnim delavcem reforme, ki niso nikoli prišle, katoličanom pa politično mesto v državi, je izpeljal na grob način operacijo, ki je bila v drugih deželah izpeljana z novim liberalno demokratičnim tokom, odprtim tudi za reformistično krilo socializma. Toda operacija je v Italiji *moralna* biti izpeljana grobo tj. z uničenjem same politične demokracije zato, ker so bili vodilni razredi posebej ozkosrčni in nesposobni, in zato, ker je bilo socialistično gibanje posebej bojevito in nevarno. Tako se je fašizmu posrečilo »ukrotiti« velike italijanske ljudske množice, jih razdeliti ter jim odvzeti vsakršno politično svoboščino.

Zato je razumljivo, da je obnova enotnosti med velikimi družbenimi in političnimi silami dajala temeljni pomen dolgotrajnemu antifašističnemu boju, ne samo zaradi ponovno pridobljenih svoboščin parlamentarne demokracije, temveč tudi zato, da bi dosegli globoko obnovo družbe in stare države in nazadnje, da bi končno zgradili avtentično ljudsko narodno enotnost. Ta unitarna politika se je izrazila v Narodnoosvobodilnih komitejih (Comitati di Liberazione Nazionale),² okoli katerih so se zgradile socialistične, komunistične, katoliške partizanske formacije, velike ljudske stranke in obnovljene sindikalne organizacije. Tovrstna politika se je nadaljevala tudi na vladni ravni do leta 1947 in je temeljila na priznani ali nepriznani misli, da nobena od italijanskih

² CLN-Comitati di Liberazione Nazionale so združevali v obdobju 1943—1945 vse antifašistične sile in jih lahko smatramo kot nekakšen zametek povojne vlade do leta 1947 (op. prev.)

političnih sil ne more sama premagati fašizma, preprečiti njegove vrnitve in obnoviti Italijo.

Če je torej buržoazna italijanska država vladala brez velikih delavskih množic in zoper nje ter zgradila državni aparat, ki se je povezoval s fašizmom, bi moral dostop antifašističnih sil do oblasti v deželi pomeniti prizadevanje za politično poenotenje, kar bi lahko premagalo ideološke razlike, ki so ločevale delavce — tj. antikomunizem katoličanov in antiklerikalizem komunistov in socialistov. Zato je za vse pomembne trenutke italijanskega političnega življenja v tem povojnem obdobju značilna tema sporazuma, dialoga in soočanja med katoliki, socialisti in komunisti. Seveda je obdobje 1948—60 očitna izjema. Toda samo navidezna, kajti pomembno je, da se je sredinski politični režim od leta do leta krhal zaradi volilnih rezultatov, ki so najprej privedli do neuspeha večinskega volilnega zakona leta 1953 in nato do prihoda levega centra, kjer je prišlo do udeležbe PSI (Partito Socialista Italiano—Socialistična stranka Italije) skupaj z DC (Democrazia Cristiana — Krščanska demokracija) v vladi. Ne samo to: sam politični režim levega centra, ki je nastal iz zamisli, da bi razcepili delavsko gibanje v dve veji (PSI v vladi, KPI v opoziciji) je bil hudo poražen na zadnjih volilnih konzultacijah, ki so potrdile progresiven premik proti KPI. Danes politično sodelovanje med DC, KPI in PSI ni toliko nasledek hotenja političnih sil (nekatero med njimi temu celo nasprotujejo) temveč nujnosti, ki izhaja iz volilnih rezultatov 20. junija 1976.

Zamisel o sodelovanju med delavskim gibanjem in katoliškim svetom je v zgodovini KPI že stara, vendar pa se je progresivno dograjevala in precizirala. V času odporniškega boja zoper fašiste in Nemce je ta zamisel dozorela na predpostavki, da je potrebno premagati vsako ideološko delitev spričo primarne zahteve po zmagi nad sovražnikom, za osvoboditev Italije in obnovo svobode. Ta prednost politične ocene je bila poudarjena tudi v zelo občutljivih okoliščinah, ki so nastale po osvoboditvi: na primer tedaj, ko je Ustavodajna skupščina razpravljala o obnovitvi Lateranskih paktov, sklenjenih med Cerkvijo in Mussolinijevo državo. Ko je KPI glasovala za 7. člen Ustave, je znova poudarila svojo voljo, da se izogne vsakemu religioznemu nasprotju in da osredotoči soočenje s katoliki na politične teme. Sicer pa statut KPI že od leta 1945 določa, da pristop k stranki ni vezan z nobenim ideološkim predsodkom (čeprav na drugi strani statut vzpodbuja militanta, naj proučuje marksizem-leninizem), temveč temelji predvsem na sprejemanju političnega programa.

V

Torej ni dvoma, da obstaja kontinuiteta med unitarno linijo, ki jo je izdelal Togliatti že leta 1944 (čas tako imenovanega »Salernskega preobrata«) in strategijo zgodovinskega kompromisa, ki jo je v zadnjih letih dodelal Enrico Berlinguer. Toda to ne pomeni, da se perspektiva zgod-

vinskega kompromisa v vsem in povsem ujema z Togliattijevo linijo ter da ji ne dodaja nič novega. V resnici razlike obstojajo in so tudi precejšnje, delno so povezane z globoko spremembo mednarodnega in notranjega položaja. Poglavitna razlika je prav v imenu in prav nič ne gre samo za nominalno razliko: tako malo je nominalna, da je pred nekaj leti prišlo do diskusije, ki jo je sprožil sam predsednik KPI Luigi Longo, ki se mu je zdelo, da bi bil bolj primeren star gramscijevski izraz »nov zgodovinski blok«. Ta izraz naj bi pokazal prav celoto novih družbenih sil in novih ideologij, ki bi morale okrog delavskega razreda utrditi novo zgodovinsko konstelacijo, ki jo vodi buržoazija. Toda v resnici ta izraz, ki je brez dvoma pomemben za obmejitev celote novih družbenih in kulturnih sil, ne poudarja — tako kot drugi izraz — politične formule, ki lahko artikulira in s tem omogoči in zgodovinsko osvetli novo razporeditev. Berlinguerjeva formula postavlja namreč v prvo vrsto specifično političen element, se pravi dejstvo, da graditev novega zgodovinskega bloka temelji na vzajemnih zgodovinskih koncesijah med političnimi silami, ki menijo, da se morajo povezati za doseg določenega in bistvenega političnega cilja: gre za obnovitev italijanske družbe in države. Na tem temelju pa postane nova »politična pogodba« jasna, eksplicitna in brez splošnosti, se pravi tudi brez podmen in mentalnih pridržkov, Strategija zgodovinskega kompromisa zahteva, da morajo vse italijanske ljudske sile sodelovati pri doseganju visokih smotrov obnove Italije ter odriniti ozadje ideološke razlike; pa ne zato, da bi jih zbrisale, temveč prav zato, da bi jih pretehtale na objektivnih in primarnih nacionalnih potrebah. Zaradi tega KPI nesporno pristaja na sprejemanje demokratične metode in spoštovanje političnega pluralizma v preobrazbi italijanske družbe in v zamenjavo terja zgolj in izključno enako spoštovanje demokratične metode v odnosih do delavskega gibanja in priznavanje zakonitosti socialistične perspektive za deželo.

Res, vse to takoj izzove pripombi, ki ju lahko povzamemo v teh dveh vprašanjih: 1. Ali je možen sporazum med KPI in DC, ki sicer res temelji na recipročnih koncesijah, toda ki naj bi se iztekel v socialistični preobrazbi Italije? 2. Ali je realistična domneva, da bi lahko zdajšnja DC, ki je tudi politični izraz zmernih in konzervativnih, ne pa samo ljudskih sil, sodelovala pri socialistični preobrazbi Italije? Z lahkoto ugotovimo, da prihaja prvi ugovor z desnice, drugi pa z leve. Prvega sta pred kratkim formulirala tajnik DC Zaccagnini in podtajnik Galloni, ki menita, da socialistična družba zahteva drugačno ustavo, kot je sedanja (in s tem »politično revolucijo«) ter da socializem nujno pomeni ekspliciten in impliciten konec političnega pluralizma. Čeprav temelji ta pripomba na objektivni težavi, ki jo prinaša Berlinguerjeva formula, da odkrijemo »neraziskane poti v socializem«, moramo reči, da se ne zdi zelo trdna. Ta pripomba namreč predpostavlja, da italijanske ustave ni mogoče interpretirati drugače kot jo interpretira sama DC in njeni sredinski zavezniki v minulem tridesetletju, čeprav je

volilno telo široko pritrdilo drugačnim interpretativnim predlogom levice. Poleg tega pa se ti predlogi ne istovetijo s tistim, kar opredeljuje »obstoječi socializem«. Čudno se zdi, da prav demokrščanski voditelji menijo, da je socializem možen samo v različici enostrankarske diktature sovjetskega ali kitajskega tipa, ne pa tudi v obliki demokracije *in progress*, tj. v kar največji udeležbi državljanov pri izvrševanju oblasti (kot to predvideva italijanska ustava na ekspliciten način). Navsezadnje bi vsako ekspanzijo podružbljanja produkcijskih sredstev (ki jih predvideva sama ustava pogojevala tudi volja državljanov, ki bi se odločali na temelju objektivne ekonomske koristnosti in primernosti. Če se torej odpovemo ideji diktature proletariata (ki je v resnici KPI ni nikoli zagovarjala), se izkaže, da je socialistična preobrazba produkcijskih odnosov možna prav ob spoštovanju italijanske ustave in demokratične metode — zlasti če med drugim upoštevamo, da zgodovinska izkušnja socializma kaže, da lahko največje pomanjkljivosti obstoječih socialističnih družb pripišemo prav enostranski, prenagljeni in splošni nacionalizaciji produkcijskih odnosov, ki je ni spremljal hkrati razvoj demokratične udeležbe državljanov pri vodenju države. Lahko se samo vprašamo, ali ni v tej pripombi dejansko prikrit konzervativizem DC in njena nepriznana volja, da obdrži na nogah kapitalistični sistem? Tedaj bi seveda morali govoriti o tem, ne o čem drugem! Potem bi morali tehtati to odločitev tudi s potrebami, ki jih je pred Italijo postavila ekonomska kriza.

Kar zadeva drugo pripombo (ki jo po vsem videzu potrjuje prejšnje dokazovanje), se zdi, da se opira na statično pojmovanje političnih sil in odnosov, kakor da bi pritisk ljudske baze (in objektivnih potreb dežele) ne mogel spremeniti politične izbire DC, kot se je že večkrat dogajalo ob prehodu od centrizma k levemu centru in od levega centra k vladi »abstinenc«. Predvsem pa je potrebno ugotoviti, da se ta pripomba — tako kot druga, čeprav z drugačnimi nameni — opira na mnenje, da ni socializma tam, kjer se ne ponavljajo tipične značilnosti minulih izkušenj tj. monolitno politično vodstvo, integralna in takojšnja nacionalizacija, ki ni v sorazmerju s konsenzom državljanov in ekonomskimi koristnostmi, ter avtoritarno načrtovanje. Če bi te karakteristike dejansko še enkrat pretehtali, bi lahko hipotetično postavili socialističen program, ki bi lahko dosegel konsenz delavcev, tudi katolikov in demokristjanov.

Drugače povedano, obe pripombi sta nastali na podlagi dogmatičnega gledanja na socializem kot specifično, doktrinarno in kanonično napoved. Toda v resnici so Marxovi predpisi za socialistično preobrazbo redki in neobvezni. Pravzaprav lahko rečemo, da je za Marxa socializem kompleksno zgodovinsko gibanje kritike kapitalizma. Poleg tega se zdi, da ni prav, če rečemo, da mora delavsko gibanje uporabljati katerokoli doktrino; delavsko gibanje si prizadeva za emancipacijo in po njej oblikuje svoje politične izbire. Takšno antidoktrinarno pojmovanje obnavlja in vzpodbuja *analitično in eksperimentalno* zgradbo marksizma, ki hoče

biti avtentična znanost o družbi in ki hoče obvarovati socialistično gibanje prav pred hudimi napakami, ki so ga napeljale v subjektivistični dogmatizem.

Na teh izhodiščih (ki gotovo zaslužijo poglobljeno obravnavo, ki tu ni možna) se kaže prehod v socializem kot proces, ki ne temelji na doktrinarskih postulatih, temveč se loteva objektivnih potreb, ki se postavljajo tudi pred izbire delavcev ne glede na njihovo ideologijo. Proces podružbljanja gospodarstva in oblasti bi moral pomeniti tako zelo nujno potrebo po preseganju ideologij in se vsiliti vsem tistim političnim silam, ki nameravajo spoštovati demokratično metodo in s tem voljo delavcev. Socialistične politične sile potemtakem niso nosilke nikakršnega privilegija, njihova naloga je samo širjenje analiz stopenj podružbljanja in razvijanje bolj odprtega boja za njihovo realizacijo. So ali pa morajo postati nasprotje posebni sekci, ki stremi za monopolom oblasti in programa, ki ga hoče vsiliti volji delavcev. Pomen vsega tega bi lahko povzeli z dvema Marxovima citatoma: »Komunizem za nas ni stanje stvari, ki bi ga morali vzpostaviti, ideal, ki bi se mu morala resničnost prilagajati. Komunizem imenujemo *resnično* gibanje, ki opušča obstoječe stanje stvari (*Nemška ideologija*). »Komunisti niso posebna stranka ob drugih delavskih strankah. Nimajo drugačnih interesov kot ga ima proletariat v celoti. Ne postavljajo posebnih načel, na podlagi katerih bi hoteli izoblikovati proletarsko gibanje (*Manifest komunistične stranke*).«

VI

Kot vidimo, je strategija zgodovinskega kompromisa nekaj čisto drugega kot taktična formula, ki jo postavlja »stanje višje sile«. Nasprotno, vsebuje novo zamisel socializma in prehodnega obdobja, ki se razlikuje od tiste ideje, ki je povezana s prvimi bolj elementarnimi zgodovinskimi izkušnjami delavskega gibanja.

Ta nova strategija razvitega socializma se opira na nov odnos, ki nastaja med socializmom in politično demokracijo. Vemo, da je bil v zgodovini socialističnega gibanja tradicionalistični odnos prej pozicija nasprotovanja kot odnos: sprejetje politične demokracije je za desno krilo gibanja nasploh pomenilo dejansko odpoved načrtu za kompleksno preobrazbo kapitalističnih ekonomskih odnosov, medtem ko je bila za integralistično krilo gibanja ta preobrazba nezdržljiva s sprejetjem in spoštovanjem demokratične metode.

Za tem nasprotovanjem je bilo poleg politične omejenosti veliko teoretsko slepilo, ki je onemogočalo, da bi videli dvojni smisel moderne demokracije: kot metode zagotavljanja formalne enakopravnosti državljanov in korektno izbire voditeljev ter kot družbenega režima materialne enakopravnosti. Poenostavljena in simplicistična vizija je tako privedla do poudarjanja enega elementa na račun drugega in zato vsakokrat do nasprotovanja demokratične metode podružbljanju produkcijskih sred-

stev — in nasprotno. Integralistično socialistično gibanje je postavilo nasproti politični demokraciji kot zgolj formalnemu in abstraktnemu ali juridičnemu režimu enakopravnosti zlasti »realno demokracijo«
novih odnosov, ki bi jih bilo potrebno vzpostaviti v gospodarstvu, osvobojenem kapitalističnega izkoriščanja. Tako se je ustalilo simplicistično nasprotje med politično metodo in političnim režimom, ki je temeljilo na napačni domnevi, da novi gospodarski družbeni red *ne* potrebuje politične metode in potemtakem še posebej ne demokratične metode. Iz tega je nastal sklep, da bi moral biti socializem zasnovan v ekstremističnih okvirih *takojšnjega komunizma* ali bolje v etatičnih okvirih avtoritarnega režima!

Seveda je še zmeraj res, da je politična demokracija sama po sebi metoda in politični režim, ki mu normalno ustreza družbenoekonomski red, za katerega je značilen individualizem in nasprotovanje človeka po človeku in ki temelji na načelu zasebnega prilaščanja družbenega produkta (skratka na kapitalizmu). Zgodovinska izkušnja pa je pokazala vrsto problemov, ki so dokazali splošnost in abstraktnost opredelitve odnosa demokracija-socializem zgolj na tem temelju. Na eni strani je prav izkušnja na tleh Italije pokazala, da je politična demokracija bistvenega pomena za razvoj in zorenje delavskega gibanja, saj je prav fašizem, da bi zatrl delavsko gibanje, moral zatreti tudi politično demokracijo; razen tega obstaja nenehna nevarnost, da bi brez podpore delavskega gibanja politična demokracija v mnogih kapitalističnih državah propadla. Politična demokracija se tako izkaže kot pogoj (čeprav samo kot *eden* izmed pogojev) emancipacije delavskega razreda. Na drugi strani kaže izkušnja »realnega socializma«, da novi družbeni red še vedno potrebuje politično metodo in režim in da bo — če odpravimo metodo in politični režim demokracije — rezultat tega avtoritarni etatizem. Res je, da je politična demokracija politična metoda moderne buržoazije — kot je nasploh res, da je predstavniška država odkritje moderne buržoazije — toda zato ni nič manj res, da vzdrževanje predstavniških političnih oblik, kot se to dogaja tudi v socialistični državi, ravno zahteva ohranitev metode politične demokracije ali formalne enakopravnosti, in da bi nadomeščanje teh političnih oblik s čim drugim pomenilo tveganje, da bi vzniknil še »starejši«
politični režim: državni absolutizem. Zločini stalinizma kažejo, da ima tako tveganje kmalu hude posledice za samo stvar socializma.

Zgodovina potemtakem postavlja pred delavsko gibanje ponoven splošen razmislek o odnosu politična demokracija-socializem. V Italiji je ta ponovni razmislek potekal med samim bojem zoper fašistično tiranijo, kar nam je omogočilo spoznanje, da je podcenjevanje politične demokracije eden izmed vzrokov za zgodovinski poraz, ki ga je doživelo italijansko politično gibanje. Tako se je antifašistični boj razvijal kot antikapitalističen boj, ni pa se izkazal kot nosilec perspektive za enoten,

širok politični prostor, ki bi združeval vse tiste, ki bi radi fašistično tiranijo nadomestili z režimom politične demokracije.

Tukaj moramo pripomniti, da se je ta unitaristična naravnost, ki jo je hotel Togliatti, dolgo gibala na liniji teoretske negotovosti in s tem tudi politične dvoumnosti. Iz tega je dejansko nastal jasen razloček med *demokratsko fazo in socialistično fazo* boja delavskega gibanja: razloček, ki bi lahko sugeriral možnost, da bi v drugi fazi uporabili metodo, ki bi bila drugačna od politične demokracije. Takšna možnost je nastala med drugim zaradi tega, ker so bile kritike vzhodnih socialističnih režimov glede profila politične organizacije še zmeraj preveč implicitne in omejene. Leto 1956 pomeni prvi jasen odmik od tega profila, ko ga je nato nedvoumno potrdila objava Togliattijevega »*Jaltskega memoriala*«, nato pa odkrita obsodba sovjetske okupacije Češkoslovaške.

Novost v najnovejši politični dejavnosti KPI ni samo odločna izostritev razlik, ki so zanjo značilne v primerjavi z vzhodnimi socialističnimi režimi, temveč predvsem v progresivnem razjasnjevanju dveh med seboj povezanih načel: razvoj politične demokracije olajšuje razvoj delavskega gibanja in drugič, socializem, ki je zgrajen z metodo politične demokracije, se izogiba nevarnostim, zmotam, zločinom in tragedijam, ki se jim drugje niso znali izogniti.

Dodajmo, da je razvoj italijanskega političnega položaja samo še bolj osvetlil to edinstveno značilnost: nenehno, čisto, volilno napredovanje leve in še posebej KPI ob hkratnem trdnem volilnem položaju DC. Če nas je to napeljevalo, da smo linijo »demokratske poti v socializmu« imeli za zelo produktivno, pa nas to kljub temu ni obvarovalo nevarnosti pred globokim razkolom dežele na dve docela nasprotni razvrstitvi. Ta drugi program se je posebej močno izpostavil leta 1973 v času tragičnega konca čilske izkušnje Unidad Popular. Ni naključje, da je samo formulo »zgodovinskega kompromisa« Berlinguer izoblikoval v tistem času v vrsti člankov, ki so obravnavali dogodke v Čilu.

Zapisal sem že, da se je po porazu leta 1922 italijanska levica zavedla, da lahko samo politika široke enotnosti premaga fašizem. Mussolinijevo zmago je v veliki meri olajšal premik dela katoliškega sveta v desno in to tako zelo, da je sama stranka katolikov (Partito Popolare — ljudska stranka, zgodovinska predhodnica DC) sodelovala v prvi Mussolinijevi vladi. To kaže, da se sama tema »dialoga« s katoličani in nasploh tema politike enotnosti s katoličani sploh ni porajala zaradi precenjevanja progresivne narave DC, temveč prav zaradi tega, ker smo doumeli, kako veliko tveganje za italijansko demokracijo bi bilo ostro nasprotovanje med katoliki in levico, kar bi gotovo potisnilo k filofašistični desnici del katoliškega sveta. V tej luči je gotovo pravilno, če opredelimo strategijo zgodovinskega kompromisa kot nekakšen stalen obramben ščit zoper povratek fašizma v Italiji. Toda ne bi bilo prav, če bi videli samo to: ta strategija si namreč prizadeva vzdrževati z DC zvezo, ki na eni strani ustaljuje politično demokracijo in s tem uteme-

ljuje politični boj na soočanju idej in na konsenzu, poleg tega — in prav zato — daje v okviru italijanske politične demokracije legitimacijo hipotezi socialistične preobrazbe dežele, ki jo podpira leвица. Iz tega gledišča strategija zgodovinskega kompromisa nikakor ni docela defenzivna, marveč je tudi strategija napada na italijanski kapitalizem, če upoštevamo tudi dejstvo, da bo morala sama DC, ko bo dano jamstvo za spoštovanje politične demokracije, konkretno pokazati, če je zares pripravljena »humanizirati« italijansko družbo.

Poraz ponavljajočih se, stalnih, izredno močnih, očitnih in skritih napadov italijanskega neofašizma in napredovanje organiziranega delavskega gibanja v zadnjih letih so dokaz pravilnosti strategije zgodovinskega kompromisa kot stretegijskega prehoda v socializem v politični demokraciji in v stalnem soočanju idej na temelju republikanske ustave.

VII

Registrirati moramo še eno pripombo, ki zadeva predlog zgodovinskega kompromisa. Nekateri, ki v glavnem izražajo mnenje majhnih strank, trdijo, da bi ta predlog pripeljal do utesnjevanja vmesnih sil in do vzpostavitve režima DC-KPI, ki bi ogrozil politične svoboščine in državljanske pravice. Vendar pa se zdi, da ta ugovor prezre najprej to, da strategija zgodovinskega kompromisa, kar zadeva KPI ni nič drugega kot razvoj in artikulacija odločitve za »demokratično pot v socializem« in s tem za graditev socialistične družbe ob spoštovanju republikanske ustave in metode konsenza. Drugič pa je potrebno pripomniti, da ta odločitev sploh ni taktična »koncesija«, temveč da ustreza globoki kritični analizi napak in omejitev, ki se kažejo v obstoječih socialističnih družbah, saj je spoštovanje pluralizma, političnih svoboščin in državljanjskih pravic v resnici organski del strategije graditve razvitega socializma, ki ne vsebuje nevarnosti stalinske preteklosti. Tretjič naj rečemo, da zgodovinski kompromis sploh ni zasnovan kot *sporazum med dvema strankama* (DC, KPI). Zgodovinski kompromis je bil v resnici zmeraj zastavljen v obliki *sporazuma med tremi silami* (DC, KPI, PSI), v katerem opravlja PSI pomembno in bistveno funkcijo. Čeprav je PSI v delavskem gibanju manjšinska stranka, je zgodovinsko prva italijanska marksistična socialistična stranka. Kot taka je zelo pomembna referenčna točka za mnoge politične in kulturne tokove, če upoštevamo dejstvo, da je specifična značilnost PSI zmeraj tista, da omogoča mnogoterost usmeritev, ki si včasih celo nasprotujejo. V njej so na neki način zastopana: svobodnjaško izročilo, ki je lastno nekakšnemu anarhičnemu in maksimalističnemu socializmu; izročilo samoupravljanja, ki je lastno revolucionarnem sindikalizmu; laično izročilo razsvetljenske, pozitivistične, historične kulture, ki je bila zelo močna med italijanskimi intelektualci. Trdno reformističnega zadružništva; kozmopolitsko izročilo prvega delavskega internacionalizma (s katerim so povezane pomembne veje laične, katoliške in »heretične« italijanske kulture). Če lahko ugotovo-

vimo, da je ta stek političnih in kulturnih izročil na politični ravni precej pisan in nehomogen, ni dvoma, da se PSI — v nasprotju z integralističnim izročilom katolikov in monolitnim izročilom komunistov — zdi in tudi je pomemben vzpodbudnik bistvenih intelektualnih sugestij in s tem organsko zagotavlja pluralizem in kompleksno ravnotežje sporazuma med velikimi italijanskimi političnimi silami. Zdi se, da ima PSI dve politični funkciji. Prvič je to pluralistični potencial njenih izročil, ki omogoča ustalitev — kar zadeva DC in KPI — trdnega in nenaključnega sporazuma t.i. laičnih strank (republikanske, socialnodemokratske in liberalne stranke) ter njim (in vsej deželi) jamči zaščito manjšin, na čemer temelji demokratska metoda. Drugič: PSI v okviru samega socialističnega gibanja utrjuje načelo pluralizma in legitimira svojo natančno oblikovano razliko od KPI tudi pri graditvi nove socialistične družbe. PSI se v celoti izraža kot edina politična sila, ki je lahko zaradi svojih četudi kritičnih odnosov do druge italijanske marksistične stranke, zaradi svojih minulih vladnih odnosov do DC in zaradi svoje idealne zvezanosti z laičnimi strankami, temelj zgodovinskega kompromisa. Zaradi tega se preprosto ne da zamisliti, da bi lahko dogovor med DC in KPI potekal prek trupla PSI. *Zgodovinski kompromis v resnici nikakor ne pomeni dogovora na najvišji ravni med dvema velikima silama, ki izvajata Realpolitik, temveč splošno ponovno opredelitev italijanske politike, da bi pripeljali Italijo iz ekonomske, politične in moralne krize, ki jo doživlja že leta.*

VIII

Ta »ponovna opredelitev« italijanske politike je danes neodločljiva, če hočemo popraviti hudo škodo, ki jo je Italija utrpela v zadnjih desetletjih. Ta ponovna opredelitev se zdi zlasti nujna, če današnjo krizo primerjamo z velikimi problemi italijanske preteklosti. Za to zgodovino je značilen presenetljiv kontrast med intelektualnim (tehničnim, znanstvenim, umetniškim, kulturnim) potencialom nacije in krhko resničnostjo italijanske države. To nasprotje, ki so ga v preteklosti opazili Macchiavelli in Guicciardini in pozneje Pisacane, Quinet in De Sanctis, je Gramsci genialno raziskal in našel v njem matrico avtentične nacionalne tragedije, ki je razkrojila poglavitne sile dežele ter jo stalno izpostavljala porazu in podrejenosti. Kot smo že nakazali, ni šlo samo za to, da se nacionalno združitev dolga stoletja ni posrečila, in samo za pozno ustanovitev te moderne države. Mogoče je šlo predvsem za odsotnost trdne povezave med intelektualnim življenjem in političnim življenjem, zaradi česar je kultura pogosto zdrknila v retoriko in abstraktnost, politika ozkosrčnosti pa je zdrknila v lokalizem in ponigliavost. Ločitev kulture od velikih in neposrednih nalog pri nacionalnem usmerjanju in ločitev politike od velikih idealov sta spočela globok prepad med intelektualci in ljudstvom, med kulturo in življenjem, zaradi česar so utonile vrline italijanskega »genija«, okrepile pa so se vse »medite-

ranske« pomanjkljivosti. Odporniški boj — ki se je v njegovem okviru začelo »krpanje« vrzeli med življenjem in kulturo — je morda prvič združil idealnost in prakso in obnovil kontinuiteto med *odgovorno kulturo* in dejansko usmerjevalno kulturo in *državljsko politiko*, ki v njej zares sodeluje ljudstvo.

Strategija zgodovinskega kompromisa namerava po tej poti razvijati stvar enotnosti in moderniziranja nacije in v velikih političnih silah (DC, KPI, PSI) spoznava današnje nadaljnje nosilce izročil, okoli katerih so se prepletale usode katoliškega sveta, laične kulture in revolucionarnega gibanja. Preveč pogosto je šlo za prepletanje, ki Italiji ni koristilo in je močno prizadelo katoliško Cerkev, kulturo in ljudstvo.

Kar zadeva katoliško Cerkev je gotovo, da je bila njena politična navzočnost kot metanacionalna sila poglavitna zavora procesa oblikovanja enotne italijanske države, ki je stoletja zadevala na obstoj papeške države. Toda pripomniti moramo, da neuspešna združitev italijanskega ljudstva ni koristila, dolgoročno gledano, niti Cerkvi, s čimer ni prišlo v Italiji do procesa, v katerem ljudstvo prevzame odgovornost; prav tako pa ni prišlo do nacionalnega zlitja vere, kakršnega lahko najdemo v drugih, zlasti protestantskih deželah. Ker se je Cerkev usmerjala k nadnacionalnemu ekumenizmu, se ji v Italiji ni posrečilo preseči stopnje elementarne magično-poganske zakoreninjenosti med ljudstvom in se ji ni posrečilo ustvariti dejanskega etično-političnega jedra. Cerkvi je sicer res uspelo, da je prevzela vodstvo množic, kar se je konkretiziralo v abstraktni in fatišistični usmeritvi, ki pa je predpostavljala, da je ljudstvo ostalo na nizki ravni kulturne in politične zavesti, pa tudi pičle resnične religioznosti. Zato je bil katoliški svet v politiki tako pogosto vpleten v hude represije. Ni naključje, da je Cerkev po dolgem sodelovanju s fašizmom počasi iskala nove poti tako na kulturni kot na politični ravni — kot to dokazujejo II. Vatikanski koncil in nov odnos v razmerju do socializma. Kar zadeva DC, ji je danes levica v okviru specifičnih in neodločljivih političnih in družbenih problemov, s katerimi se mora konkretno spopasti tik za petami, zato se mora odpovedati alibiju verske anateme. Če imajo te katoliške sile vso pravico, da dobijo vse jamstvo in spoštovanje za svoje politične in religiozne funkcije, se čedalje bolj zavedajo svoje zgodovinske dolžnosti, da se soočijo s sporočilom človeške in družbene emancipacije znanstvenega socializma.

Nič manj dramatičen ni zgodovinski položaj laične in reformatorske kulture, ki je plačala velik davek za svojo ravnodušnost do politike združitve med intelektualnimi elitami in delovnimi ljudskimi množicami ter se zaradi svojega intelektualnega aristokratizma preveč pogosto odpovedovala velikim zgodovinskim in nacionalnim dejanjem ter pogosto pristajala na posvetilne rituale tolažilne in dvorne kulture. Ta ločenost od velikih stvari človeške osvoboditve in kulturne združitve je pogojevala abstraktnost in trhlo resnico proklamirane človečnosti, v katero se je odeval aristokratski individualizem v okvirih racionalno

in konsistentno proklamiranega abstraktnega racionalizma. Nazadnje se je jasno izkazalo, da za reformatorsko kulturo, ki nima globokih ljudskih korenin, ni bilo nobenega resnega mesta in nobene resne perspektive — tako v okviru aristokratskih dvorov iz časov pred združenjem kot tudi v vojaški kraljevini Savojevcev, ki je bila ustvarjena brez socialističnih delavcev ter katoliških kmetov in zoper nje. Moderna kultura je zato v Italiji ostala skromna in otrpla, sterilna in osamljena.

Tudi revolucionarno gibanje v Italiji ima klavrno zgodovino, ki jo mora popraviti. To je skoraj zmeraj bilo herojsko gibanje, toda brez realizma Cerkve in brez intelektualnega bogastva laično reformistične kulture. Zato je bilo to gibanje osamljenih, sektaških avantgard, ki so bile abstraktno populistične in konkretno osamljene, hrupne, toda neučinkovite. Zato noben političen subjekt, kot je zapisal Gramsci, ni mogel zapolniti vrzeli, ki jo je zapustila buržoazija v Italiji: ni bilo niti buržoazne usmeritve niti revolucionarne ljudske usmeritve. Zato navsezadnje, tudi ko je nastala nacionalna država, je ta država životarila in bila kulturno revna, saj je bila odmaknjena od velikih, toda že daljnih izročil renesanse. Buržoazija jo je vodila v prepad kolonializma in svetovnih vojn, v fašizem in v reakcijo — revolucionarnemu gibanju pa se kljub njegovi moči ni posrečilo, da bi to izročilo spremenilo niti da bi ga osvojilo, ker mu ni uspelo, da bi se zakoreninilo v vse družbene in kulturne tokove nacionalnega življenja.

Unitarna, nacionalna, odgovorna politika: prav to je primanjkovalo italijanskemu revolucionarnemu gibanju — in samo revolucionarno gibanje je lahko predlagalo in lahko predlaga danes platformo za združevanje velikih kulturnih izročil Italije, da bi civiliziralo življenje in politiko in hkrati združilo velike intelektualne zmožnosti dežele s konkretno stvarjo italijanskega ljudstva. Zato se mora znebiti vseh ostankov sektašenja in se dvigniti na raven velike združevalne sile, ki bo zmožna spodbuditi in uspešno strniti energije dežele. V Italiji je moč novo družbo in novo državo graditi po poti, ki jo nakazuje republikanska ustava, če le obstoja odločna volja, da presežemo razdrobljenost v imenu skupnega napredka ter izoliramo parazitizem ter merimo vsako izbiro s konsenzom in udeležbo vseh Italijanov. Strategija zgodovinskega kompromisa nastaja iz te spoznane možnosti in si prizadeva združiti politični realizem in intelektualni univerzalizem, praktično učinkovitost in idealno odprtost za moderniziranje dežele — in za to, da bi na mednarodnem prizorišču ovrednotili veliko dediščino svojih izročil in intelektualnih zmožnosti. S tega gledišča bi lahko Italija ponovno odkrila aktualno in *politično* vrednost svoje minule zgodovine, ponovno sprožila veliko razpravo idej v Evropi in tako sodelovala pri splošnem ponovnem zagonu evropske kulture kot elementa soočenja in posredovanja v velikem mednarodnem soočanju, ki se je pojavilo med novimi in različnimi izkušnjami ZDA, ZSSR, Kitajske in »tretjega sveta«.

Prevedel Bojan Grobovšek

MIRAN KOMAC

Nosilci procesa socialne revolucije v deželah »tretjega sveta«

(O proletariatu, »nacionalni buržoaziji« in »novi eliti« v deželah
vzhodne Afrike)

O nastanku, vlogi in pomenu »razredov« v deželah »tretjega sveta« (konkretnije v deželah vzhodne Afrike) je relevantno govoriti tudi zato, ker se v evropski marksistični misli mnogi avtorji še vedno striktno opirajo na dogmatične šablone v iskanju subjektov, ki naj bi predstavljali gonilno silo v procesih preobrazbe določene družbeno-ekonomske stvarnosti. Zelo indikativno tovrstno razmišljanje predstavlja sledeča izjava: »Spori okoli tega, kdo je in kdo bi lahko bil subjekt revolucije v deželah tako imenovanega tretjega sveta trajajo še danes. Vendar lahko kljub temu ugotovimo, da v teh deželah kot edini subjekt socialistične revolucije — če že ne kot dejanska množična sila, pa vsaj kot idejna avantgarda, kot nosilec tako imenovane usmerjevalne ideje — lahko nastopa samo moderni proletariati.«¹

Vendar, ali je temu res tako, ali ni mogoče nekoliko posplošeno (oziroma preuranjeno) prenašati prakso evropeiziranega sveta v dežele »tretjega sveta«? Zelo verjetno je, da se evropska revolucionarna tradicija ne bo ponovila, kajti v procesu nastajanja »razredov«, potrebnih za realizacijo evropske prakse, opazimo nekatere bistvene »odklone«, ki nas vodijo k drugačnemu razmišljanju. In prav v tej zvezi ne gre prezreti razmišljanj, ki jih je zapisal Franz Fanon v svojem delu »Prezrti na svetu«.

Ostaja nam torej naloga, da v nadaljevanju podamo nekatere bistvene značilnosti nastajajočih »razredov« v deželah »tretjega sveta«, ki naj vodijo k razmišljanju o možnih »specifičnih« poteh razvoja njihove družbeno-ekonomske preobrazbe.

A. Proletariat

Urbana središča dežel »tretjega sveta« se po fizičnem izgledu le malo razlikujejo med seboj. Na eni strani »blišč bodočnosti« z impozantnimi

¹ Vjekoslav Mikecin: Socializem in problemi teorije revolucije, Teorija in praksa, letnik 13, št. 12, stran 1175.

javnimi zgradbami in mnogonadstropnimi uradniškimi kompleksi, na drugi pa »beda sedanosti« — predmestna barakarska naselja zgrajena iz ilovice, odvrženih jeklenih plošč in embalaže, v katerih si je poiskala svoje mestno domovanje skoraj polovica urbane populacije. Takšna beda izvira tako iz hitrega naraščanja mest, ki mu ne morejo slediti ne državne ne mestne organizacije (pomanjkanje denarja in primerne organizacije), kot tudi iz nizkih dohodkov mestnega prebivalstva, saj so možnosti za zaposlitev izredno majhne.

Tako je npr. med leti 1964-1969 naraslo število delovnih mest v industrijskem sektorju proizvodnje v Nairobiju za 14.000, medtem ko je populacija narasla za več kot 200.000. Četudi je bilo okoli 50 % priseljencev le »spremljevalcev« tistih, ki so iskali zaposlitev, ostaja kruta resnica, da za preostalih 86.000 ljudi ni bilo mogoče najti dela. Še večji prepad med zahtevami in realizacijo se je pokazal na področju gradnje stanovanjskih enot. V istem časovnem obdobju so oblasti v Nairobiju zgradile ali pomagale zgraditi 9.500 stanovanj, medtem ko so se zahteve gibale med 7.000 do 10.000 stanovanj na leto.

Zastavlja se zanimivo vprašanje: zakaj se kljub takšni realnosti še vedno nadaljuje množično priseljevanje v mesta? V obdobju kolonizacije je bila migracija posledica zahtev kolonizatorjev, da naj kmetje, živeči znotraj »ekonomije preživetja«, pričnejo plačevati dajatve v denarju. Pozneje, s prodiranjem denarne ekonomije v tradicionalni sistem življenja, ko so pričeli denar uporabljati tudi za nakup hrane, živine, pri poroki, itd., odhajajo ljudje v mesta predvsem zaradi pomanjkanja priložnosti za zaslužek na ruralnih področjih. Ti, tako imenovani »pridobitniški delavci« ostajajo v mestu le nekaj tednov ali mesecev, da si s čim cenejšim načinom življenja prihranijo zadostno količino denarja. Nato se vračajo v svoje vasi; čez leto ali dve zopet prihajajo v mesta, da si poiščejo primerno zaposlitev.

Danes so vzroki migracij drugačni. Ljudje odhajajo, ker jim vasi ne nudijo »dovolj ekonomskih priložnosti«. Naraščajoča populacija, transformacija lastništva nad zemljo iz kolektivnega v individualno, pridobivanje tržnih kultur, tako na plantažah kot na majhnih individualnih imetjih, so zreducirali obseg zemlje, rezerviran za »ekonomijo preživetja«. In tako se navadno dogaja, da zemlja, katero je sin nasledil od očeta, ne obrodi dovolj za prehranitev celotne družine. Za današnji »profil« odhajajočih je značilna še ena karakteristika: za razliko od prvotnih migrantov, ki so bili večinoma nepismeni, odhajajo danes navadno tisti, ki so si uspeli pridobiti kakršnokoli izobrazbo oziroma imaginarno predstavo o ekonomskem uspehu in stilu življenja, ki ga ponujajo urbane sredine. V Keniji je tej značilnosti potrebno dodati še uvajanje neadekvatne kmetijske politike, ki je usmerjena predvsem v proizvodnjo tržnih kultur, manj pa na proizvodnjo hrane — kar nujno sili ljudi v mesta, v upanju, da si pridobijo delo v modernem sektorju. Posledica tega je skokovito naraščanje delavske populacije, ki npr. v Keniji naraste za približno

2,7 % ali okrog 300.000 delavcev na leto. Od te celotne »ponudbe« lahko moderni sektor zagotovi delo samo — približno — 15.000 proslcem, in si mora ostalih 285.000 iskati delo drugod. V Tanzaniji je migracijo povzročil katastrofalen padec cen sisala po letu 1963 in izčrpana (do tedaj znana) rudna nahajališča. Prehod iz ruralnega v urbano področje prinaša mnogo spremljajočih sprememb. Navajamo štiri primere iz Tanzanije:

primer A: ko se je delavec uspel zaposliti, se mu je v mestu pridružila še preostala družina. Do tedaj si je nakopal precej dolgovi, predvsem za nakup hrane in za zdravstveno oskrbo. Danes zasluži mesečno 205 šilingov, od tega plača 40 šilingov za stanovanje (za eno sobo) in 100 do 150 šilingov za hrano, tako da mu preostane zelo malo denarja za ostale življenjske potrebe. Gledano iz finančnega zornega kota bi se mož najraje vrnil na shambo, vendar meni, da mu nudi mestno življenje drugačne ugodnosti. Delo za nekoga drugega, kar počenja sedaj, prinaša vsakomesečno plačilo, medtem ko je delo na shambi polno negotovosti.

primer B: delo na shambi je težko in zahteva veliko potrpljenja, še zlasti v deževnem obdobju. Po tem obdobju pa je delo zreducirano zgolj na žetev. Na shambi ima delavec vsaj čas za kanček počitka v obdobju med žetvijo in prihajajočo deževno dobo. Nasprotno pa mora biti v mestu vedno na delovnem mestu, ne glede na nedelje ali obdobje suše.

primer C: njen mož je kurir pri družbi BAT. Ona trdi, da je življenje na deželi boljše samo v času žetve, ko je dovolj hrane in denarja, medtem ko je življenje v mestu boljše, če je mož zaposlen. Na kmetiji je vedno dovolj dela, medtem ko tukaj v mestu mnogokrat nima kaj početi. Na deželi je kljub temu, da je delo težavno, vedno možno nekaj početi. Meni, da je v mestu preveč odvisna od svojega moža. Njena prvenstvena naloga na kmetiji je bila prehranjevanje otrok, medtem ko je v mestu to vlogo izgubila.

primer D: za razliko od mesta, kjer je veliko kraj in umorov, je dežela mnogo bolj mirna. Življenje na deželi je cenejše. Bistven problem v mestu je, da je tukaj zelo malo priložnosti za zaposlitev in s tem za stalen dohodek. Delo na deželi zahteva mnogo energije, vendar ni podvrženo nikakršni kontroli. Tukaj pa je delavec neprestano pod nadzorstvom gospodarja; to ga navdaja s strahom, da lahko vsak trenutek izgubi zaposlitev. Življenje je zaradi tega zelo nesigurno.

Velik razkorak med številom ljudi, ki iščejo delo in stanovanje ter številom možnosti za zaposlitev, ki jih lahko zagotovi državna administracija, vodi v razkroj mestnega delavstva na dva pola: na tako imenovani *urbani formalni* ter *urbani neformalni sektor*. Kakšne so bistvene značilnosti obeh polov? Urbani formalni sektor sestavljajo delavci, zaposleni v modernih industrijskih podjetjih, ki so last tako posameznikov kot države. Ta sektor ima vse »ekonomske možnosti«, ki jih modernemu proletariatu pripisuje marksistična znanost: torej, lahko bi postal nosilec procesa socialne revolucije. Vendar je nujno potrebno

omeniti nekatere bistvene značilnosti, ki ta sektor ločujejo od evropskega tipa modernega proletariata:

a) *maloštevilnost*: Le-ta izvira iz ekonomske orientacije dežel vzhodne Afrike, ki kupujejo (ko kupujejo) moderno tehnologijo; le-ta zaposluje majhno število delavcev in še ti so ponavadi visoko kvalificirani;

b) *privilegiran položaj*: ta sektor, imenovan tudi »moderni« in »zaščiteni«, ni privilegiran zgolj zaradi tega, ker se na tem področju izvajajo vladni predpisi o minimalnih plačah, zdravstvenem zavarovanju, socialni politiki, itd., temveč tudi glede dohodka, ki so ga ti delavci deležni. V Keniji narašča dohodek tega sektorja poprečno za 5,6 % na leto; v Tanzaniji so morali leta 1967 sprejeti zakon, da mezde ne smejo naraščati za več kot 5 % letno. Tega privilegiranega položaja ne more zanikati niti dejstvo, da so štrajki in druge oblike prekinitve dela prepovedani v večini držav. Nič nenavadnega torej ni, da je povpraševanje po delovnih mestih v tem sektorju mnogo večje kot so dejanske absorpcijske možnosti tega sektorja; npr. v Keniji narastejo le za 2,6 % na leto. V Keniji obstojata dva tako imenovana »Tripartite Agreements«, vladna seznama vseh tistih, ki bi želeli zaposlitev v modernem sektorju. Leta 1964 se je na ta seznam vpisalo v dveh tednih več kot 205.000 ljudi (kar je bilo enako višini 35 % vseh zaposlenih v modernem sektorju); leta 1970 pa se je v samo dveh dneh vpisalo kar 290.000 ljudi (46 % vseh zaposlenih v modernem sektorju, oziroma 6 % celotne dela zmožne populacije). Popisa pa ne predstavljata celotnega števila prosilcev, ampak samo tiste, ki so uspeli predložiti svoje prošnje, preden so se vladne knjige, zaradi prevelikega števila prosilcev, zaprle;

c) *močna navezanost na primarno etnično sorodstvo*: ta navezanost se kaže v dveh ozirih. Prvič, opazamo lahko, da se večina delavstva vrača na svoje domove vedno, ko je to mogoče; mnogi pošiljajo domov velike vsote denarja, da bi pomagali bolnim in ostarelim; da bi pomagali šolati mlajše; večina izraža željo, da bi preživeli svojo starost v rojstnem kraju. Res je sicer, da ima ta pojav lahko prehodni značaj, ter da bodo imele bodoče, v mestu rojene generacije popolnoma drugačne aspiracije. Vendar nekateri raziskovalci ugotavljajo, da so v nekaterih primerih etnične asociacije še vedno močno razvite med ljudmi, ki niso samo izgubili kontakt z domačim področjem, temveč je tudi lingua franca nadomestila njihov domač jezik. Kje je vzrok za prenos teh zaprtih družbenih oblik v urbana področja? (jasno je, da ta vkleščenosť v primarne etnične vezi ni omejena zgolj na »formalni« sektor, ampak je prav tako značilnost »neformalnega« pola). Redki proučevalci, ki so se podali na to področje, menijo, da so temu vzrok »predispozicije«, ki jih posamezniki prinašajo s seboj ob prihodu v mesto. Migrant navadno ne pride kot »atomiziran« posameznik: ponavadi ga spremlja še nekaj ljudi iz njegovega etničnega okoliša, ki se prav tako želijo zaposliti v mestu. Prihajajo z določeno rutino, mogoče z majhno izobrazbo in pomanjkljivim poznavanjem lingue france, vendar navadno brez tehničnega znanja, ki bi jim odprlo mož-

nosti za vstop v moderni sektor. Skoraj vsi so navadno brez denarja in zato popolnoma odvisni od ostalih »urbaniziranih« članov glede prehrane in stanovanja. Prav tako prihajajo z določeno predstavo o mestu, ki izvira tako iz njihovega družinskega ozadja, kot tudi iz pripovedovanj migrantov, ki so se vrnil. Migrant je zatorej v celoti odvisen od urbanega sorodstva, »ki mu mora najprej poiskati prebivališče, pozneje pa še zaposlitev . . . Obveznosti, ki se tako razvijejo do urbanih sorodnikov, preprečujejo vsak poskus migranta, da bi pretrgal te etnične odnose.«²

Te značilnosti nam ponujajo nekaj osnovnih izhodišč v razmišljanju o revolucionarnih sposobnostih modernega proletariata v deželah vzhodne Afrike. Kakršnakoli so lahko ta razmišljanja, ne gre prezreti ugotovitev klasikov marksizma, da proletariati lahko razvije zgolj »sindikarno zavest«: gonilna sila v procesu spreminjanja družbene realnosti postane lahko samo tedaj, če se združi s »filozofijo«. Na to dejanje pa ima proletariati kaj malo upanja, kajti »filozofiji« je prvenstvena naloga »afrikanizacija« političnega sistema. Ko se danes »filozofija« usmerja v spremembe, ne išče podpore za svojo politiko le v enem samem družbenem razredu, temveč pri vseh, ki jim je kolonializem pomenil prvi nivo nacionalne samoidentifikacije (*populacizem*).

Nekateri menijo, da si avtohtoni socialni razvoj lahko poišče oporo zgolj v tako imenovanem *urbanem neformalnem sektorju*. Ta neprecizen pojem zajema številne oblike pridobivanja sredstev za življenje vseh tistih, ki si niso uspeli zagotoviti zaposlitve znotraj modernega sektorja. Že sama etimologija pojmov, ki se še uporabljajo za opis teh dejavnosti — »neprištevan sektor«, »nezavarovani sektor« — nam sugerira aktivnosti tega sektorja. To je tisti sektor, ki se ne prišteva med uradne statistike ter je izven dosega vladnih določil zdravstva, higiene, različnih standardov in določil o minimalnih plačah. Dejavnosti, ki jih zajema ta sektor so številne: od številnih oblik lumpenproletariata (kraja, prostitutcija, varjenje piva), preko raznih obrtniških delavnic (proizvodnja sandal iz odvrženih gum, lončarstvo, loščenje čevljev, itd.) pa do dobro organiziranih podjetij (gradbeništvo, proizvodnja hrane, trgovina, prevoznništvo, itd.).

Pojav tega sektorja ni specifičen pojav zgolj v deželah vzhodne Afrike; zasledimo ga prav tako v deželah Južne Amerike in Indije. Od teh dežel se neformalni sektor v deželah vzhodne Afrike loči samo po tem, da je mlajši, manj številen in da obsega manj dejavnosti. Od teh dežel pa se bistveno razlikuje po zmožnosti, ki mu jih pripisujejo vladni krogi in nekateri mednarodni subjekti. V tej luči je Mednarodna organizacija dela zapisala: »Sektor lahko postane izvor bodoče rasti v celotni strategiji zaposlovanja. Neformalni sektor predstavlja element avtohtonega razvoja: celotna kontrola in financiranje je v rokah Afričanov; uporabljena tehnologija je v največji meri domača ter uporablja izključno domače vire; je delovno zelo intenziven in varčno oplaja investicije; njegovi produkti so,

² Peter C. Lloyd: *Classes, Crises and Coups*, Preager Publishers, New York 1972, stran 113.

glede na način in metodo produkcije, primerni dohodkom potrošnikom. V vseh teh ozirih so značilnosti diametralno nasprotno značilnostim formalnega sektorja — aktivnosti iz neformalnega sektorja so življenjske.«³

Menimo, da je v tem poročilu precej idealizacij glede možnosti tega sektorja, kar seveda ne zanika dejstva, da je ta sektor prav lahko izbor legalne absorbcije določenega dela brezposelnih. Prvi koraki v tej smeri so bili storjeni v Tanzaniji z ustanovitvijo Nacionalne družbe majhne industrije (National Small Industries Corporation). Naloga te korporacije je, da zagotavlja obrtnikom delavnice in trgovine. Delavnice so skupna lastnina; opremljene so s sodobnimi električnimi stroji. Razen tega nudi korporacija tudi praktično in finančno pomoč v razvoju umetnosti in obrti. Ustanovitev te organizacije je potrebno obravnavati v luči celotne tanzanijske razvojne strategije: »poudarek na centralizaciji planiranja, ki predstavlja pomembno nalogo v realizaciji drugega petletnega plana ter razvijanju udjamaa (vasi) . . . Tanzanijci nameravajo diverzificirati ekonomsko življenje znotraj teh vasi tako, da bi poleg kmetovalcev živeli v teh vaseh tudi čevljarji, mizarji, lončarji, krojači in kovači.«⁴

B. »Nacionalna buržoazija«

Kakor je kolonializem ustvaril »ugodne« pogoje za razvoj ekspropriiranih družbenih slojev, je uvedel tudi nadvse popoln sistem restrikcij za razvoj sloja, s katerim bi moral deliti dobiček. Vzrok, da se ni razvila lokalna buržoazija, leži tudi v objektivni realnosti v takratnih afriških deželah — splošna zaostalost ni omogočala niti razvoj fevdalizma (v evropskem pomenu besede), kaj šele razvoj modernega industrijskega buržoaznega razreda. Ko govorimo o restriktivnih ukrepih, katere je ustvaril kolonializem, moramo zopet razlikovati med Ugando in Tanganjiko, kjer so bile podane vsaj formalne možnosti za razvoj buržoazije — in Kenijo, kjer se buržoazija zaradi ekonomskega monopola priseljencev ni mogla razviti (niti v rudimentalni obliki) vse do zadnjih let pred neodvisnostjo. V Keniji je razvoj nacionalne buržoazije kolonialna administracija pospeševala predvsem pri plemenu Luo, kar je bilo seveda rezultat takratnih kenijskih razmer oziroma potreb kolonizatorjev: zaostril naj bi odnose med plemenoma Luo in Kikuju (slednji so se že vrsto let organizirano borili proti kolonizatorjem — gibanje Mau Mau).

V Ugandi in Tanganjiki je bilo domačinom omogočeno pridelovanje tržnih kultur, vendar samo na majhnih posestvih in pod strogo kontrolo kolonizatorjev. Vsi poskusi, da bi ustanovili večje kooperantske lokalne družbe, so bili že vnaprej obsojeni na propad. Tako sta v Ugandi propadli družbi »Kooperacija Uganda-proizvajalcev« in »Buganda proizva-

³ International Labour Office: Employment, Incomes and Equality a Strategy for Increasing Productive Employment in Kenya, Zeneva, ILO 1972.

⁴ Guy Routh: Development Paths in Tanzania, v zborniku — Development Paths in Africa and China, MacMillan Press, London 1976, str. 36.

jalci in kmetijsko društvo« preprosto zato, ker jima evropske banke niso dale potrebnega kapitala, sami proizvajalci pa niso uspeli zbrati dovolj sredstev. Huda konkurenca Indijcev je prav tako onemogočala razcvet lokalne buržoazije na področju trgovine. Afričani so trgovine sicer odpirali in obenem bojkotirali indijske duke, vendar so opisana dejstva botrovala finančnemu propadu večine afriških trgovin. Položaj se je nekoliko spremenil v korist Afričanov šele po drugi svetovni vojni, ko je kolonialna uprava dovoljevala nekdanjim vojakom odpiranje majhnih trgovin; vendar so bili ti lokalni trgovci omejeni zgolj na podeželje, medtem ko se v mestih niso mogli obdržati.⁵

Močne posledice za današnje družbeno življenje v Ugandi je imelo povezovanje porajajoče se buržoazije s sodelovanjem le-te v zakonodajnih organih, upravi in lokalni administraciji. V Bugandi je npr. 28,2 % vseh poglavarjev izšlo iz vrst trgovcev in podjetnikov; iz istih vrst je izšlo nadaljnjih 34 % saza poglavarjev in 25 % vseh podokrožnih poglavarjev zemljiških posestnikov, kar kaže na proces bogatenja in ustvarjanja zemljiške aristokracije.

V Tanganjiki je kolonialna administracija v neki meri celo »spodbujala« domorodno trgovino, saj predpisi, ki so jih morali upoštevati indijski trgovci, navadno niso veljali za tiste Afričane, ki so se hoteli ukvarjati s trgovino: tako so imeli Afričani, ki so hoteli pridobiti potrebno licenco, mnogo nižje stroške, kot so le-ti znašali za indijskega trgovca; Afričan je lahko odprl trgovino kjerkoli, medtem ko so morali Indijci odpirati trgovine na točno določenih krajih; prav tako so bili Afričani »privilegirani« glede standardov zgradbe, oblike prodajalne, itd. Kljub temu pa so afriške trgovine propadale. Vzroka sta dva: močna indijska konkurenca ter pomanjkanje kapitala za nakup potrebnega blaga. Popotniki, ki so se srečevali z afriškimi trgovnicami, so trdili, da skupna vrednost vsega blaga navadno ni preseгла vsote 50 šilingov.

Kot smo že omenili, so se edini lokalni buržoazni elementi v Tanganjiki pojavili na področju kmetijstva. Tako je leta 1959 v Severni provinci kakih 270 Afričanov obdelovalo več kot 50 akrov zemlje vsak. Na področju Urambo je Vzhodnoafriška tobačna družba (East African Tobacco Company) uvajala gojenje tobaka pri majhni skupini posestnikov; le-ti so na pridobljenih zemljiščih gojili tobak, pod strogim nadzorstvom družbe in s pomočjo najete delovne sile. Njihov dohodek je leta 1965 znašal celih 12.790 šilingov (brez stroškov obdelovanja), kar je 10-krat več kot je znašal poprečni dohodek pridelovalca bombaža na področju plemena Sukuma. Prav tako je bilo opaziti kapitalistične elemente na področjih okrog jezera Rungwe, kjer so nekatera mala posestva obsegala 25 akrov, medtem ko so ostale družine posedovale le 1 do 2 akra obdelovalnih površin. Pri plemenu Nguu so pričeli gojiti

⁵ Leta 1953 naj bi se s trgovino ukvarjalo 12.000 domačinov, kar je 70 % vseh trgovcev na drobno v Ugandi; v Kampali je bilo le 2,5 % trgovin v rokah Ugandcev, medtem ko je bilo preostalih 97,5 % trgovin v rokah Evropejcev in Indijcev.

kavo in voditelji družbe za proizvodnjo kave (Nggu Coffee Growers Society) so odkrito izjavljali, da je prvenstveni cilj družbe razviti takšno obliko odnosov, v katerih se bodo ločevali lastniki (člani družbe) ter delavci na posestvih, ki ne bodo člani te družbe.

Kapitalistični elementi so se razvili tudi pri plemenu Čaga (pridelovanje kave) ter plemenu Iraku; raziskava iz leta 1949 med tem plemenom je ugotovila, da ima kakih 10 % družin v svojih rokah kar 75 % celotne plemenske živine. V že omenjenem distriktu Rungwe pa je bilo leta 1960 ugotovljeno, da si je 10 % družin, ki živijo na tem področju, lastilo 45 % najboljše obrečne zemlje, medtem ko je bilo kar 34 % družin brez zemlje. Najbolj premožne družine so zasedale tudi položaje v lokalni kolonialni administraciji; na istem področju si je 20 % družin porazdelilo kar 67 % tovrstnih položajev. Po pridobitvi neodvisnosti so se morala domača vodstva nujno soočati tudi s tem problemom, še posebno zato, ker so proklamirala socialistično pot bodočega razvoja. V Tanzaniji je Julius Nyerere o tem zapisal: »Tanzanijska stvarnost je takšna, da ne gre biti zaskrbljen zaradi posledic kapitalističnih elementov v kmetijstvu — posledice se namreč ne bodo pokazale v celoti vse do tedaj, dokler ne bo postalo pomanjkanje zemlje problem za ves naš narod. Danes obstoja lokalno pomanjkanje zemlje na močno naseljenih in plodnih področjih. Če pa dopustimo, da bo ta vzorec postal splošen, potem se bomo vse bolj oddaljivali od naših ciljev — človeške enakosti. Rudimentarna oblika kapitalistične proizvodnje ne predstavlja velike nevarnosti; vendar pa smo na napačni poti. Če dovolimo ali celo omogočimo kapitalistični razvoj kmetijstva, ne bomo nikoli postali socialistična dežela. Nasprotno, nadaljevali bomo razkroj tradicionalnih konceptov enakosti ljudi, ki temelji na pravični delitvi vseh življenjskih potrebščin in na delovni obveznosti celotne skupnosti.«⁶

C. »Modernizatorji« (elita oblasti)

1. Nastanek, struktura in bistvene značilnosti »nove elite«

Preden si ogledamo razvojno pot »nove elite«, je potrebno podati vsaj izhodiščno opredelitev temeljnih kriterijev za pridobivanje političnih funkcij. »Novo elito« sestavlja tista plast domačih vladnih uradnikov, upravljalcev, administratorjev, birokratov, vojaških in policijskih oseb, ki so si uspeli pridobiti *evropski tip izobrazbe*, to je, postali so »intelektualci«. Seveda je podana definicija intelektualcev zelo selektivna in poenostavljena, v primerjavi s to, ki bi jo uporabili za opredelitev intelektualcev v razvitih deželah. Vendar ne smemo tej definiciji v nobenem primeru dodajati kakršenkoli pejorativni prizvok. V luči našega proučevanja pomeni zgolj ugotavljanje nizke stopnje diferenciacije znotraj inte-

⁶ Julius Nyerere: Freedom and Socialism.

lektualnega »razreda« na eni ter globoke ločitve tega sloja od drugih delov družbe na drugi strani. Obenem je tudi spoznanje kriterijev, ki jih »intelektualci« uporabljajo za identifikacijo med seboj in v odnosu do drugih. Prav tako so v deželah afriškega »tretjega sveta« intelektualci tiste osebe, ki niso postale nujno progresivne po uvajanju revolucionarno naprednih (kar je tudi eden izmed zelo pomembnih elementov, največkrat, pri opredeljevanju evropskega tipa intelektualca) poti v gospodarstvu, v politični administraciji in smereh bodočega razvoja, ampak ker so bili zaradi različnih okoliščin izpostavljeni vplivu izobraževalnega procesa in intelektualne kulture kolonizatorjev.

Konkretne poti in možnosti nastajanja inteligence (bistvenega sestavnega dela »nove elite«) v posameznih vzhodnoafriških razmerah še niso podrobno raziskane; vendar pa se večina raziskovalcev strinja, da je eden izmed najpomembnejših vzrokov za njeno nastajanje prav *predimenzioniranost kolonialnega sistema*. Kolonialne sile so si razdelile velikanska področja, ki jih same niso mogle fizično obvladovati. Zato so se morali že od samega začetka usmerjati na sprejemanje predpisov in kontrolo njihovega izvrševanja, izvrševanje samo pa prepustiti domačemu kadru. V luči tega dejstva so morali kolonizatorji nujno izoblikovati določeno število pismenih ljudi, ki bi bili sposobni upravljati v imenu kolonialne uprave. Izkušnje kolonizatorjev, ki so si jih nabrali že v metropolah, so jih učile, da predstavlja izobrazena grupacija vedno neko potencialno uporniško silo. Nič naključnega torej ni, da je prva oblika »evropeizacije« potekala skozi religijo. Religija je bila s svojim načelom o legitimnosti vsake oblasti (ker je dana od boga) močan vzvod za ustvarjanje zaželene družbene discipline in pogosto odrešilno sredstvo za zavarovanje poti, ki utrjuje in določa oblast.

Prav tako ni bila naključna tudi izbira učencev, ki naj bi si pridobili izobrazbo. Prve misionarske šole so obiskovali predvsem sinovi in sorodniki plemenskih poglavarjev, vaških starešin in sploh potomci »zgorjne plasti« domačinov. Namen je bil jasen: v čim večji meri je potrebno »izšolani kader« dvigniti nad množice domačega prebivalstva ter jim na vsakem koraku dokazovati superiornost kolonizatorjeve kulture, političnih institucij in zakonov ter življenja sploh. Uspeh ni izostal: domači intelektualci so pričeli ceniti *kulturo kolonizatorja za pozitivno in pristno*, medtem ko so lastni kulturni dediščini pripisovali inferioren položaj.

Zakaj so se kljub temu intelektualci zatekali v intenzivno politično življenje že v dobi kolonializma, kar se je po pridobitvi neodvisnosti samo še stopnjevalo? Kaj je bilo tisto, kar je odločilno prispevalo k izgrajevanju miselnosti, da je v luči lastne družbene promocije nujno spremeniti razmere v njihovih deželah?

Najprej lahko ugotovimo, da je bila politizacija nujna zato, ker se jim je gospodarstvo »zdelo preveč zapleteno in za uveljavljanje v gospodarstvu nove elite niso bile pripravljene, ne po izobrazbi ne po družbenem

položaju.«⁷ Nujna pa je bila tudi zato, ker je samo politični boj in uničenje kolonialnega sistema lahko odpravilo celoten sistem kolonialne diskriminacije, s katero so se domači intelektualci srečevali iz dneva v dan. Namreč, domači intelektualci je ostal nižje bitje kljub vsem privilegijem, ki jih je imel v razmerjih do drugih plasti domorodnega prebivalstva; vsak dan je bil diskriminiran na rasni osnovi. Kolonizatorji so domačemu intelektualnemu kadru neprestano postavljali brezštevne zapreke v nastopanju ali napredovanju v državnih službah; konstantne žalitve in sramotitve (poudarjene implicitno ali eksplicitno) so postale vsakdanji »vokabular« v odnosih med tujimi oblastniki in domačimi intelektualci, kar je zelo plastično opisal Tom Mboya: »Nekega dne leta 1951 je bil moj sodelavec odsoten . . . sam pa sem se ukvarjal z nekimi poskusi; tedaj je vstopila bela ženska, ki je prinesla na analizo vzorec mleka. Nekaj trenutkov se je ogledovala po laboratoriju, ko pa sem jo nagovoril, mi je obrnila hrbet ter vprašala: ali je sploh kdo tukaj?«⁸

Podcenjevanje so mnogokrat »potrjevale« nekatere biološke »znanstvene« teorije, ki so dokazovale, da imajo domorodci omejene biološke sposobnosti. Navedli bomo le eno izmed teh teorij, ne zgolj zato, da bi pokazali njihovo nesmiselnost, absurdnost in intelektualno revščino, temveč da razširimo število problemov, ki jih bo morala demistificirati socialna revolucija. Doktor Carathers, ki je proučeval domačine v centralni in vzhodni Afriki, ugotavlja, da »Afričan zelo malo uporablja določene možganske predele. Vse specifičnosti afriške psihiatrije je torej potrebno spraviti v zvezo z zakrnitvijo teh možganskih delov.« Da bi bil doktor Carathers še bolj prepričljiv, podaja zelo zanimivo komparacijo: »normalnega Afričana bi morali smatrati za lobektoniranega Evropejca (terapija v nekaterih težkih duševnih boleznih, ko so izrezali pomemben del možganov. Vendar je bila ta metoda kasneje opuščena zaradi težkih posledic, ki jih je puščala na psihi posameznika). Po mišljenju tega avtorja je podobnost med afriškim domorodcem in lobektoniranim Evropejcem naravnost fascinantna.«⁹

Jasno je, da so bili takšni diskriminacijski odnosi med kolonizatorji in domačimi množicami lahko odpravljeni samo z odpravo kolonializma. Vprašanje, ki ima večjo »težo«, pa je, ali je bil v procesu prevzemanja politične oblasti odpravljen tudi privilegirani položaj domačih izobražencev v odnosu na ogromno nepismeno maso? Odgovor je negativen; še več, zdi se, da se je še bolj poglobil prepad med »novo elito« in množicami. Kje lahko iščemo vzroke takšnega stanja? Naraščajoča moč »elite« je posledica *postopnega procesa »afrikanizacije«* (1) od kolonialistov podedovanih administrativnih struktur, državnega aparata, vojske in policije, kakor tudi (2) procesa »afrikanizacije«, ki ga vodijo tuje družbe z name-

⁷ Stane Južnič: Novejša zgodovina z zgodovino delavskega gibanja, Univerza v Ljubljani 1975, str. 414.

⁸ Guy Routh: Ibidem, str. 13.

⁹ Franz Fanon: Prezreni na svjetu, Stvarnost, Zagreb 1968, str. 193—194.

nom, da si pridobijo boljšo reputacijo in večjo stopnjo sigurnosti (kot izvrševalce, upravljalce in administratorje zaposlujejo domače prebivalstvo); prav tako je naraščajoča moč »elite« povezana z (3) rezultati nacionalizacije in ustanavljanja državnih podjetij in poldržavnih ustanov, kar zahteva veliko število domačega vodilnega kadra, upravljalcev, nadzorikov, inženirjev, tehnikov in druge kvalificirane delovne sile.

Vendar bi proces »afrikanizacije« sam po sebi pomenil pozitivno pridobitev za »novo nastale« dežele, če se ne bi ohranili (oziroma še potencialni) privilegiji iz dobe kolonializma, ki so »spremljali« posedovanje določenega položaja. Največji paradoks in obenem najtrdnjši temelj ohranjanja privilegirane položaja »elite« se je ohranil na področju dohodkov. Proces postopnega nadomeščanja tujega personala z domačim kadrom ni *odpravi* plačilnega sistema kolonialnih administratorjev, ki je bil v bistvu usklajen z dohodkovnimi odnosi v metropolah (načelo »za enako delo enako plačilo«), kar se še »korigira« navzgor v obliki *korupcije*, ki jo izvajajo tuje družbe in države (v tej luči je Tanzanija »častna izjema«, saj so bile konec leta 1966 na iniciativo predsednika Nyerere-ja najvišje plače znižane za 20 %).

Privilegirani položaj »elite« in njena odločilna vloga v družbeno-ekonomskem življenju pa izhaja tudi iz dejstva, da v deželah vzhodne Afrike ne naletimo na organizirano razredno silo, da tu prevladujejo produkcijski odnosi mešanega in prehodnega značaja, da so še vedno močno neizkristalizirani razredni odnosi in zato, ker izvira večina voditeljev političnih subjektov iz tega stratuma. Vprašanje, ki si ga zastavlja mnogo avtorjev je, ali se v takšnih heterogenih in prehodnih družbeno-političnih okoliščinah »elita« lahko oblikuje v neodvisen družbeni razred? Vemo, da družbeni razred ne more obstajati brez ustreznih produkcijskih odnosov. Oblikovanje »elite« pa ni povezano s spremembami značaja produkcijskih odnosov, temveč z določenimi spremembami znotraj nje in številnimi »zunanji« okoliščinami. Posredovanje državne oblasti »eliti« nedvomno omogoča vplivanje na oblikovanje produkcijskih odnosov, s čemer določa tudi lasten razvoj. Ekonomika v deželah »tretjega sveta« je dediščina kolonializma in zato so tu prevladujoči produkcijski odnosi kapitalističnega tipa; »elita«, ki prevzame politično oblast, lahko izbira med dvema razvojnima usmeritvama; *nadaljuje s kapitalistično tradicijo* in tako postane (kakor nam kaže praksa v deželah »tretjega sveta«) eden izmed najpomembnejših izvorov buržoazije. V primeru, da se »elita« prične boriti proti takšnim odnosom, to je, sprejme socialistično razvojno usmeritev, postane razrešitev problema težja, zlasti če upoštevamo dejstvo, da ni razvitega industrijskega delavskega razreda. Možno je celo, da se v takšnih okoliščinah »elita« organizira v »samo-reprodukcijski« razred, katerega privilegirani položaj temelji prvenstveno na nepravični razdelitvi dohodka. Ali drugače, možen je razvoj specifičnega sistema, podobnega »azijskemu načinu proizvodnje«. Res je, da so vse zgodovinske analogije zelo pomanjkljive in celo vprašljive, vendar smo to analogijo navedli

predvsem zato, da bi nam v nadaljevanju nekoliko olajšala spoznati nekatere pomembne indikatorje možnega bodočega razvoja »elite«.

Relativno dolg obstoj »azijskega načina proizvodnje« je omogočala izolacija pred zunanjimi vplivi, zaprtost države in celotne družbe, znotraj katere je vladala popolna izolacija v smislu »kastnega« položaja državne aristokracije, kakor tudi visoka stopnja družbeno-ekonomske nemobilnosti in segregacije, izhajajoče iz slabo razvitih produkcijskih sil. Reprodukcijska »elite« je potekala s pomočjo naravne reprodukcije aristokracije — s pomočjo rojstev.

V sodobnih nerazvitih deželah se takšna formacija (kljub možnemu oblikovanju »specifičnega ‚afriškega‘ azijskega načina proizvodnje«), kljub zaostalosti produkcijskih sil in veliki odtujenosti elite od množic, ne more obdržati v nedogled — niti ob obilni pomoči vojaško-policijskih sil. Ne zato, ker je dandanes nemogoče doseči kakršnokoli omembe vredno izolacijo od zunanjega sveta, ampak zato, ker uvajanje izobrazbe in izgradnja industrije porajata tako visoko stopnjo nacionalne mobilnosti, da ta onemogoča trajno izolacijo »elite«.

Vemo, da se kategorija družbenega razreda ne more nanašati zgolj na posedovanje relativno visokega dohodka niti na privilegiran ali nepriviligiran družbeni položaj, temveč, da so to tiste velike družbene skupine, ki se razlikujejo med seboj po mestu, ki ga zavzemajo v zgodovinsko določenem sistemu družbene proizvodnje, po svojem odnosu do proizvodnih sredstev, po vlogi, ki jo igrajo v družbeni organizaciji dela in po načinu pridobivanja in velikosti tistega dela družbenega bogastva, s katerim razpolaga — možnost enega razreda, da si prisvaja delo drugega razreda. Prav v luči teh ugotovitev bi bilo zmotno opredeliti kot družbeni razred tisti družbeni sloj, katerega moč temelji na zunanjih spremembah. Dejstvo je, da gre elitistični značaj in pozicije tega sloja pripisati »specifičnemu« privilegiju v obliki *posedovanja izobrazbe*, zelo *pomanjkljivi podedovani demokraciji* v sistemu političnega odločanja in ne nazadnje *odsotnosti vseh tistih družbenih sil*, ki bi to »elito« lahko kontrolirale in nanjo vplivale.

Toda to ni za večne čase determinirana oblika razdelitve na vladajočo manjšino in vladano večino. Nasprotno. Družbena vloga »elite«, če to hoče ali ne, je takšna, da poraja lastno negacijo v procesu samolegitimacije. V bodočem zgodovinskem razvoju mora »elita« nujno razširiti in poglobljati *izobraževanje in ekonomiko*. Prav ta dva procesa pa ustvarjata socialno mobilnost, ki bo prej ali slej dobila takšne dimenzije, da bo sposobna eliminirati pogoje elitistične izolacije in avto-reprodukcije. Res je, da sta oba procesa izredno počasna, vendar to ne zanika zgoraj navedenega dejstva. Čeprav bo visoka izobrazba še dolgo ostala privilegij (zaradi visokih stroškov), pa je postala srednješolska izobrazba že dostopna dokajšnemu številu populacije, medtem ko je razširjenost osnovnošolske izobrazbe »postalo vprašanje prestiža« mnogih nacionalnih vlad. Torej,

»postopno se vse bolj širijo ravno tisti kanali, ki so zaradi svoje prvotne zaprtosti omogočali alienacijo elite od množic.«¹⁰

Iz celotnega zgornjega zapisa je možno družbeno vlogo in politično obnašanje »elite« opredeliti kot *dualistično*, kot specifično kombinacijo pozitivnih in negativnih dejavnikov: anti-kolonializem in iskanje kompromisa; boj proti moči tujega kapitala v luči poudarjanja lastnih virov in moči ter hkratno privabljanje tujega kapitala v deželo; razglašanje načel o družbeni enakosti v luči izkoreninjenja vseh principov izkoriščanja ob istočasni nagnjenosti k kapitalističnemu razvoju; poudarjanje vstopanja ljudskih množic v politično arena na eni strani ter na drugi strani trdno vztrajanje na privilegiranih pozicijah.

Ta konglomerat različnih tendenc kaže, da »elita« ni homogena, temveč izrazito *polariziran* družbeni stratos: na eni strani najdemo tiste, »ki uporabljajo svojo politično moč za krepitev lastnih pozicij in bogastva ter na drugi tiste, ki želijo to moč vendarle uporabiti za odpravljanje zaostalosti in za naraščanje blaginje ljudskih množic . . . , kar naj bi obenem pomenilo tudi boj med dvema družbenopolitičnima usmeritvama: ohranjanje kapitalizma ter boj za izgradnjo socialističnih odnosov.«¹¹

¹⁰ Tomas Szentes: *The structure of Society and its Changes in the African Countries*, Institute for World Economies of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest 1975, str. 19.

¹¹ Tomas Szentes: *Ibidem*, str. 50.

JOHANNES RAU

Je treba spremeniti mnenje v politiki?

Številni občani, pa tudi politiki so čedalje bolj nezadovoljni in nejevoljni zaradi arogantnosti in delovanja administracije. Nepreglednost in dolgotrajnost številnih odločitvenih postopkov je še zmeraj pripisovana oblastnemu obnašanju upravnih organov. Vse kaže, kakor da sta v naši družbi »država« in »birokracija« sinonima. V zelo razvitih industrijskih družbah — ne samo v Zvezni republiki Nemčiji — se čedalje bolj spreminjata v kliše za skrb občanov pred anonimnimi mehanizmi uprave.

V dokaz o teku čez ovire skozi instance birokracije pogosto navaajo zelo življenjski in vsakdanji primer: Za eno samo gradbeno dovoljenje je potrebnih 234 »preizkusnih postopkov«. Ta številka zbuja grozo, pa tudi ogorčenje in prav gotovo pri številnih zakonih, odločbah in odredbah — ne samo v gradbenem pravu — nasipa pesek v kolesje paragrafov. Ampak ravno ob tem primeru bi morali tudi vedeti, kakšni preudarki in preizkusi so potrebni, saj veljajo ne samo posamezniku, temveč vsej družbi. Uprava se mora ozirati na vprašanja razumnega zazidalnega razvoja mest: nihče ne more biti navdušen nad še nadaljnjim naselitvenim drobljenjem naše pokrajine in nihče ne more zagovarjati še več betonske puščobe v središčih naših velemest. Pri vsaki gradbeni vlogi gre gotovo za pomembne odločitve glede varstva okolja in koristi občanov, da se ohranijo področja za oddih. Varstvo pokrajine, varnost pred hrupom, spomeniško varstvo, sosedske pravice, infrastrukturni ukrepi za stanovanjska področja, pri katerih je treba najprej upoštevati načrtovanje šol, otroških vrtcev, nakupovalnih in storitvenih središč, predvideti prihodnje prometne žile in možnosti za napeljavo vode, plina in električnega toka, za odvoz smeti — na vse to je treba misliti pri številnih posameznih odločitvah.

Marsikdo, ki sicer pogosto kritizira »birokracijo«, bi imel ob takemle seznamu mogoče več razumevanja za to, da so potrebni taki premisleki. Pod upravnimi postopki, ki so ob tem zgledu malo nazornejši in razumljivejši, si namreč tako pogosto navajani »povprečni uporabnik« po navadi le težko kaj zamišlja. In ravno v tem pogledu gre za velike zamujene možnosti politikov in tudi birokratov. Ljudem moramo bolj kakor

doslej ponazarjati smisel tega, kar delamo. Morajo se jim odpreti oči, zakaj se kaj dogaja in da to pomeni več kakor samo več dobrin in storitev ali muhast več »birokracije«. Vidim možnosti za to. Danes marsikdo priznava nujnost, da je treba tu kaj spremeniti, in v tem je poživljajoč izziv in hkrati možnost za politične stranke.

S poudarkom govorijo o premajhni samozavesti države. Rad bi opozoril le na nekaj gesel: »O premajhni pozornosti strank«, »o arogantnosti marsikatero uprave«, »o informacijskih primanjkljajih« marsikaterega občana, »o nerazumljivem jeziku naših zakonov in siceršnjih predpisov«, o vsem tem radi govorimo. Vsi poznamo komentarje in pripombe, v katerih je to oprijemljivo formulirano.

Po mojem ostaja vse to preveč plakatno in povrhnje. Pa vendar je v vsakem od teh kritičnih namigov pravo jedro. Pri tem so seveda ponajveč opisani simptomi, ki imajo pogosto naravo zarotitvenih obrazcev. Če premišljujemo in govorimo o takih zamerah, se moramo varovati napačnih reakcij. Povsem določnih — in kakor jaz pravim, samo bežnih — pojavov ne smemo imeti že za vsestranske opise takega razvoja.

Če govorimo o »nejevolji na stranke«, če inštituti za raziskavo javnega mnenja sporočajo — ali pa bi bilo treba natančneje reči: deloma samo poizvedujejo? — da bi četrtnina prebivalstva v Zvezni republiki izbrala stranko, ki bi bila stranka golega zavračanja, »stranka brez mene«, stranka za davčno stavkanje in onemogočanje reform, kakor jo ima Danec Glistrup ali jo je imel v petdesetih letih Francoz Poujade, potem to še malo ni zadosten dokaz za krizo industrijskih družb, ja, še niti dokaz za krizo ali eno od kriz naše države.

Meni se ne zdi prav, če jezo na stranke enačimo z jezo na državo. To ni v skladu z našim gledanjem na vlogo stranke v moderni državi. Bilo bi politično in zgodovinsko napačno, če bi začasne orientacijske težave ne le posameznikov, temveč tudi strank, trenutne politične napake, začasne politične slabosti — naj bo že tu ali tam, pri kateri si že bodi stranki — slovesno prestilizirali v »legitimacijsko krizo« države ali družbe.

Mednarodna »legitimacijska kriza«?

V družbenih znanostih se res že precej časa vleče debata pod naslovom »legitimacijska kriza«. Pri tem bi radi odkrivali prelome in slabosti v parlamentarni demokraciji z njenim načelom predstavljanja, radi odpirali probleme in kritizirali. To je več kot politična moda, ki se pa lahko s prihodnjo pomladjo že spet menja ali odloži. Pri tem imamo opravka z več simptomi, z globljimi vzroki, z zelo — ne samo v Zvezni republiki — razširjeno nezadovoljnostjo z našim političnim sistemom. Po mojem prepričanju ne pomaga kaj prida, če pri tem iščemo zasilna pojasnila. To vprašanje je namreč pereče za marsikoga, ne da bi ga mogel natančno izraziti, in ne le v Zvezni republiki. Nasprotno: pojav poznajo pri skoraj

vseh zahodnih industrijskih narodih, a v drugih deželah si pogosto daje duška s tako silovitostjo, kakršne mi na našem področju še malo ne poznamo. Zato se ne smemo zadovoljiti kratko in malo z doma in v naglici prirejenimi analizami.

Naftna kriza v letu 1973 je pahnila v velike težave industrijske države in še bolj četrti svet. Pa je to v resnici zarez? Ali pa je le etapa v odpravljanju kolonializma, imperializma, gospostva industrijskih držav nad manj razvitimi deželami? Tudi današnja kriza svetovnega gospodarstva, ki nas vse mori, ni nikakršna zgodovinska zarez. Je le *ena* od kriz v dolgi vrsti podobnih kriz, od nekdanj značilnih za ureditev svetovnega gospodarstva, zlasti še ureditev, ki ji pravijo kapitalistična. Tudi k prejšnjim krizam so spadale brezposelnost in globoke strukturne spremembe. Torej ne bo nikoli več tako, kakor je bilo poprej. Ampak tako je bilo *zmeraj* in to velja za vsako razvojno stopnjo. Če je to res, potem se postavlja vprašanje: »V čem so torej dimenzije drugega, novega, ki jih mora politika izmeriti; ki jih slutimo, ne da bi jih poznali, in ki jih moramo čutiti?« Zakaj je torej potrebna sprememba mišljenja ali boljše razmislek v politiki?

Odtujevalni sindrom

Polno je očitnih navzkrižij našega časa: Čutimo, da nas občila informirajo o krizah in konfliktih, o povezavah in zarezah v najbolj oddaljenih kotih sveta, v Aziji, v Latinski Ameriki — pa vendar ne moremo prebrati svojega računa za porabo vode, ki ga je sestavil računalnik, in si ne moremo nič pomagati z obračunom plače, sestavljenim pod vodstvom računalnika. Na voljo imamo toliko prostega časa, kakor ga niso še nikoli poznali — pa vendar je čedalje glasnejša tožba o preganjavicah, stresih in zdravstveni škodi zaradi preveč dela. Čezmerna delitev in drobitev dela je prinesla nesluteno in neznano količino specializacij in kompetenčnosti na delovnem mestu — hkrati pa dosegla tolikšno odtujenost delu in delovnim tovarišem, kakršne ni bilo še nikoli. Po telefonu, radiu, televiziji smo povezani z vsem svetom — pa se vendar pritožujemo nad osamljenostjo ljudi v stolpnica in o puščobnosti naših notranjih mest. Potujemo po vsem svetu — pa ne poznamo svojih sosedov. Odprli in izravnali smo pravna pota za občane in društva, omejili brezizhodnost administrativnih odločitev — in vendar je dostikrat videti, kakor da se na poti zakonitosti in pravnih pripomočkov čedalje bolj odmikamo pravičnosti. S tem, ko napravljamo politiko bolj pošteno, kakor lahko opazamo na številnih področjih, smo v nevarnosti, da iz pravne države naredimo državo pravnih pripomočkov.

Poznamo geslo o »funkcionalnosti«. Geslo »nekritične« vere v napredek. Od meščanske in prve industrijske revolucije naprej so se vse razvijajoče družbe zanašale na tehniko, gospodarstvo in znanost. In vendar je med tistim, kar hočemo, in tistim, kar dosežemo, kljub doseženim

napredkom čedalje večji prepad. Zaupanje v avtomatiko stalnega »nadaljnega razvoja« se je že zdavnaj razprhnilo ali se vsaj začelja razgubljeti. »Hkrati se je poplitvila vera v napredek pri širokih plasteh občanov v predstavo, da gmotni, kvantitativni napredek ni samo podlaga in poročstvo, temveč že sam celota družbenega napredka,« kakor je formulirala komisija za temeljne vrednote pri Nemški socialdemokratski stranki (SPD). Ampak v zavesti, da smo pahnjeni na meje sveta, k zadnjim rezervam energije, na konec številnih živalskih vrst, do kraja obremenljivosti potočkov in dreves, zraka in morja, ne da bi vedeli zakaj: v tem je neorientiranost družbenega ravnanja.

Pojem napredka je torej omajan. Pojem reforme nekako diskreditiran. In vendar je danes bolj potrebna kakor kdaj prej. Beg v nostalgijo ne prinese osvoboditve. Kulturno pesimistični gnus ni dovoljen — pelje v regresijo in v depresijo. Ampak vprašanje o smislu tega, kar delamo v politiki, v družbi, v državi: to vprašanje je ne samo dovoljeno, temveč je čedalje bolj potrebno in aktualno.

Postavimo smernike

Politične stranke morajo in morejo — ko pravim »morejo«, mislim predvsem na socialne demokrate — postaviti smernike za tisto, kar je mogoče in kar je nujno potrebno. Ob nekaj zgledih bom poskusil jasno pokazati, kako bi se to lahko zgodilo. Tako so se pojmi funkcionalnosti in učinkovitosti v preteklih desetletjih ravno tudi v državi in birokraciji obložili s preobtežkom, tudi z ideološkim preobtežkom, tako da je komaj še mogoče prepoznati njihov prvotni pomen. »Funkcionalnost« smo imeli vsi na svojih zastavah. Ampak s pojmom »funkcionalnosti« so naša mesta postala odljudna. »Funkcionalnost« brez funkcije spoznavamo v normi naših igrišč, ki so urejena tako, da lahko uporabljamo na njih normirane priprave, ne pa tako, da bi preizkušali duha in ude.

Vsaj od konca prve svetovne vojne naprej opažamo, kako stalno in kakor je videti, nezadržno naraščajo naloge države. Ne poznam nobenega pomembnega družbenega ali individualnega življenjskega območja, na katerem ne bi država medtem dobila pristojnosti, da lahko postavlja okvirne pogoje, predpisuje uredbe in prevzema odgovornost. Gospodarska politika in politika delovnega trga, socialna politika, družinska politika, zdravstvena politika, prometna politika, tehnološka politika, politika zazidave mest in prostorske ureditve — da naštejemo le nekaj področij. Čedalje bolj so odtegnjena zasebnemu razpolaganju in individualnim odločitvam in v celoti ali deloma prenesena pod okrilje državnih ustanov. Razvoj države v nosilko obsežnih bivanjskih skrbi je očitno nezadržan. Kdo neki bi hotel in kdo bi tudi mogel prepustiti zasebnim odločitvam, zasebni prosti volji na primer razvoj delovnega trga, ponudbo novih zdravil, gradnjo atomskih elektrarn? Ne gre torej za to, da bi spodbijali nujno potrebo po koncentriranju, centraliziranju, učinkovitosti, po ome-

njeni funkcionalnosti. Ravno tako pa tudi ne more nihče ugovarjati, da postanejo po tej poti nujnosti in možnosti državnega ravnanja za posameznika še bolj nepregledne in še manj dostopne vplivom. Zaradi čedalje večjega števila državnih nalog vzporedno raste tudi nepretrgano oblikovanje javne uprave. Že samo s pojmom »storitvena uprava« — ta izraz je bil politikom in pravnikom pred petdesetimi leti še neznan — je orisana popolnoma nova kvaliteta in kvantiteta državnega ravnanja.

Država ima zaradi dinamične ekspanzije uprave čedalje več vpliva: tej viharni strukturni spremembi so se inštitucije in inštrumenti državne in politične preobrazbe volje očitno mogli le za silo prilagoditi. Bistveni parlamentarni mehanizmi, organizacija in struktura uprave ali dosedanje oblike državnega ravnanja — zakon, odredba, upravni akt — se namreč niso odločilno spremenili.

Manj kontrolnih možnosti za občana

Pri občanu se torej krepi občutek, da ima čedalje manj možnosti neposredne ali po strankah in parlamentih posredne kontrole. V tem pa celo politiki čutijo čedalje večje neugodje. Kolikor bolj se družbeno kakor tudi individualno bitne odločitve prenašajo na izvršno oblast, toliko bolj se omejuje parlamentarno in politično nadzorstvo. Vrhovno upravno sodišče v Münstru je s svojim sklepom o predlogu zakona o atomski energiji, poslanem zveznemu ustavnemu sodišču, še prav posebej opozorilo na to. Gotovo zelo kričeč primer, pa še malo ne netipičen.

Že tak premik v razpostavitvi sil parlamentarnega sistema brezpogojno zahteva obstoječe osamosvojitvene mehanizme uprave. Gibčnost pri razsojanju, brez katere si izvršne oblasti pač ne moremo misliti, samo še zaostruje to vprašanje. Kolikor je politika čedalje bolj kompleksna, kolikor so problemi čedalje bolj diferencirani in se jih je treba lotevati specialneje in kolikor je medsebojno ubiranje vseh mogočih področij čedalje tesnejše, toliko nujneje moramo spet dohiteti razvoj. Vsaka pomembna politična posamezna odločitev na kakšnem konkretnem problemskem področju ima daljnosežne posledice za druge sektorje: treba nam je pomisliti samo na pereča vprašanja gospodarske politike in politike delovnega trga, tehnološkega razvoja in varstva okolja.

Politika je tako čedalje manj pregledna, vzroki za posamezne odločitve ostajajo nerazvidni in zato pogosto nerazumljivi. Te pomanjkljivosti ni mogoče izravnati niti z danes gotovo veliko lažjim dostopom do informacij in informacijskih virov. Množična občila se pač pogosto nagibajo k temu, da politične procese personalizirajo, ne da bi razčlenili konfliktno situacije ali interesne podlage, na katerih slonijo. In kjer človek zavestno hoče onemogočiti morebitno razvidnost, ker se ne dá motiti, se mu je treba sklicati samo na »stvarne nujnosti«, pa se izogne nadležnemu dolžnemu utemeljevanju ali legitimiranju.

Pomanjkljiva razvidnost nam je prinesla tudi koncentracijo in centraliziranje državne oblasti. Tehnizacija in racionalizacija gotovo podirata meje majhnih enot in narekujejo načrtovalne in odločitvene inštrumente, ki se krajevno in pokrajinsko presegajo. Tu ne mislim zato začeti nikakršne nostalgичne žalostinke za izgubljeno mestno hišo ali za občinskim sodiščem. Kljub temu pa se sprašujem, ali ni v marsikakšnem primeru diktiral odločitev enostransko ali napačno razumljen pojem učinkovitosti. Prav gotovo pa moramo danes ta proces ustaviti in se spomniti, da sta decentralizacija in samouprava naravna izraza demokratične tradicije in usmerjena »bolj k občanu«.

Konkretnejše možnosti sodelovanja

V trenju med temeljnimi vrednotami svobode in nujnosti države, da ureja čedalje več stvari, je tudi vzrok, da se pri demokratizaciji države ne moremo in ne smemo ustaviti, nasprotno, da moramo vso družbo izoblikovati demokratično. Zato nam je potrebnih več in bolj konkretnih možnosti pri soodločanju in sodelovanju občanov po občinah, v podjetjih, v šolah in na visokih šolah, v cerkvah in v drugih družbenih ustanovah.

Potrebujemo nove prostore za razmah v občini, v podjetju — v podjetju pravzaprav še najprej. Zato gre za nova gesla: za soodločanje in za samoorganizacijo in, o tem sem prepričan, za sosedstvo, ki ga v politiki šele zdaj spet prav počasi odkrivamo. Za soodločanje, samoorganizacijo in sosedskost pa so na primer potrebni novi nagibi v načrtovanju mest in v arhitekturi. Potem bomo lahko spoznali, da so taki svobodni prostori za razmah bližnjih odločitvenih struktur ne samo bolj demokratični in svobodoljubni, temveč tudi bolj učinkoviti kakor velike organizacije in instance.

Naj navedem še en primer: parlament. Očitna nejevolja nad praznimi plenarnimi dvoranami, ki jih vidimo po televiziji, je razumljiva, hkrati pa tudi napačno utemeljena. Prazna plenarna dvorana namreč škoduje parlamentarni demokraciji, pa ne mogoče zato, ker bi bili poslanci leni, temveč zato, ker delajo, vendar pri svojem delu nimajo zmeraj pravih težišč. Naši parlamenti čedalje bolj prehajajo v to, da pretresajo upravne predloge, pa naj je to v posameznem primeru lahko še tako koristno in potrebno, namesto da bi javno in bojevito obravnavali probleme občanov. Parlamenti marsikje pozabljajo, zakaj so bili ustanovljeni in izvoljeni: da pojasnjujejo temeljne smeri političnih odločitev, se pravi navajajo alternative, podajajo sporne točke, razgrinjajo konflikte, da omogočijo soglasje. Nič se ni treba čuditi, če parlamentarna demokracija ni prav razumljena, dokler v deželnem zboru sicer vzame dolge ure debata o zakonu za čiščenje poti, tako v posameznih komisijah kakor tudi v plenumu, pri tem pa v parlamentu sploh ne obravnavajo kraja, kjer naj bi stal hitri reaktor. To je eden od številnih zgledov.

Naloga politika je, da jasno pokaže, kako resno misli s politično kontrolo birokracije, če naj je res predstavnik skupnosti. On si mora vzeti upravo v službo, ne pa narobe, da uprava vzame njega v službo.

Braniti se moramo tudi birokratskega vdora politike nekako skozi zadnja vrata. Če je v nekaterih parlamentih nad štirideset odstotkov poslancev uradnikov, potem smo v nevarnosti, da bomo izgubili kos pristnega predstavnštva ljudstva. Vendar se s čedalje večjim številom »uradnikov« v naših parlamentih ne moremo spoprijemati z dekreti od zgoraj. Pot k okrepitvi politične zavzetosti vseh krogov prebivalstva je mogoča samo po politični dejavnosti. Niso važni samo delovni dosežki, temveč tudi način in pot, kako pridemo do njih.

Če bi se mogli zediniti v tem, da je v zahtevah po kvaliteti življenja izraženo človeško hrepenenje po merilih, ki so razsežnejša in bolj človeška kakor zgolj kvantitativen prirastek, potem bi že našli smeri, po kateri bi morali nadzorovati in popravljati namišljeno avtomatiko razvoja. Če tako postavimo vprašanje o smislu tega, kar delamo v politiki, v gospodarstvu, v družbi, potem pomagamo pripravljati odgovor o verjetnem smislu napredka. Za nujno potrebno obračunavanje z birokracijo in z njenim razlivom in razbohotenjem pa se to pravi, da jeze na državo in strahu pred premogočnimi aparati uprave ne moremo spodbijati z odpravo birokracije, temveč se moramo zavzemati za boljše nadzorstvo nad njo.

Prevedel Janko Moder

Izvirni naslov

Johannes Rau: Brauchen wir ein Umdenken in der politik? Die Neue Gesellschaft, 6, Juni 1978, Bonn, str. 420—424

JOCO KLOPČIČ

J. B. Tito — Izbrana dela

(druga, tretja in četrta knjiga)

Te tri knjige Izbor iz del tovariša Tita zajemajo osrednje teme iz celotnega Titovega opusa, ki bo izšel v petih knjigah. Pred kratkim so, kot skupna izdaja sedmih založb iz vseh naših republik in pokrajin, izšle druga, tretja in četrta knjiga z naslednjimi naslovi: Delavski razred in zveza komunistov Jugoslavije (obdobje od 1926—1977), Nacionalno vprašanje in revolucija (obdobje od 1936—1977) in Samoupravljanje (obdobje 1950—1976). Izbor je koncipiral poseben uredniški odbor z glavnim urednikom izdaje dr. Muhamedom Filipovičem. Vsaka posamezna knjiga ima posebnega urednika ali več urednikov oziroma prirejevalcev, ki so prispevali spremno besedo s pojasnilom o izboru v posamezni knjigi in navedbo virov. Celotno izdajo uvaja uvodna beseda Branka Mikulića. Urednik in glavni prevajalec slovenske izdaje je prof. Franček Šafar.

Izbor iz Titovih del, ki govore o vprašanjih delavskega razreda in Zveze komunistov Jugoslavije (kar je vsebina druge knjige) sta opravila Franc Cengle in Blažo Mandič. Namen izbora opredelujeta kot napor, da bi iz izredno obsežnega opusa tovariša Tita podali tista dela, ki v celoti vzeto omogočajo združen in razmeroma celovit vpogled v predsednikovo avtentično in izvirno dožemanje zgodovinskega poslanstva našega delavskega razreda in vodilne vloge komunistične partije oziroma Zveze komunistov Jugoslavije, v posebnih razmerah sila zapletenega družbenega, po-

litičnega, gospodarskega in kulturnega razvoja Jugoslavije. Tako so v izbor uvrščena tako dela o načelnih teoretičnih vprašanjih in nalogah organizacijske utrditve revolucionarnega gibanja, socialistične revolucije in socialističnega samoupravljanja, kakor tudi dela, v katerih so posebej analizirani specifični družbeno-politični in drugi pogoji razvoja našega delavskega razreda in organiziranja v partiji, odnosi z drugimi komunističnimi partijami in naprednimi gibanji v času med dvema svetovnima vojnama, med narodnoosvobodilnim bojem in po zmagi nad fašizmom — pri obnovi dežele in graditvi socialistične samoupravne družbe. Sestavki tečejo od tistega z naslovom »Iz ladjedelnice v Kraljevici«, ki je bil napisan l. 1926, skozi najpomembnejša obdobja zgodovine našega delavskega razreda in partije. Še vedno so izrednega pomena in aktualna besedila, ki govore o življenju in delu KPJ v predvojnem obdobju. Zadnje objavljeno besedilo v tej knjigi je iz leta 1977. Prispevki, ki celovito in polno prikazujejo, dokumentirajo in učijo o revolucionarni poti našega delavskega razreda in naše partije, sicer izhajajo iz konkretnih organizacijsko-političnih vprašanj. So pa med njimi zelo redki tisti, ki ne pomenijo tudi prispevka k ustvarjalnemu razvoju nauka klasikov marksizma, k razvoju teorije partije in k rešitvi številnih vprašanj v boju delavskega razreda za njegovo osvoboditev. Prav tako moramo poleg idejno-teoretičnega razčlenjevanja velikih problemov omeniti tudi veliko pozornost, ki jo tovariš Tito namenja organiziranemu uresničevanju vsakodnevni nalog — tako imenovanemu »drobnemu« delu.

V tretji knjigi so zbrani prispevki, ki govore o nacionalnem vprašanju in revoluciji. Odbral jih je Kasim Suljevič. Kot pravi prirejevalec, je dobilo na-

cionalno vprašanje s tem, da je Tito prevzel pomembne in odgovorne funkcije, temeljno strateško usmeritev v komunistični partiji Jugoslavije. Z reševanjem tega vprašanja se je usodno povezovala sedanja zgodovina jugoslovanskih narodov vseh skupaj in vsakega posebej, kakor tudi ohranitev jugoslovanske državne celote. Spoznavanje in in pravilno postavljanje pomena in zapletenosti nacionalnega vprašanja je vlivalo revolucionarno moč tudi partiji sami ter jo dvigalo do zgodovinskega subjekta vseh narodov in narodnosti Jugoslavije.

Izbor člankov, govorov, ocen, referatov, intervjujev... je sicer zgolj ogródje bogate in revolucionarne, v prihodnost usmerjene misli tovariša Tita, vendar daje možnost za spoznavanje Titove dosledne konkretizacije leninskih načel in za spoznavanje tega, v kakšnih vsestransko povezanih, težkih in odločilnih trenutkih so oblikovali in kalili bratstvo in enotnost naših narodov. Naj navedemo samo nekaj naslovov: Meje federalnih enot v federativni Jugoslaviji niso meje razdruževanja, temveč meje združevanja, Zavračamo teorijo o vladajočem narodu, Naši narodi niso nikoli imeli namen lastiti si tuje, Narodi se lahko ekonomsko kulturno in politično razvijejo le, če postanejo neodvisni, Narodi na novo osvobojenih držav so stopili na pot samostojnega življenja, Dosledna rešitev nacionalnega vprašanja je sestavni del boja delavskega razreda za revolucionarno preobrazbo družbe, Jugoslovansko suverenost sestavlja suverenost vseh naših republik, Interesi delavskega razreda so interesi delavskega razreda, V mednarodnih odnosih niso odstranjene nevarnosti za neodvisnost, suverenost in varnost mnogih narodov in držav.

V vseh izbranih tekstih izstopa in prednjači poleg bogastva rešitev in načel v odgovorih na številna konkretna vprašanja predvsem kontinuiteta revolucionarne doslednosti v reševanju nacionalnega vprašanja. Ob tem pa ne smemo pozabiti (to so poudarili tudi avtorji izbora) na mednarodne razsežnosti in pomen Titovega revolucionarnega gledanja na nacionalno osvobodilno, ki je vplivalo predvsem na procese

nacionalnega osvobodilnega v nerazvitih, nekdanj koloniziranih deželah.

V četrti knjigi je dobila svoje mesto ena od najpomembnejših pridobitev naše socialistične revolucije — samoupravljanje. V tej knjigi sta izbor privedila Mitar Miljanović in Čazim Sadiković. Izbor prispevkov uvaja Titov programski govor, ki ga je imel v zvezni skupščini ob sprejemanju prvega zakona o samoupravljanju. Ta zgodovinsko pomemben govor pomeni, na teoretični ravni, začetek konca stalinistične interpretacije socializma, na področju družbene prakse pa je to začetek konca v stalinistični praksi socialističnega razvoja.

Izbor Titovih tekstov o samoupravljanju pa še posebno podčrta dve integralni značilnosti Titove misli o tej novi strani socialistične graditve. Prva značilnost je dejstvo, da je bila Titova misel o samoupravljanju vedno misel prihodnosti. Ta misel in to ustvarjalno hotenje pa nujno zahtevata aktiven in ustvarjalen subjektivni dejavnik — ZK. Druga značilnost je Titovo dosledno tesno povezovanje samoupravljanja in demokracije in to, da mu je samoupravljanje najvišja oblika demokracije.

Avtorja izbora sta izbrane misli iz Titovih del o samoupravljanju uredila kronološko in poskušala tudi vsebinsko bolj opredeliti posamezna razdobja in vprašanja v razvoju samoupravljanja. Tako slede uvodnem tekstu »O delavskem upravljanju gospodarskih podjetij« več vsebinskih sklopov, od katerih navajamo naslednje: Zgodovinski pomen zakona o delavskem upravljanju, Boj za demokracijo novega tipa, Do delavskega samoupravljanja nismo prišli slučajno, Kritika in kritiki, Novi družbeni odnosi nastajajo, Družbeno samoupravljanje in gospodarska reforma, Razredni sovražnik je proti samoupravljanju in enakopravnosti, Vloga ZK v razvoju samoupravljanja, Protislovja razvoja, Delavsko samoupravljanje odpira perspektivo resnične osvoboditve, Ustavna reforma, ZK je nenadomestljiv faktor, Samoupravljanje temelji na znanosti marksizma-leninizma, Odnos do oblasti delavskega razreda je kriterij revolucionarnosti, Zgodovinski pomen nove ustave.

Tako kot na drugih področjih (izbor v treh knjigah, ki smo jih prikazali) je za Titovo misel o samoupravljanju potrebno posebno poudariti, da je ta misel prodorna, iščoča in obrnjena v prihodnost, seveda s stališča jasne in kompleksne analize sedanjosti.

Izdajo Titovih izbranih del lahko ocenimo kot izjemno potrebno in uspešno dejanje naših založnikov. Ko bo izbor dopoljen še s peto knjigo (prva je že izšla), bomo dobili pretehtan, strokovno komentiran in vsestransko uporaben vir za študij revolucionarne misli in prakse tovariša Tita. V petih knjigah bo zbrano pričevanje o več desetletjih naše in svetovne sodobne zgodovine.

JOŽE GORIČAR

Monografija o družbenih problemih odtujitve

Konec lanskega leta je izšel obsežen spis o odtujitvi kot družbenem pojavu, ki ga je avtor poljski filozof Adam Schaff.* Avtorjev namen je bil, da dokaže izvirnost Marxove teorije o odtujitvi, ki se ji ustanovitelj znanstvenega socializma ni nikdar odpovedal, saj je prisotna v celotnem njegovem opusu, od najzgodnejših del pa do »Kapitala«. Veliko marksistov, zlasti tistih z Vzhoda, šteje namreč misel o odtujitvi za nekakšen Marxov mladostni greh, medtem ko izhaja Schaff s stališča, da je ta misel eden stebrov marksistične filozofske in družboslovne teorije ter da je izredno pomembna tudi za graditev socialistične družbe, zakaj odtujitev najrazličnejših pojavnih oblik obstaja tudi v »nižji fazi komunizma«. Za najpomembnejše sredstvo, s katerim je moči premagati odu-

jitev, pa šteje integralno (družbeno) samoupravljanje.

Potem ko je opozoril na predhodnike ideje o odtujitvi v zgodovini filozofske misli, preide avtor k analizi Marxovega pojmovanja odtujitve kot družbenega pojava. V ta namen ne uporablja kronološke metode, marveč »potuje« — kakor sam pravi — »v nasprotni smeri«: razčlenjevanje Marxove misli o odtujitvi začne pri delih njegovega zrelega obdobja, tedaj pri »Grundrisse« in »Kapitalu« in nadaljuje potem skozi ves opus nazaj do »Ekonomsko-filozofskih rokopisov«. Pri tem ne dokazuje le tega, da so v zmoti tisti, ki zatrjujejo, češ da je teorija odtujitve zgodovinsko omejena le na klasična zgodnja dela, marveč zavrača hkrati »absurdno teorijo o dveh Marxih, ne glede na to, ali gre za postavljanje mladega Marxa kot »pravega« nasproti staremu, ali pa za razglašanje zrelega Marxa za »pravega« ter za hkratno zavračanje njegovih zgodnjih del kot »nemarksističnih«. Svoje potovanje »v nasprotni smeri« je opravil avtor zelo temeljito in je zbral ter razčlenil bržčas kar vse Marxove misli, ki zadevajo odtujitev bodisi neposredno, bodisi posredno.

Ko razčlenjuje pojmovni sklop teorije odtujitve se avtor ne omejuje zgolj na opredeljevanje obravnavanega pojava, marveč posega tudi po sorodnih pojavih in ustreznih pojmih, brez katerih odtujitve, kakor pravi, ni mogoče ne opredeliti ne razumeti. Tako se v monografiji srečujemo z obširnimi analizami pojmov »povnanjenje« (Entäusserung), »odsvojitve« (Veräusserung), »popredmetenje« (Vergegenständlichung), »postvatev« (Selbstentfremdung) in podobnimi. Razliko med odtujitvijo in samoodtujitvijo pojasnjuje takole: »Odtujitev obstaja, kadar se proizvodi človekovega dela odtuje od proizvajalca, samoodtujitev pa, kadar je človek odtujen od družbe, od drugih ljudi ali pa od samega sebe.«

Pri razčlenjevanju razmerja med popredmetenjem, postvaritvijo in odtujitvijo ugotavlja, da je popredmetenje, se pravi uresničenje človekovega dela v podobi predmetov, pojav, ki obstaja v sleherni družbi in je od zgodovine neodvi-

* Adam Schaff, Entfremdung als soziales Phänomen, Europaverlag Wien, 1977, 379 str.

sen, postvaritev pa je značilnost medčloveških odnosov v kapitalistični družbi, ko dobivajo zaradi blagovno tržnega gospodarstva tudi razmerja med ljudmi naravno razmerij med stvarmi, to je predmeti človekovega dela, ki so se osamosvojili od proizvajalcev. Postvaritev je torej posledica objektivne odtujitve in iz nje izhaja. Na to ugotovitev naveže vprašanje o odpravi odtujitve in nanj takole odgovarja: »Ker je tedaj popredmetenje onstran zgodovine in je v sleherni družbi nujen pojav, odtujitev pa je proizvod določenih družbenih razmer, pelje pot k odpravi odtujitve preko odpravljanja teh razmer. Če povzročata odtujitev v kapitalistični družbi privatna lastnina produkcijskih sredstev in pa delitev dela, pelje pot k odpravi odtujitve, značilne za to družbo, nujno preko odprave privatne lastnine in delitve dela.«

Avtor poudarja, da mu gre predvsem za raziskovanje pomena in vloge objektivne odtujitve, da bi kolikor se le da jasno pokazal, kako je Marx z odtujitvijo razumel predvsem osamosvojitve proizvodov človekovega dela od proizvajalca kot izvir in podlago vseh drugih oblik odtujitve. Aktualna in bogato dokumentirana so avtorjeva izvajanja o usodi Marxove teorije odtujitve v dozdajšnjem razvoju marksizma, pri čemer ugotavlja dve obdobji: prvo, za katero je bilo značilno, da so marksisti na misel o odtujitvi ne le »pozabljali«, marveč so jo tudi izrinjali iz Marxove teoretične zapuščine, pa drugo, med katerim je prišlo do renesanse teorije odtujitve. Prvo obdobje sovпада s prevlado Druge (v določenem smislu pa tudi Tretje) internacionale v mednarodnem delavskem gibanju, katere voditelji so zanemarjali marksistično filozofijo. Izjemi sta bila edinole G. V. Plehanov in V. I. Lenin v ruski socialni demokraciji. Celo za teoretika, kakršna sta bila R. Luxemburg in K. Kautsky, je značilno, da sta filozofijo marksizma »sramežljivo« zamolčala. Še več, kljub Engelsovima »Anti-Dühringu« in »Ludwigu Feuerbachu« so se mnogi socialdemokratski voditelji tistega časa ozirali za filozofijo, s katero bi bilo mogoče »dopolniti« marksizem. V Nemčiji je za takšno veljalo kantovstvo oziroma novo-

kantovstvo, v Rusiji pa empiriokriticizem. Seveda je upoštevati tudi okoliščino, da nekateri Marxovi spisi, zlasti »Ekonomsko-filozofski rokopisi« in »Grundrisse«, ki so za teorijo odtujitve zelo pomembni, tisti čas še niso bili znani. V Sovjetski zvezi in v komunističnem gibanju sploh pa je k »pozabi« obravnavane teorije prispeval še stalinizem, s čigar teoretično zgradbo je možno nazvati, saj usmerja misel in akcijo k vprašanju posameznika, njegove svobode, demokracije in boja proti vsakršni odtujitvi. (Še več, Stalinov »dialektični in historični materializem« je šolski primer odtujene znanosti.)

Tako se je zgodilo, da je do obnove teorije odtujitve prišlo najprej med marksisti na Zahodu. K temu je prispevala splošna kriza kapitalizma med obema vojnama in po drugi vojni. Postavljala je v ospredje vprašanja o človeku in njegovem mestu v zgodovini, saj se je kazala med drugim tudi v takšnih okoliščinah, kakršne so propadanje tradicionalnega sistema meščanskih vrednot, totalitarna fašistična kontrarevolucija, ki je brutalno izničevala temeljne človekove pravice, izkrivljanje socialističnega razvoja v času stalinizma, nenehno izpopolnjevanje vojaške tehnologije, ki grozi z uničenjem človeštva in podobno. Pod vplivom teh okoliščin so začele nastajati med meščanskimi misleci različne »filozofije človeka«, zlasti personalizem in eksistencializem. Za marksiste, pa tudi za nekatere nemarksiste je bila v tem času objava »Ekonomsko filozofskih rokopisov« pravo razodetje. (»Grundrisse« so izšli v prevodih šele v šestdesetih letih.)

Prvi marksisti, ki so začeli oživljati teorijo odtujitve, so bili med Francozi, sledili so jim teoretiki iz Jugoslavije, Sovjetske zveze in iz nekaterih drugih socialističnih dežel. Schaff spominja v tej zvezi, da obravnavajo sovjetski teoretiki odtujitveni problem predvsem le glede na sodobni kapitalizem in da je vprašanje odtujitve v socializmu zanje »tabu tema«. Šele v najnovšem času začenjajo tudi o tem vprašanju previdno diskutirati, v čemer vidi pomembno politično okoliščino.

Medtem ko prevladujejo v prvem razdelku monografije (»Marksizem in teorija odtujitve«) filozofska razmišljanja, je drugi razdelek (»Objektivna odtujitve«) pretežno sociološka analiza poglavitnih oblik objektivne odtujitve na področju ekonomske baze, pravne in politične nastavbe in družbene zavesti. V prvem primeru gre za materialne proizvode človekovega dela, ki se kažejo na tržišču kot blago in se osamosvajajo od proizvajalcev. Odtujitev proizvodov dela pa je le ena stran problema, druga, prav tako pomembna, je odtujitev delovnega procesa. S tem v zvezi razčlenjuje avtor delitev dela kot vzrok za to vrsto odtujitve. Ugotavlja, da z odpravo zasebne lastnine še ne preneha odtujevanje proizvodov. Čeprav je ta odprava prvi pogoj, je treba odpraviti tudi še delitev dela. To pa zaradi razvojnega stanja tehnologije za zdaj še ni mogoče. Schaff pričakuje rešitve vprašanja šele od popolne avtomatizacije, ki naj bi kar sama od sebe odpravila delitev dela, zlasti vse tiste njene oblike, ki najbolj zadržujejo osvoboditev človeka. Takšen optimizem se zdi kljub temu, da se avtor sklicuje na ustrezne in kar preroške Marxove misli iz »Bede filozofije« in zlasti iz »Grundrisse«, vendarle nekoliko pretiran. Še več, rahlo spominja celo na staro socialnodemokratsko tezo o spontanosti, češ, sam razvoj produktivnih sil bo pripeljal do socializma.

Za analizo odtujitve v pravni in politični nastavbi je avtor izbral državo in birokracijo. Razmišlja o vprašanju odmiranja države, zdi pa se, da nikakor ne more prestopiti začaranega risa ideje o državi in njeni »nepogrešljivosti«. Kdo naj v socializmu, potem ko bo država izgubila politično naravo — tako se sprašuje — opravlja takšne funkcije, kakršne so na primer vzdrževanje in poslovanje zdravstva, socialnega varstva, šol vseh vrst in stopenj, kdo naj opravlja zapleteno načrtovanje gospodarstva, skrbi za kulturo, za varstvo okolja in podobno? Vse te in takšne funkcije naj bi slej ko prej opravljala — država. To zatrjuje avtor kljub temu, da vidi poglavitni vzvod za odpravo sleherne odtujitve v samoupravljanju, s čimer se zapleta ne nazadnje tudi v protislovje s

tem kar sicer piše v monografiji o državi in birokraciji. Razvidno je tudi — in to je poglavitni vzrok omenjenega protislovja — da pozna našo prakso in teorijo samoupravljanja žal le do stanja, kakršno je bilo po ustavi iz leta 1963. Ne pozna niti delavskih amandmajev, še manj seveda ustavo iz leta 1974 in pa zakon o združenem delu. V času pripravljanja monografije mu tudi ustrezni spisi jugoslovanskih teoretikov, zlasti Kardelja, še niso bili na voljo.

Pri analizi birokracije kot pojava politične odtujitve izhaja avtor iz znanih opredelitev Maxa Webra. Obravnava tako državno kakor partijsko birokracijo. Pri slednji se sklicuje na sociološke študije Roberta Michelsa o političnih strankah v moderni demokraciji. Nanje navezuje zlasti razglabljanja o voditeljstvu v političnih strankah, ki se lahko razraste v določenih okoliščinah v kult osebnosti. Tako pri državni kakor pri partijski birokraciji kaže Schaff na njuno nagnjenost k odtujitvi, se pravi k temu, da se odtrga od množic in se postavi nad nje. Razen tega navaja kot njuni značilnosti še težnjo k voditeljstvu, ki ga šteje za posebno nevarno obliko odtujitve in pa to, da je birokratično poslovanje zelo težko nadzorovati.

Vse te negativne lastnosti razodeva birokracija tudi v socializmu. V tem primeru gre za mnogoštevilni družbeni sloj — v industriji, trgovini, poljedelstvu, na socialnem in političnem področju, v znanosti, kulturi — ki utegne spričo svoje »prirojene« težnje k odtujitvi porajati celo značilnosti posebnega družbenega razreda. Zavaljo tega, ugotavlja Schaff, je stanje v socialističnih družbah zaskrbnjujoče, zakaj te družbe postavljajo na mesto razvitega buržoaznega državnega stroja nov, socialistični državni stroj in ga nenehno utrjujejo, kar ni v skladu s perspektivami proletarske revolucije in socialističnega razvoja, kakršne so zarisali klasiki marksizma. Kakor smo že zapisali, Schaff žal ne pozna jugoslovanske prakse sedemdesetih let pa tudi naše prejšnje družbeno dogajanje ocenjuje precej površno, ko v njem ne vidi vsaj zametka kvalitativnih razlik v primerjavi s stanjem v nekaterih drugih socialističnih državah.

Analizo odtujitve na področju družbene zavesti začne avtor z ugotovitvijo, da pri objektivni odtujitvi ne gre samo za osamostojitev materialnih, marveč da gre tudi za osamostojitev duhovnih proizvodov človekovega dela in snovanja. Pokaže na religijo, jezik, znanost in umetnost. Zanimiva so njegova izvajanja o možnosti odtujitve jezika. Ta se dogaja takrat, kadar pride do »tiranije jezika«: gre za besede, s katerimi so povezani stereotipi, značilni za določeno okolje in nam vsiljujejo predstave, ki niso skladne z resničnostjo. Ko kratko omeni odtujitvene pojave v znanosti in umetnosti, o katerih pove, da obstaja o njih zadosti ustrezne literature, preide k obravnavanju odtujitve ideologije. Razume jo kot celoto takšnih nazorov, ki temelje na določenem sistemu vrednot in vzdržujejo pripravljenost ljudi, da v danih okoliščinah ravnajo na ustrezen način. Do odtujitve tako pojmovane ideologije pride po avtorjevem mnenju takrat, kadar le-ta izgubi svojo prvotno vsebino. V ponazoritev te trditve retorično vpraša: »Kaj se je zgodilo med dozdajšnjo zgodovino z ideološko vsebino krščanstva?« Navezujoč na podobne misli se Schaff tudi sprašuje, če ne obstaja nevarnost takšne odtujitve tudi za ideologijo marksizma. »Nihče, kdor ni politično slep ali pa lažniv« — piše — »se ne more ogniti odgovoru na to vprašanje, celo ne, če sta mu pri srcu ideja in usoda socializma«.

V tretjem razdelku monografije (»Subjektivna odtujitev«) razčlenjuje avtor različne oblike samoodtujitve. Najprej obširno razpravlja o razmerju med anomijo in samoodtujitvijo, nato kritično ocenjuje empirične raziskave odtujitve v zahodni, zlasti ameriški sociologiji, prav tako pa tudi prispevek Ericha Froma k takšnemu pojmovanju odtujitve, kakršno je razširjeno v zahodnem družboslovju, nakar šele preide k razčlenjevanju nekaterih oblik subjektivne odtujitve. Porazdeli jih v dve skupini: v prvi obravnava odtujitev človeka od družbe in drugih ljudi, v drugi pa njegovo odtujitev od samega sebe, od »lastnega jaza«.

V okviru prve skupine razčlenjuje politično samoodtujitev, nato kulturno sa-

moodtujitev in končno še hudodelništvo kot poseben samoodtujitveni pojav. S politično samoodtujitvijo razume ne tako redek pojav, ko se posamezniki pa tudi cele družbene skupine sami odtujijo od političnega življenja in dogajanja v dani družbi, od političnih institucij, političnih ideologij in podobnega. Ta oblika samoodtujitve pa nastopi tudi pri ljudeh, ki so sicer politično močno angažirani, vendar jim je obstoječi družbeni red tuj, nanj ne pristajajo in ga hočejo spremeniti. Gre tedaj za dve vrsti politične samoodtujitve: po eni strani za preprosti »beg« od političnih problemov sploh, po drugi pa za upor zoper obstoječo družbenopolitično ureditev. Ko pojasni učinke obeh vrst politične samoodtujitve, preide avtor h kritičnemu ocenjevanju empiričnih socioloških raziskav tako imenovanega obnašanja volivcev, ki so na Zahodu zelo priljubljene. Te raziskave odkrivajo sorazmerno številnost politično samoodtujenih državljanov, ne ukvarjajo pa se s pojavom »uporniške odtujitve« od obstoječega družbenega sistema. Vzrok temu pojavu vidi avtor v okoliščini, da štejejo zlasti ameriški raziskovalci trdnost obstoječega sistema za nekaj, o čemer ne gre dvomiti. Za edino učinkovito pot, ki naj pripelje k odpravi obravnavane vrste subjektivne odtujitve, šteje avtor spremembo tistih političnih razmer, ki takšno odtujitev vzdržujejo. S tem pa pokaže nazaj na objektivno politično odtujitev, ki je zakoreninjena v državi in birokraciji.

S kulturno samoodtujitvijo razume avtor zavračanje skorajda vseh normativnih vrednot kakšne družbe. Za najizrazitejši primer te oblike samoodtujitve šteje posameznike in skupine, ki ne samo da oznanjajo anarhistična načela, marveč se po njih tudi ravnajo. Kot nadaljnje, manj izrazite primere kulturne samoodtujitve pa obravnava razkranje spolne morale v kriznih obdobjih zgodovine, oblačenje in obnašanje, ki ni v skladu z veljavnimi standardi, zasvojenosti z mamili in alkoholom itn. V zvezi s hudodelništvom kot samoodtujitvenim pojavom obravnava le mladinsko hudodelništvo, pri čemer se ukvarja zlasti z vprašanjem o resocializaciji kot pedagoškim problemom.

V drugi skupini obravnava avtor tri pojavne oblike subjektivne odtujitve: odtujitev od lastnega »jaza«, odtujitev od lastnega življenja in odtujitev od lastne dejavnosti. Ugotavlja, da gre pri teh oblikah samoodtujitve za ljudi, ki niso »tujci« le v razmerju do družbe in drugih ljudi, marveč so odtujeni tudi sami sebi. Tudi te oblike samoodtujitve so družbeno pogojene, pojavljajo pa se praviloma na specifičnih psihičnih temeljih. Razumljivo je, da so analize teh oblik samoodtujitve pretežno psihološke narave in da uporablja avtor pri tem tudi spoznanja psihiatrije. Zanimivo je izčrpno razglabljanje vprašanja, kaj je v skladu z marksistično filozofijo razumeti s človekovim lastnim »jazom«. Prav tako kaže opozoriti na razmišljanje, kaj pomeni »smisel življenja«, o čemer piše Schaff v zvezi z analizo človekove odtujitve od lastnega življenja. Problem odtujitve od človekove lastne dejavnosti obravnava z dveh vidikov: z vidika delja kot eksistenčne nuje pa z vidika ustvarjalne dejavnosti kot svobodnega samouresničevanja človeka. V obeh primerih prihaja do samoodtujitve iz različnih vzrokov. Pri ustvarjalni dejavnosti je med njimi tudi monopol državnih in partijskih organov, da odločajo o dopustnosti oziroma nedopustnosti posameznih smeri umetniškega ustvarjanja. Med obširnimi obravnavanjem samoodtujitve v primerih dela kot eksistenčne nuje pa se avtor spet srečuje s problemi, ki jih je že obravnaval v razdelku o objektivni odtujitvi.

Razdelek o subjektivni odtujitvi konča s pojasnjevanjem razmerja med subjektivno in objektivno odtujitvijo. Tu je zapisal naslednjo značilno ugotovitev: »Ne gre samo za zahtevo, da se odstranijo kapitalizem in kapitalistična lastninska razmerja, ki so načeloma napoti delavskemu samoupravljanju v proizvodnji; gre tudi za zahtevo, da se odstrani tak socialistični model, ki dejansko — čeprav bi utegnilo biti teoretično drugače — ne dopušča delavskega samoupravljanja in tako prispeva k temu, da obstaja odtujitev dela tudi v socializmu.»

V zadnjem razdelku (»Socializem in odtujitev«) obravnava avtor vprašanje odtujitve v socialistični družbi. V uvodu

piše o vlogi, ki naj bi jo imela teorija odtujitve pri graditvi socializma. Tu pa se spet zaplete v protislovje s svojimi siceršnjimi stališči o odpravljanju odtujitve, ko se zavzema za nekakšno »socio-tehniko« (social engineering). Opravljali bi jo posebej usposobljeni strokovnjaki, sociologi, socialni psihologi in podobni, ki naj bi začrtovali pota za odpravljanje vzrokov odtujitvenih pojavov. Toda, mar ne bi takšni strokovnjaki (vloga in funkcija, ki jim jo propisuje Schaff, spominjata na slovite »inženirje človeških duš«) pomenili zametek neke nove (tehno)birokracije, ki bi utegnila postati za osvoboditev človeka od vsakršne odtujitve še bolj nevarna od klasične birokracije?

Svojo trditev, da obstaja odtujitev vsaj v »nižji fazi komunizma«, opira avtor na naslednje okoliščine: obstoj blagovno-tržnega gospodarstva, dalje obstoj države kot aparata za fizično nasilje in pa obstoj birokracije, tako državne kakor partijske. V današnjih socialističnih družbah bi po njegovem mnenju kazalo odpravljati pojave odtujitve zlasti glede na razmerje človeka do družbenih, predvsem političnih institucij, glede na njegovo razmerje do narave (v tej zvezi piše Schaff o zelo perečih ekoloških temah današnjega sveta) in pa glede na razmerje človeka do njegove lastne, po družbi oblikovane osebnosti. Poglavitno sredstvo za odpravljanje odtujitve na teh ravninah družbenega dogajanja je slej ko prej integralno samoupravljanje. Vendar pa avtorjeva izvajanja v tej smeri spet močno omeujeta dve hibi, ki smo ju že omenili. Ne more se namreč docela osvoboditi ideje o državi ter njeni »nepogrešljivosti« in ne pozna jugoslovanske prakse in teorije samoupravljanja od srede šestdesetih let naprej. Ne glede na to so njegova raziskovanja iz tega razdelka in na njih temelječa dognanja pomembna zlasti glede na stanje v tistih socialističnih državah, v katerih obstaja državna lastnina produkcijskih sredstev, centralistično planiranje in pa zraščena partijskih ter državnih vrhov. Končno imajo ta dognanja, zlasti, če odmislimo pravkar omenjene pomanjkljivosti, prav gotovo širši pomen za polemično in kritično razvijanje marksistične filozofske

in družboslovne misli v okoliščinah socializma kot svetovnega procesa.

V tem kratkem in zavoljo tega tudi nepopolnem pregledu ni bilo mogoče navajati vseh zanimivih in premisleka vrednih dognanj obravnavanega dela, ki je polno dokumentarnega gradiva iz ustreznih del klasikov marksizma. Mimo tega vsebuje tudi mnogo izvirnih ugotovitev o vprašanih našega časa v zvezi s tematiko, ki jo obravnava. Delo je prav gotovo doslej najboljše in najobsežnejša sistematična monografija o tako pomembnem vprašanju kakor je odtujitev. Ne bi bilo odveč, če bi Schaffovo delo prevedli v slovenski jezik, ga opremili s primernimi opombami ali pa z obširnejšim kritičnim uvodom in ga tako predstavili našim bralcem, zainteresiranim za pereče probleme marksizma in socializma.

MARJAN PAVČNIK

Teoretično primerjalna študija o ustavi*

Čeprav je u ostavnosti in zakonitosti napisana kopica del tako v domači kakor v tuji strokovni literaturi — med domačimi omenimo npr. monografijo prof. Lukića, *Ustavnost i zakonitost, Beograd 1966* — to še zdaleč ne pomeni, da je ta problemski sklop izčrpan in obdelan v tolikšni meri, da vnovičnemu razpravljanju o njem manjka ustrezen manevrski prostor. Morebitne ugovore zavrača že dejstvo, da sta ustavnost in zakonitost dinamični kategoriji — bodisi da merimo na njune sociološke in politološke ali pa na njune pravne (normativne) razsežnosti. Pomislekov nadalje ne morejo izrekat tisti, ki se oklepajo pozitivno-pravnega opisovanja in ki normativno proglašajo za dejansko,

* Dr. Miodrag Jovičić, *O Ustavu* — teoretiško komparativna študija, Savremena administracija, Beograd 1977, str. 338.

ne da bi ga z njim soočali in ugotavljali, kakšen je njun medsebojni odnos. Najbolj oprijemljivo pa so pripombe te vrste ovrgljive v primeru, ko gre za delo, katerega predmet je kljub navidezni širini dovolj določno zarisan in ki pri nas še ni celovito obdelan, pa tudi za delo, ki se postavljenih meja drži — v korist predmetu in njegovemu sistematičnemu proučevanju.

Razpravljanja o ustavi, podnaslovljena kot teoretično-primerjalna študija, se ukvarjajo z vprašanji ustavne dinamike in statike, z naravo in s temeljnimi značilnostmi ustave ter z ustavo v praksi. Vodi jih pravni pristop, ki je primerjalno-pravno usmerjen in dopolnjen s sociološko-politološkimi osvetlitvami. Tam, kjer je to potrebno, je posvečena posebna pozornost razlikam med socialističnimi in meščanskimi ustavami. Posebnega obravnavanja so deležne tudi jugoslovanske ustave, zlasti zadnja, saj je hkrati državno-pravni in družbeni akt.

Tako zamišljeno študijo uvaja razdelek o pojmu ustave in o razvoju ustavnosti. Zgodovinsko-razvojni vidik je vključen v delo predvsem zaradi svoje popolnosti, izvajanja o pojmovanih prvinah ustave pa določajo zunanji okvir avtorjevega zanimanja. Opredeljuje ga sintetični pojem ustave, po katerem je ustava pisani akt z najvišjo pravno veljavo, akt, ki v prvi vrsti ureja temelje državne in družbene ureditve določene države. Ne glede na to definicijo, ki zajema zgolj ustave v formalnem smislu, se študija ukvarja tudi z angleško »ustavo« in njeno pravno naravo.

Ustavna dinamika zajema problematiko, ki se nanaša na sprejemanje in spreminjanje ustav. Če odmislimo sprejem prve ustave, se kaže osrednje vprašanje v postopkih in načinih, ki vodijo k spremembi ustave. Gre za vprašanje, kako dolgo naj ustava velja in s kolikšno stopnjo čvrstosti naj bo ustavna tvarina zajeta in utrjena. Za sprotno dopolnjevanje govori okoliščina, da mora biti ustava v skladu z družbeno realnostjo, ki jo ureja. Za njeno daljše trajanje pa je mogoče navesti razloge, kakor so zagotavljanje družbene stabilnosti, možnost večje seznanjenosti z ustavo in s

tem zvezano povečanje njenega družbenega ugleda. Ti razlogi so seveda relativni, ker so odvisni od konkretnih družbenih razmer in od ustavne koncepcije, izražajoče se v kratkem in načelnem oziroma v obsežnem in podrobnem urejanju družbenega življenja.

Ustavna statika se navezuje na strukturo, vsebino in dolžino ustave. Sodobne ustave sestojе iz uvoda (preambule), *normativnega dela*, *morebitnih dodatkov* in iz *amandmajev*. Posebnost pomeni jugoslovanska ustava, ki vsebuje še temeljna načela. Z vsako izmed teh sestavin je povezanih več pravnih problemov, npr. vprašanja o pravni naravi preambule, temeljnih načel in amandmajev ter o odnosu med ustavo in ustavnimi amandmaji. Manj problematična je dolžina ustave, kolikor jo izražamo s *količinskimi merili*, aktualna pa postane, ko gre za spraševanje o dejavnikih, ki vplivajo na obsežnost ustavnega besedila. Od tega »spraševanja« ni izvzeta tudi ustava SFRJ. K njenemu izjemno dolgemu besedilu so prispevale okoliščine, kakor so npr. narava ustave kot družbene listine, federativna ureditev države, urejanje novih področij, izčrpno urejanje ter težnja po celovitosti in medsebojni usklajenosti ustavnih določil. Mimo opravičljivih dejavnikov so tu še kritični pomisleki, ki ustavi oponašajo preveč podrobno urejanje določene snovi, jezikovno neizbrušenost in njeno »epsko širino«. Ustavna statika zadeva tudi vprašanje, kaj sodi v ustavno tvarino. Klasična »*materia constitutionis*« obsega ureditev državne oblasti ter določitev temeljnih svoboščin in pravic. V tej tvarini se le delno zrcali družbena realnost, saj v njej ni mesta za politične stranke, za interesne skupine, za organizacijo in delovanje gospodarstva, za poseganje v razmerje politika — pravo — ekonomika itd. Odmik od klasične koncepcije pomenijo ustave, ki vsaj delno posegajo tudi na našeta področja. Najbolj kakovostne preobrazbe doživlja jugoslovanska ustava, ki ureja še področje »nedržavnih« odnosov in procesov, tako da ji gre narava »družbene pogodbe novega tipa«.

Med najzahtevnejšo in hkrati osrednjo je problematika o naravi in značil-

nostih ustave. Temeljno razsežnost ji daje njena večdimenzionalnost, saj je ustava hkrati splošni pravni in ideološko-politični akt (dokument) ter tako pozitivno-pravno kot programsko besedilo. Poseben lik ima tudi kot splošni pravni akt — zaradi oblikovnih sestavin in svoje »normativne« (pravne) narave po eni ter kot akt z najvišjo pravno veljavo po drugi strani. Na njene oblikovno-normativne »specifičnosti« vplivajo abstraktnost, načelnost in »posplošenost« ustavnih določil, različnost teh predpisov glede na možnost njihovega neposrednega uporabljanja ter posebno-sti določanja in izvajanja sankcij oziroma sankcije kot prvine pravne (ustavne) norme, prvenstvo ustave na hierarhični lestvici pravnih aktov pa sproža zlasti probleme o zagotavljanju načela ustavnosti in o učinku ustave na zakon. Narava in značilnosti ustave so odvisne še od oblike državne ureditve in od od ustavnih običajev, ki ustavo de facto dopolnjujejo ali pa jo celo spreminjajo. Temu »vplivu« ustreza delitev ustavnih običajev v tri skupine — na običajne *secundum*, *praeter* in *contra* *constitutionem*. Ker pomenijo ustavni običaji realnost, ki jo izpričuje vrsta primerov, se kot aktualno in pomembno postavlja vprašanje, kakšna je njihova pravna narava. Po avtorjevem stališču je »pravne« ustavnih običajev nezdržljiva s koncepcijo ustave v formalnem smislu. Potrjuje ga tudi okoliščina, da ustavni običaji niso oprti na pravno sankcijo, ki bi jo uporabili v primeru, ko bi bili ti običaji kršeni.

Proučevanje ustavnih običajev nakazuje, da je na področju ustavnega prava odnos med normativnim in faktičnim še posebej kočljiv in občutljiv. Dovolj razvidno in v pravi luči ga ponazarja ugotovitev, da se za besedno istovetnimi ustavnimi določili skrivajo velikanske razlike v realnem družbenem življenju. Tej »navideznosti« ustave se je mogoče izogniti v primeru, ko je sicer neogibni razkorak med zamišljenim in dejanskim zožen na razumno mero. Zato vsebuje idealni tip realne ustave več pravnih kakor ideološko-političnih in programskih sestavin, je novejšega datuma ter je

uskladen z razmerami in s potrebami določene družbe.

Pogled na stanje ustavnosti v sodobnem svetu tudi odkriva, da je ustava v krizi. Zgodovinsko gledano je ustava *conditio sine qua non* pravne države; je simbol demokratične ureditve in s tem dokaz, da sta odstranjena absolutizem in samovolja državne oblasti. Sodobna ustava pa je v primerjavi s svojo klasično predhodnico vrednostno nevtralna: imeti ustavo ni sinonim za svobodo in demokracijo, ampak je pogosto »fasada«, ki zastira »režim brezpravja«. V krizi je tudi vsebina ustave, ker ni v skladu z razvijajočo se dejanskostjo. S tega vidika velja opozoriti na jugoslovansko ustavo (1974), ki sicer ni in ne more biti model, je pa tehten primer, kako se je mogoče odzvati sodobnim potrebam v določeni družbi.

Ta kratki in vsebinsko nujno pomanjkljivi oris temelji na pregledu monografije, mimo katere ne bodo mogli tisti, ki se intenzivneje ukvarjajo s problemi, kakor sta ustavnost in zakonitost. K uporabnosti dela prispevata tudi več kot dvesto petdeset enot obsegajoč seznam

uporabljene literature (zlasti tuje) in avtorjeva preciznost, ki na določenih mestih celo otežuje »tekoče« branje (to je tam, kjer gre za obsežnejše navajanje primerov, ki pojasnjujejo in utemeljujejo avtorjeva izvajanja, npr. razdelka o vsebini in dolžini ustave). Za ta opažanja je v precejšnji meri značilna relativnost, ker prezro, da s tem monografija posreduje gradivo, na katero se je moč opreti pri specialnejšem proučevanju posameznih vprašanj. Z isto oznako se da ovreči tudi predlog, češ da bi določene predele kazalo zasnovati širše, ker so nerazdružno povezani z ustavo in njeno naravo. S tem mislimo na načelna razglabljanja o odnosu med ustavno in zakonsko stvarino ter na meje, ki jih temu razmerju postavljajo specifične lastnosti ustave kot splošnega pravnega akta. Ta pomislek se končuje tam, kjer se začenjata sporočilo študije in odzivnost nanjo kot tisti razsežnosti, ki sta nasploh lastni delom dr. Miodraga Jovičića. Njegova zadnja monografija zato ni samo poučno branje, ampak je hkrati poziv in spodbuda nadaljnjim iskanjem, nanašajočim se na ustavnost in njeno vlogo v družbi.

Stipe Švarc: Samoupravljanje i alternative, Političke teme — biblioteka suvremene političke misli, Zagreb 1978, str. 443.

Knjiga je tretja izdaja dela, ki je prvič izšlo leta 1972. Tako kot druga izdaja je tudi ta doživela precej sprememb. Nekaj tekstov prve in druge izdaje je avtor izločil, vključil pa je nekaj novih, ki so nastali v letih 1977 in 1978.

Tekste je avtor razvrstil v tri tematske dele: Razvojne tendence socialističnega samoupravljanja; Razredna struktura, delavski razred in vloga zveze komunistov; Socialistično samoupravljanje in mednacionalni odnosi.

V prvem tematskem delu je objavljen prispevek, po katerem je knjiga tudi dobila naslov, Samoupravljanje in alternative. Objavljeni pa so še naslednji zapisi: Neformalne skupine kot centri moči v samoupravni družbi, Tehnokratska teorija in praska v naši družbi, Samoupravljanje po novi ustavi, Razdelitev pogojev proizvodnje in sredstev za potrošnjo, Elementi potrošniške družbe in potrošniške mentalitete, Na poti do družbe združenega dela, Socialistično samoupravljanje kot spreminjanje načina proizvodnje, Od »stare« k »novi« organizaciji dela in družbe. Ne da bi se spuščali v ocenjevanje in analizo avtorjevih razmišljanj, lahko zapišemo, da besedila v tem delu, tako tudi druge v knjigi označuje precejšnja kritičnost, analitična jasnost in osredotočenost na nekatera bistvena vprašanja in dileme naše družbe.

Drugi tematski del uvaja tekst »Delavski razred in njegovo sodelovanje v upravljanju socialistične družbe«. Naslednji tekst razpravlja o položaju in vlogi srednjega sloja ali »srednjega razreda« v naši družbi. Vlogi zveze komunistov v nadaljnjem razvoju naše družbe so posvečena besedila, ki razpravljajo o socialni strukturi in razredni vlogi

zveze komunistov in o pomenu močne delavske partije za razvoj samoupravljanja. Na to problematiko se navezujeta dva pomembna teksta. Prvi govori o pomenu in dimenzijah proučevanja razredno socialne strukture naše družbe v luči marksistične razredne teorije in razredne delitve, drugi pa o vlogi in nalogah zveze komunistov v procesih družbene preobrazbe dela. Kot smo že zapisali, je posvečen tretji del knjige problematiki odnosa med delavskim samoupravljanjem in mednacionalnimi odnosi. Teksti, uvrščeni v ta del, predstavljajo del bogatega avtorjevega dela na tem področju in tvorijo tehtno obdelano in zaokroženo celoto avtorjevega gledanja na problem. V ta del so uvrščeni naslednji teksti: Marginalije ob nacionalnem vprašanju, Nacionalno in razredno v socialistični federativni skupnosti in pregled jugoslovanske izkušnje v prej omenjenem razmerju. »Stagnaciji samoupravljanja — osnovi naraščanja socializma« smiselno sledi pod naslovom »Začetki združenega dela in mednacionalni odnosi«, aktualno razmišljanje o nekaterih novih vidikih nacionalizma pri nas in o nujnosti boja proti temu pojavu.

Čeprav je bilo precej tekstov objavljenih že mnogo pred izidom tretje izdaje knjige in so bili pisani v različne namene, lahko rečemo, da tudi danes niso izgubili aktualnosti in utemeljenosti svoje kritične usmerjenosti. So živ dialog s pomembnimi vprašanji naše teorije in prakse.

Adolf Bibič: Politična znanost—ideologija—politika, ČZP Komunist, Ljubljana 1978, str. 320.

Knjiga, ki jo predstavljamo, je izbor že objavljenih besedil, ki jih je avtor napisal v letih 1965—1978. Knjiga predstavlja kontinuiteto znanstvenega hotenja

in aktivnosti, s katerimi hoče opredeliti in predstaviti neko pojmovanje in razumevanje politike in politične znanosti in naravo in problematiko odnosa med njima.

Avtor je naši javnosti znan kot pisec nekaterih temeljnih teoretičnih del s področja politologije. Svoje aktivnosti mu ni posvečal zgolj teoretičnemu delu v ožjem pomenu, ampak si je precej prizadeval za popularizacijo politične znanosti v Sloveniji in Jugoslaviji in za opredelitev njenega mesta v okviru že ustaljenih disciplin družboslovja. Teksti, ki so zbrani v tej knjigi, so del tega bogatega in plodnega prizadevanja. Čeprav bi lahko kdo pomislil, da so »drugotnega pomena v odnosu do »teoretičnih« razprav, mu sama knjiga dokazuje zmotnost takšnega mišljenja. Izbrani prispevki so vsebinsko zaokrožena celota in še vedno zelo aktualni.

Avtor je knjigo razdelil v tri dele: politična znanost in politika, ideologija-znanost-politika in odmevi časa.

V prvi del je uvrstil nekatere od svojih številnih zapisov o politični znanosti, u njenem poslanstvu, u njenih usmeritvah, u njeni funkciji. Objavljeni teksti v tem razdelku obravnavajo širok spekter problemov o politični znanosti in še posebej o njenem položaju, vlogi in pomenu v okviru slovenskega družboslovja in naše politične prakse. Nekaj naslovov: Politologija in njena odprtost času, Pomen politične teorije, Politologija, družbene vede, marksizem, Položaj politične znanosti na Slovenskem, Politična znanost: da ali ne? Skupni imenovalec tekstov, ki so uvrščeni v prvi razdelek, lahko najdemo v misli, ki jo je pisec zapisal v predgovoru: da še posebno očitno velja za politično znanost, da ne more, da ne bi bila družbeno zavzeta.

V drugi razdelek so uvrščeni teksti, ki razmišljajo o pomenu in razsežnostih povezave med politiko in ideologijo. Izhodišče jim je v spoznanju, da politična znanost nikakor ne more biti nepristranska, to je neideološka. V ilustracijo na-

vajamo nekaj naslovov izbranih tekstov: Aktualnost teorije, Smisel boja za uveljavljanje marksizma, Beležke o problemu ideologije, Politična teorija in ideologija, Teoretično delo in družboslovni kadri, Horizontalna kritika, Samoupravljanje in ideologija, Nekaj misli k idejnosti pouka tujih jezikov, O etiketiranju.

Tretji razdelek (odmevi časa) prinaša izbor tekstov, napisanih za znanstvena srečanja, okrogle mize, intervjuje. Naj omenimo predvsem naslednje: Machiavellijev Vladar, Rousseau in Marx, Od Hegla do Lenina — in naprej, Posvetovanje o marksistični teoriji, Dubrovniško srečanje politologov. V knjigo je vključen tudi izbor o temi: Politika — ozna-ke, opredelitve, bistvo.

Dr. Stojan Cigoj: Transportno pravo — sinteza pravil cestnega, železniškega, pomorskega in notranjega plovnega ter letalskega prava, Časopisni zavod, Uradni list SR Slovenije, Ljubljana 1978, str. 158.

Trinajst poglavij te knjige obravnava obširno tematiko vseh vej transportnega prava. Kot pravi sam avtor v predgovoru, je bil osnovni pristop k obravnavi problematike ta, ki naj poda na eni strani strnjen pregled vseh vej transportnega prava in na drugi strani vsako vprašanje osvetli z gledišča vsake transportne veje. Poglavja v knjigi si slede takole: Uvod, transportna pogodba, stranki, pogoji za sklenitev transportne pogodbe, vsebina transportne pogodbe [to poglavje se deli na a) poglavitne pravice prevoznika, b) obveznosti naročnika, c) pravice in dolžnosti strank v posameznih etapah prevoza], sprememba prevozne pogodbe, prenehanje prevozne pogodbe, zaporedni prevoz stvari, kombinirani (mešani) prevozi, prevozna pogodba in havarije prevoznega prava, prevoz in zavarovanje, prevoz potnikov in prtljage.

Pregled (Sarajevo)

št. 6/1978

Članki: TODO KURTOVIĆ: Svoboda ustvarjalnosti in samoupravljanje; ĐURO VUKOVIĆ: Pravni vidiki mednarodnih gospodarskih odnosov; OLGA ŠUKOVIĆ: Oboroževalna tekma in razoroževanje; BRANIMIR BRLJEVIĆ: Negativna dialektika in njene meje; MURIS IDRIZOVIĆ: Književno in publicistično delo A. Hifzi Bjelevca; *Socijalistična misel-dediščina:* VOJISLAV VUČKOVIĆ: Umetnost kolektiva; *Pogled:* MILE NENADIĆ: Teorija konvergence v luči Marxovega komunizma; *Prikazi.*

Marksizam u svetu (Beograd)

št. 10/1977

Tema številke: Nacionalno vprašanje danes: VUKAŠIN STAMBOLIĆ: Razprave o nacionalnem vprašanju danes; GEORGES HAUPT-CLAUDIE WEILL: Marxova in Engelsova dediščina in nacionalno vprašanje; TOM NAIRN: Marksizem in sodobni Janus; Intervju z regisom Debrajem: Marksizem in nacionalno vprašanje; JEAN SANVOISIN: Odnos med načinom proizvodnje in pojmom nacije v marksistični teoriji; JACIN HAFEZ: O nekaterih drobnoburžoaznih pojmovanjih nacionalnega vprašanja; ANOUAR ABDEL-MALEK: Sociologija nacionalnega razvoja: problemi konceptualizacije; MAXIME RODINSON: Narava in funkcija mitov v družbenopolitičnih gibanjih — na temelju primerjave marksističnega komunizma in arabskega nacionalizma; WALTER MARKOV: Nacija v tropski Afriki: pojem in struktura; GUY LANDRY HAZOUMÉ: O nujnosti graditve narodne in demokratične države; BEN MOLAPO: O nacionalnem vprašanju; KLAUS HUTSCHENREUTER:

Država in etno-nacionalni procesi v subsaharski Afriki; YVES PERSON: Jezikovni imperializem in kolonializem; Portreti: PAUL MATTICK: Henryk Grossmann, teoretik akumulacije in krize; *Prikazi.*

Gledišta (Beograd)

št. 4/1978

Raziskave: BRANKO HORVAT: Človeške potrebe in strategija socialistične preobrazbe; SLOBODAN OSTOJIĆ: K tipologiji samoupravnih organizacij; DJURO KOVAČEVIĆ: Analiza političnega procesa; *Prispevki:* VLADIMIR GOATI: Družbenopolitične organizacije in samoupravni interesi; MIODRAG ŽIVANOVIĆ: Moč in nemoč lepe duše. *Dogajanja:* DARKO POPOVIĆ: Salon arhitekture 77; *Pogledi recenzije in prikazi:* DARKO TANASKOVIĆ: Od Veljačiča do Corbina; RATKO NEŠKOVIĆ: Lukacsev prikaz filozofskega razvoja mladega Marxa.

Socijalizam (Beograd)

št. 6/1978

Kongresi in konference zveze komunistov: Đuro Đurašković poroča o 7. kongresu ZK Bosne in Hercegovine, Milija Komatina o 7. kongresu ZK Črne gore, Mirko Galić o 8. kongresu ZK Hrvaške, Milan Šešlija o 12. konferenci ZK Kosova, Boris Nonevski o 7. kongresu ZK Makedonije, Vlado Janžič o 8. kongresu ZK Slovenije, Ljubiša Ristović o 8. kongresu ZK Srbije in Živko Vasić o 16. konferenci ZK Vojvodine; *Članki in študije:* MAHMUT BAKALI: Jugoslovanška izkustva in politika razvoja nerazvityh področij; ALEKSANDAR M. VACIĆ: Osnovne smeri politike dohodka

na temelju zakona o združenem delu; MOMIR STOJKOVIĆ: Razredni značaj neuvrščenosti; *Prispevki*: DUŠAN PIREC: O nekem socialističnem projektu v dezintegriranem svetu; BOGDAN ILIĆ: Temelji marksistične teorije svetovnega trga in cen; *Pogledi*: VELJKO RADOVIĆ: Obdobje »kolektivnega junaka«; *Prikazi*.

Socijalizam u svetu št. 5/1978

Okrogla miza '77: Socializem in politični sistemi; PABLO GONZALES CASANOVA: Politični sistemi in boj za socializem v Latinski Ameriki; JOVAN ĐORĐEVIĆ: Geneza in razvoj političnega sistema socialistične Jugoslavije; WOLFGANG-FRITZ HAUG: O dialektiki družbene baze in politične vrhne stavbe v socializmu; EDVARD KARDELJ: Teoretične osnove političnega sistema socialističnega samoupravljanja; LUCIO LIBERTINI: Demokracija in pluralizem v socialističnih političnih sistemih; BABUT MANEA: Raznoličnost poti in oblik prehoda v socializem v sedanjem obdobju; JACQUES MOREAU: Brez samostojne civilne in politične družbe ni možen demokratični in samoupravni socializem; FOUAD MOURSI: Nerešen problem demokratizacije v polkolonialnih državah; DAVID PLOTKE: Socializem in politični sistem (možnosti za Združene države); GERHARD POWIK, KARL-HEINZ STIEMERLING: Ustvarjanje razvite socialistične družbe (Ekonomija-Politika-Družbeni napredek); V. B. RAJU: Socializem in demokracija; JEAN-ROYAL: KISSINSSON-BOMA Dinamika kongoške revolucije na vasi; KIRO HADŽI VASILEV: Politični sistem delavskega razreda in nacionalni

odnosi; TOSHIO SAKAKI: Znanstveni socializem na Japonskem; ISTVAN BALOGH: O razvoju pojavljanja in izražanja interesov na Madžarskem; *Diskusija*: HENRY LEFEBVRE: Etastični način proizvodnje; JOVAN ĐORĐEVIĆ: Pojem pluralizma in pluralizem samoupravnih interesov; *Komentarji in informacije*: Socializem in dežele v razvoju (Teze za razpravo okrogle mize '78); Privlačnost samoupravne alternative (Ob drugi mednarodni konferenci o participaciji, delavski kontroli in samoupravljanju v Parizu); Osnovne značilnosti nove sovjetske ustave; Mednarodno financiranje razvoja (Ob mednarodni konferenci o problemih financiranja ekonomskega razvoja v Dubrovniku); *Prikazi*.

Politička misao (Zagreb) št. 1/1978

DAVOR RODIN: Problemi politične znanosti v SR Hrvaški; JOVAN MIRIĆ: Interesi in politično organiziranje socialističnega samoupravljanja; ZVONKO POSAVEC: Idealna država in možnost njenega uresničevanja; *Mednarodni odnosi*: VLATKO MILETA: Sedanji trenutek ekonomskih odnosov Vzhod—Zahod; MICHAL DOBROCZYNSKI: Konceptija politike gospodarskih odnosov Vzhod—Zahod; JON in MARIA AVRAM: Romunski koncept o novi mednarodni ekonomski ureditvi; RADOVAN VUKADINOVIĆ: Konceptualni okviri nove ameriške zunanjepolitične strategije; *Iz zgodovine in teorije politične misli*: MOSES HESS: Socializem in komunizem; MOSES HESS: Posledice proletarske revolucije; ZDRAVKO KUČINAR: »Resnični socializem« Mosesa Hessa; *Recenzije in informacije*.

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

MASTNAK Tomaž: Obravnavanje marksizma v delih slovenskih teologov. Prispevek k razrednemu boju v »slovenski kulturi«. Ljubljana, Univerzitetna konferenca ZSMS 1977. 326 str. /Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo, 1977, št. 23/24/ — sig. IV/2474—1977/23—24.

III. SOCIOLOGIJA

CIGOJ Stojan: Pravica do prijaznega okolja. (Primerjalna študija). Ljubljana, Univerzum 1978. 87 str. /Priročniki, 24/ — sig. II/13.365-25.

HELLER Agnes: Svakodnevi živlot. (A mindennapi elet.) Prev. sa nemačkog Olga Kostrešević. Beograd, Nolit 1978. 392 str. (Symposion) — sig. II/14.566.

IGLIČAR Albin: Pravni sistem in družbeni interesi. Ljubljana, Partizanska knjiga 1978. 391 str. — sig. 14.094.

KYOVSKY Rudi: Delovno pravo. Knj. 1: Splošni del. Ljubljana, Pravna fakulteta — Univerzum 1978. 206 str. — sig. II/14.557-1.

LAKIČEVIĆ Dušan: Uvod u socijalnu politiku. Beograd, Savremena administracija 1978. XII + 349 str. — sig. III/3199.

MLINAR Zdravko: Urbanizacija, urbanizem in sociologija. Ljubljana, FSPN 1978. (I)+219 +IV str. (ciklostil).

MLINAR Zdravko — Anuška Ferligoj: Sličnosti i razlike u prostorno društvenim promenama. Sociologija, Beograd, 1977, št. 2—3, str. 413—437.

POPOVIĆ Mihailo: Cena društvenog napretka. Sociologija, Beograd, 1977, št. 2—3, str. 285—301.

SOKOLOVIĆ Džemal: Ljudske potrebe između rasta i razvoja. Sociologija, Beograd, 1977. št. 2—3, str. 265—293.

STROHSACK Boris: Disciplinska odgovornost. Ljubljana, Univerzum 1978. 86 str. /Družbeno izobraževanje, 36/ — sig. I/2952-36.

ZIVKOVIĆ Miroslav: Industrializacija i urbanizacija u funkciji harmoničnog razvoja samoupravnog sistema. (:Sociološki aspekt:). Sociologija, Beograd, 1977, št. 2—3, str. 439—460.

IV. PSIHOLOGIJA

JASPERS Karl: Opšta psihopatologija. (Allgemeine Psychopathologie). Prev. Pavle Milekić. Beograd, Prosveta — Savremena administracija 1978. X+818 str. /Karijatile. N.S. [7]/. — sig. II/5019-N.S./7.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA ŠOLSTVO

BERDEN Magdalena: Knjižnice na dvojezičnem območju. Naši razgledi, Lj., 7. 7. 1978, št. 13.

BEZDANOV Stevan: Tito o vzgoji in izobraževanju. Ljubljana, Zavod SRS za šolstvo 1978. 82 str. /Novi vidiki, 1978/16/ — sig. 13.491—1978/16.

DORĐEVIĆ Zivorad: Inteligencija na raskršću. Marksističke sveske, Beograd, 1977, št. 6, str. 181—192.

HOFMAN Branko: Pogovori s slovenskimi pisatelji. (Karikature avtorjev: Borut Pečar). Ljubljana, CZ 1978. 552 str. Ilustr. — sig. III/3203.

LORBAR Martin: Zasnova avtomatizacije univerzitetnih knjižnic v Ljubljani. Vestnik univerze, Lj., 1977/1978, št. 1—2, str. 50—54.

MILOSEVIĆ Nikola: Antropološki eseji. 2., isprav. izd. Beograd, Nolit 1978. 321 str. /Sazvežđa, 7/ — sig. 10.690-7/2. izd.

PRETNAR Stojan: Mednarodna registracija znanstvenih odkritij. Naši razgledi, Lj., 7. 7. 1978, št. 13.

RANKOVIĆ Milan: Kultura i tržište. Problemi kulturne politike našeg samoupravnog društva razmotrenih kroz odnos kulture i tržišta. Recenzent: Stipe Suvar. 1. izd. Beograd, Privredni pregled 1978. 141 str. — sig. 14.093.

ROJC Emil: Kongresni dogovor. Vzgoja in izobraževanje, kultura in znanost. Naši razgledi, Lj., 7. 7. 1978, št. 13.

—: **STALIŠČA** in sklepi IO predsedstva RK SZDL Slovenije o nadaljnjem razvoju celodnevne osnovne šole v SR Sloveniji. Informacije RK SZDL, Lj., št. 6, str. 23—28.

TODOROVIĆ Milan: Pedagoška funkcija biblioteka, muzeja i arhiva i oblici saradnje sa školama. Priručnik za nastavnike, bibliotekare, muzeologe i arhiviste. Sremski Karlovci, Arhiv Vojvodine 1977. 185 str. — sig. P 14.098.

VI. POLITIČNE VEDE

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

DOLANC Stane: Samoupravljanje ni več samo težnja, temveč globoka družbena resničnost. Delo, Lj., 24. 6. 1978, Komunist, Lj., 1978, št. 27.

MARINC Andrej: Utrta pot za učinkovitejšo gospodarjenje združenega dela. Delo, Lj., 12. 7. 1978.

SETINC Franc: Nočemo tribun, na katerih bi se le pogovarjali, hočemo učinkovitejše oblike dela, akcije povsod, kjer odločamo. Delo, Lj., 27. 6. 1978 — Komunist, Lj., 1978, št. 27.

SUVAR Stipe: Samoupravljanje i alternative. 3. dop. izd. Zagreb, Centar za kulturnu djelatnost SSOH 1978. 443 str. / Aktualne političke teme, 23/ — sig. 12.523-23.

TITO: Dosegli smo veliko pri razvoju družbe, poglobitvi samouprave, bratstva, enotnosti. Delo, Lj., 30. 6. 1978, — Komunist Lj., 1978, št. 27.

TITO: Samoupravljanje. Ljubljana, DZS 1978. 436 str. /Tito: Izbor iz del, 4) — sig. 14.011-4.

3. Politični sistemi in organizacije:

BENKO Dušan: Enotni v bistvenem. Havansko srečanje. Naši razgledi, Lj., 23. 6. 1978, št. 12.

KRALJEVIĆ Vanja: Kaj vemo (in česa ne vemo) o teroristih. Delo, Lj., 1. 7. 1978.

5. Mednarodni odnosi:

LESNIK Avgust: Spor med Jugoslavijo in informbirojem. Ljubljana, Univerzum 1978. 110 str. /Družbeno izobraževanje, 35/ — sig. I/2955—35.

SUVAR Stipe: Savremeni trenutak međunarodnih odnosa. Marksističke sveske, Beograd, 1977, št. 6, str. 72—88.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

ALBREHT Roman: Družbena preobrazba odnosov med delavci v proizvodnih in trgovskih organizacijah. Avtorizirano predavanje na seminarju za sindikalne aktiviste. Ljubljana, Delavska enotnost 1978. 68 str. /Sindikati, 14/ — sig. 13.627-14.

KRAŠOVEC Stane: V čem je japonski gospodarski čudež. Delo, Lj., 15. in 21. 7. 1978.

SEFER Berislav: Ekonomski i društveni razvoj Jugoslavije između desetog i jedanestog kongresa Saveza komunista Jugoslavije. Beograd, Savremena administracija 1978. VII+299 str. — sig. III/3209.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

GESTRIN Ferdo: Stoletno izseljevanje Slovanov v Italijo. Naši razgledi, Lj., 23. 6. 1978, št. 12.

KLANJŠCEK Zdravko: Tito in narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945. Komunist, Lj., 14. in 21. 7. 1978, št. 29 in 30.

SAJE Franček: Nova resnična podoba belogardizma. 5 nad. Delo, Lj., 24. 6., 1., 8., 15. in 21. jul. 1978.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

DOLINAR Dušan: Sivo jutro Amerike. V Ljubljani, CZ 1978. 254 str. /Misel in čas, 28/ — sig. I/2484-27.

KLJAJIĆ Radmilo: Stoletnica rojstva revolucionarja Filipa Filipovića. 3 nad. Komunist, Lj., 7., 14. in 21. jul. 1978, št. 28, 29, 30.

—: PRIROČNIK za delo v marksističnih krožkih. Ljubljana, Mestna konferenca ZSMS 1978. 23 str. — sig. P 14.091.

STOJKOVIĆ Andrija B. Lenin humanist in dialektik. Ljubljana, Zavod SRS za šolstvo 1978. 130 str. /Novi vidiki, 1978, 15/ — sig. 13.491-15.

B. KNJIGE IZ TUJINE

III. SOCIOLOGIJA

—: PAYMENT by results. 14. impress. Geneva, ILO 1977. VIII+204 str. — sig. II/14.542.

SHUY Roger W.: Field Techniques in an Urban Language Study. — and W. A. Wolfram, W. K. Riley. Washington, Center for Applied Linguistics, 1968. X+128 str. — sig. II/14.535.

—: TESTING Language proficiency. Ed. by R. L. Jones, B. Spolsky. Arlington, Center for Applied Linguistics 1975. V+146 str. — sig. II/14.536.

WESTERGAARD John and H. Resler: Class in a capitalist society. A study of contemporary Britain. I. publ. New York, Basic Books 1975. XV+432 str. — sig. II/14.555.

IV. PSIHOLOGIJA

JACKSON Anthony: A place called home. A history of low-cost housing in Manhattan. Cambridge, The MIT Press 1976. VII+395 str. Ilustr. — sig. 14.088.

V. ZNANOST — KULTURA
PROSVETA — SOLSTVO

DODDS E. R.: The Ancient Concepts of Progress and other essays on Greek literature and belief. Reprint. Oxford, Clarendon Press 1974. VI+218 str. — sig. II/14.550.

—: EDUCATION in a changing society. Ed. by A. Kłosowska and G. Martinoti. 1. print. London, Sage Publ. 1977. 311 str. (Sage studies in international sociology, 11) — sig. II/14.243-11.

—: The EMERGENCE of science in Western Europe. Ed. by M. Crossland. 1. publ. London, Basingstoke, Macmillan 1975. 201. str. sig. II/14.551.

GIGCH John P. van: Applied General Systems Theory. Foreword by C. Churchman. New York, Harper and Row 1974. VIII+439 str. — sig. II/14.546.

HUMMEL Hans J.: Probleme der Mehrebenenanalyse. Stuttgart 1972. (Studienskripte zur Soziologie, 39) — sig. 14.085-39.

—: IIASA Conference '76, 10—13 May, 1976. Laxenburg, Austria, The International Institute for Applied Systems Analysis 1976. 2 vol. — sig. II/14.436-1,2.

—: METOD delovih igr. S. V. Emeljanov, V. N. Burkov, . . . et al. Moskva, Meždunarodnyj centr naučnoj i tehničeskoj informacii 1976. 58 str. (cir.) sig. II/14.458.

—: MODERN System research for behavioral scientist. A sourcebook. Ed. by Walter Buckley. Foreword by A. Rapoport. 5. print. Chicago, Aldine 1976. XX+523 str. — sig. III/3205.

NEEDHAM Joseph: Clerks and Craftsman in China and the West. Lectures and addresses on the history of science and technology. Based largely on collaborative work with Wang Ling, Lu Gwei-Djen and Ho Ping-Yü. London, Cambridge Univ. Press 1970. XIX+469 str. +(40) str. pril. — sig. III/3202.

NEEDHAM Joseph: Wissenschaftlicher Universalismus. Über Bedeutung und Besonderheit der chinesischen Wissenschaft. Hrsg., eigeleitet und übersetzt von T. Spengler. 1. Aufl. Frankfurt/M., Suhrkamp 1977. 411 str. — sig. 14.087.

SINGER Hans: Technologies for basic needs. 1. publ. Geneva, ILO 1977. X+158 str. — sig. II/14.540.

—: SYSTEMS Engineering. Leitfaden zur methodischen Durchführung umfangreicher Planungsvorhaben. Hrsg. von W. F. Daenzer. Zürich, Verlag Industrielle Organisation; Köln, Peter Hanstein 1976/77. (xerox) — sig. IV/2686.

VI. POLITICNE VEDE

3. *Politični sistemi in organizacije*

MONTALDO Jean: La France communiste. Paris, Albin Michel 1978. 358 str. — sig. III/3206.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA

OBVESČANJA IN JAVNO MNENJE

FUGLESANG Andreas: Applied Communication in developing countries. Ideas and observations. (Uppsala), The Dag Hammarskjöld Foundation 1973. 124 str. Ilustr. — sig. IV/2689.

LIEBERT R. M. & J. M. Neale & E. M. Neale: The early window. Effects of television on children and youth. 5. print. New York, Pergamon 1975. XVI+193 str. Ilustr. (Pergamon general series in psychology, 34) — sig. II/13.260-34.

—: The STORY of a Seminar in Applied Communication. The 1972 Dag Hammarskjöld Seminar on »Communication — Essential Component in Development Work«, Uppsala, Avgust 27. Sept. 9. Ed. A. Fuglesang. Uppsala 1973. — sig. IV/2688.

UDC 330.173.003.1(497.1)

KLEMENČIČ, Vladimir: Free Exchange of Labour**Teorija in praksa, Ljubljana 1978, Vol 15, No. 7—8, p. 707—723**

Free exchange of labour as a particular kind of exchange, which has been developed in Yugoslavia between workers working in the field of education, health service, culture and some other fields, and the consumers of their services, is discussed in the article. Further the main features of the production of social activities and the importance of their services as well as the concrete reasons, which had led to the institutionalization of this exchange, are described. In the last part of the article the author deals with the main constituents and characteristics of this exchange and particularly with its relation to market exchange.

UDC 659.001(497.1):343.85(497.1)

PEČAR, dr. Janez: Mass Media and Social Self-defence**Teorija in praksa, Ljubljana 1978, Vol 15, No. 7—8, p. 803—818**

The role of mass media is of great importance in social self-defence, since mass media can encourage people to take part in discussions and solutions of many security problems as well as impart informations regarding the extent and the nature of deviations and create an 'anti-crime' public opinion. They can furthermore make people fully aware of the role they can have in preventing different forms of danger. In Yugoslavia the role of mass media is clearly defined in political documents and therefore the question as how to inform the public about social self-defence, its means, purposes and goals becomes more acute; the more so, as the impetus is not only on the importance of being informed but on the activity itself. In this connection the following questions have to be considered: should one only on sources given by official, state or political bodies? how to impart information about crimes and security to the public in regard to possible contradictions which may be the result of information? how far security and public are complementary and when are they exclusive?; how to control what should be considered a secret?; how to use scientific discoveries concerning crime and society in mass media, etc? *The role of mass media should not be the role of a passive observer when informing of crime and the way of its eradication, neither should they have the role of transferring information from 'above' nor the role of critique without responsibility and of a non-critical mediator of data.*

UDK 330.173.003.1(497.1)

KLEMENČIČ, Vladimir: Svobodna menjava dela
Teorija in praksa, Ljubljana 1978, let. 15, št. 7—8, str. . . . 707—723

Svobodna menjava dela je posebna zvrst menjave, ki se v Jugoslaviji razvija zadnja leta med izvajalci v šolstvu, zdravstvu, kulturi in še nekaterih dejavnostih — ter uporabniki njihovih storitev. Prispevek obravnava značilnosti proizvodnje družbenih dejavnosti in pomen njihovih storitev ter konkretne razloge, ki so privedli do institucionalizacije te menjave. V zadnjem delu govori o pogloblitnih sestavinah in značilnostih te menjave, še zlasti v razmerju do tržne menjave.

UDK 659.001(497.1):343.85(497.1)

PEČAR, dr. Janez: Sredstva javnega obveščanja in družbena samozaščita
Teorija in praksa, Ljubljana 1978, let. 15, št. 7—8, str. . . . 803—818

Sredstva javnega obveščanja imajo v družbeni samozaščiti pomembno vlogo zlasti zato, ker prispevajo k pritegovanju ljudi za obravnavanje in reševanje varnostnih vprašanj, omogočajo posredovanje podatkov o obsegu in naravi odklonskosti, ustvarjajo protikriminalno javno mnenje itd., hkrati pa so tudi zelo primerna za osveščanje ljudi pri preprečevanju nevarnosti vseh vrst. Politični dokumenti v Jugoslaviji javno opredeljujejo vlogo sredstev javnega obveščanja, zato se pri njih toliko bolj pojavlja vprašanje, kako obveščati javnost o družbeni samozaščiti glede na njena sredstva, namen in cilje. Posebno zaradi tega, ker pri družbeni samozaščiti ne gre zgolj za pomembnost obveščeniosti, marveč predvsem za potrebo po dejavnosti. Pri tem gre še za naslednja vprašanja: ali se opirati samo na podatke »virov«, ki so državni ali politični organi, kako obveščati javnost o kriminaliteti in varnosti zaradi morebitne protislovnosti rezultatov informiranja, v čem se javnost in varnost dopolnjujeta in kdaj izključujeta, kako nadzorovati način mišljenja o tem, kaj je tajnost, kako uporabljati znanstvena spoznanja o kriminaliteti in družbi v javnih občilih itd. Sredstva javnega obveščanja še posebno pri poročanju o kriminaliteti in njenem zatiranju ne smejo imeti vloge pasivnega opazovalca, prenašalca informacij od zgoraj, kritika brez odgovornosti in posredovalca podatkov brez kritičnosti.

Sporočilo uredništva

Od te številke »Teorije in prakse« dalje bo revijo urejal novi uredniški odbor, ki ga je imenoval svet Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo junija letos. Svet fakultete je razen uredniškega odbora, glavnega in odgovornih urednikov imenoval tudi člane uredniškega sveta.

Ob prevzemu dolžnosti novih organov revije se izdajatelj toplo zahvaljuje vsem dosedanjim članom uredniškega odbora in sveta za njihovo dolgoletno sodelovanje ter ustvarjalen prispevek pri vsebinskem oblikovanju in izdajanju revije. Hkrati pa pričakuje, da bodo tudi poslej s svojimi izkušnjami prispevali h kvalitetni rasti revije.

*Uredništvo
TEORIJE IN PRAKSE*

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Okrogla miza: Razgovor o knjigi Mace Jogan »Sociologija reda«

Miran Mihečič: Ugotavljanje delovnega prispevka delavcev

Štefan Šoš: SIS za prosveto in kulturo pripadnikov narodnosti
v prvem mandatnem obdobju

Jože Valenčič: Izobraževanje ob delu